

MYÖTÄILYÄ JA JÄLKIVIISASTA KRITIIKKIÄ

I. M. Maiskin muistelmat 1920 – 40-lukujen neuvostoulkopolitiikan
tulkkina

Anni Arola
Suomen historian pro gradu
Jyväskylän yliopisto
Historian laitos
elokuu 2003

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos HISTORIA
Tekijä ANNI HELENA AROLA	
Työn nimi MYÖTÄILYÄ JA JÄLKIVIISASTA KRITIIKKIÄ. I. M. MAISKIN MUISTELMAT 1920 – 40-LUKUJEN NEUVOSTOULKOPOLITIIKAN TULKKINA	
Oppiaine SUOMEN HISTORIA	Työn laji PRO GRADU
Aika ELOKUU 2003	Sivumäärä 78
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkimus perustuu Suomessa vuosina 1929–32 olleen Neuvostoliiton suurlähettilään Ivan Mihailovitš Maiskin muistelmiin. Kyseessä on tapaustutkimus, jossa tavoitteena on ollut tutkia, minkä kuvan Neuvostoliiton johto on halunnut muistelmien kautta antaa ja miten niissä esitetyt arviot suhteutuvat nykyisiin tietoihimme Neuvostoliiton ulkopoliitikasta. Lähteinä on käytetty kolmea eri muistelmateosta, jotka käsittävät aikajakson vuodesta 1925 vuoteen 1945. Tutkimuksessa painotus on toiseen maailmansotaan johtaneessa kehityksessä. Lisäksi on otettu huomioon muistelmien julkaisuaika, etenkin 1960-luku, koska se on vaikuttanut niiden sisältöön.</p> <p>Metodina on käytetty historialliskvalitatiivista menetelmää, jossa on pyritty suhteuttamaan Maiskin kirjoitukset ajan kontekstiin. Tutkimuksessa on keskitytty muistin erityispiirteisiin historiantutkimuksen kannalta.</p> <p>Pääosaltaan muistelmat noudattavat neuvostoulkopolitiikan virallista linjaa, joka perustui sosialistiseen ideologiaan ja jossa korostetaan eroa kapitalistisiin maihin. Tähän vaikutti yhteiskunnan suljettu ja autoritaarinen luonne etenkin Stalinin aikana. Vuonna 1965 ilmestynyt teos muodostaa poikkeuksen, sillä siinä esiintyy kritiikkiä vaiettua talvisotaa kohtaan. Teos heijastaa tässä suhteessa yhteiskunnan vapautumista Hruštševin aikana. Myöhemmin ilmestyneestä muistelmaversiosta talvisotaa kritisoivat kohdat on poistettu.</p>	
Asiasanat I. M. MAISKI, MUISTELMAT, NEUVOSTOLIITTO, ULKOPOLITIikka	
Säilytyspaikka HISTORIAN LAITOS	
Muita tietoja	

I. M. Maiski

SISÄLLYSLUETTELO

TIIVISTELMÄ	1
SISÄLLYSLUETTELO.....	3
1. JOHDANTO	4
1.1 Lähteet	4
1.2 Metodit	8
1.3 Aikaisempi tutkimus.....	15
1.4 Totalitaarinen yhteiskunta ja yksi sen jäsenistä	17
1.5 Tutkimustehtävä	23
2. KAKSI TOTUUTTA NEUVOSTOLIITON ULKOPOLITIIKASTA.....	25
2.1 Rauhanpolitiikkaa massoille... ..	26
2.2 ...ja reaaliolitiikkaa kulissien takana	34
3. LÄHETILÄS MUISTELEE	38
3.1 Kokemuksia ryssävihan keskeltä	39
3.2 Ystävyyttä tilanteen mukaan	46
4. MYÖTÄILYÄ JA KRITISOINTIA SOTATEEMAN OHESSA.....	51
4.1 Valikoiva muisti	52
4.2 Kritiikkiä jälkiviisauden voimalla	60
5. JOHTOPÄÄTÖKSET	64
LÄHTEET.....	69

1. JOHDANTO

Suomen historia Neuvostoliiton naapurina on eurooppalaisessa vertailussa sangen poikkeuksellista ja omalaatuista. Suomalaiset ovat vuosikymmenten mittaan hämmästyttäneet maailmaa niin kyvyillään vastustaa mahtavan itänaapurin hyökkäyksiä kuin sittemmin myös ymmärtämällä ja hyväksymällä sen tekoja. Maiden väliset yhteydet oikeuttavat pitämään suomalaisia todellisina Venäjän/Neuvostoliiton asiantuntijoina. Saamme nyt läheltä seurata Venäjän kehittymistä kohti markkinataloutta ja demokraattista, yksilönvapauksia kunnioittavaa yhteiskuntaa. Historiaa tuntemalla voimme ymmärtää, mistä nykyiset vaikeudet naapurimaassamme johtuvat ja miksi kommunismin perintö yhä istuu niin syvällä venäläisten mielissä. Kommunismihan ei ollut vain ideologia, vaan kokonainen yhteiskuntajärjestys, jonka henkiset tai aineelliset puitteet eivät muutu hetkessä. Tämä tutkimus on syntynyt halusta nähdä neuvostoyhteiskunnan sisälle ja tutustua tuossa yhteiskunnassa eläneen henkilön elämään. Innoittajana on ollut halu ymmärtää naapurimaamme historiaa, sillä omat lähtötietoni aiheesta ovat perustuneet lähinnä koulussa hankittuun yleistietoon. Kaiken lisäksi sukuni on ollut etenkin isovanhempieni kohdalla varsin ”ryssävastaista”. Työn edetessä olen kiinnostunut yhä enemmän naapurimaastamme ja samalla tullut kumonneeksi tukun ennakkoluuloja. Tutkimuksen lähtökohta on hiukan tavanomaisesta poikkeava: lähteinä ei ole käytetty virallisia asiakirjoja, vaan muistelmia. Kyseessä on tapaustutkimus, jossa muistelmat yhdessä henkilöhistorian ja tutkimuskirjallisuuden kanssa antavat mielenkiintoisen kuvan naapurimaamme historiasta ja siellä eläneestä henkilöstä, jonka ei voi katsoa kuuluneen mihinkään ”harmaaseen massaan”. Työ onkin ollut tekijälleen eräänlainen tutustumismatka naapurimaahamme, sen kulttuuriin ja historiaan, mikä muistelmien kautta on osoittautunut mielekkääksi.

1.1 Lähteet

Tämä tutkimus perustuu Suomessa vuosina 1929–32 olleen Neuvostoliiton suurlähettilään Ivan Mihailovitš Maiskin muistelmiin¹. Muistelmien esipuheessa Maiski ker-

¹ Jatkossa käytän Maiskin tittelinä yksinkertaisuuden vuoksi vain lähettilästä.

too ajatuksen muistelmien kirjoittamisesta virinnee vuonna 1943, jolloin hänet kutsuttiin Lontoon lähettilään virasta takaisin Moskovaan. Hän kertoo julkaisseensa ensimmäiset varsinaiset diplomaattiset muistelmansa vuonna 1960 kansainvälisten suhteiden instituutin toimesta. Lähtökohtana on ollut tuolloin länsimaissa vallinnut Neuvostoliiton vastainen ilmapiiri ja siellä esitetyt ”virheelliset” tulkinnat Neuvostoliiton ulkopoliitikasta. 1960 – ja 70-luvuilla useat kustantajat julkaisivat Maiskin teoksia ja niitä on käännetty useille kielille.² Suomeksi muistelmia ei ole kuitenkaan käännetty, lukuun ottamatta Irja Lindroosin suomentamaa *Kuka auttoi Hitleriä?*³ sekä *Ennen Myrskyä* -teosta, joka sekkin on lähinnä romaanityylinen Maiskin lapsuus- ja nuoruusvuosista kertova teos. Tässä tutkimuksessa lähteinä on käytetty kolmea eri muistelmaversiota. Päälähteenä on käytetty teosta, joka on ilmestynyt vuonna 1987 toisena painoksena (ensimmäinen painos 1971)⁴, sillä se on muistelmista pisimmän aikajakson kattava ja sisältää lyhennellysti vähän kaikkea. Tämän rinnalla on käytetty vuonna 1964 ilmestynyttä kaksiosaista muistelmateosta, joka on vanhimpia niistä Maiskin Suomessa ilmestyneistä muistelmista, joilla on merkitystä tämän tutkimuksen kannalta⁵. Lisäksi tutkimuksessa on käytetty vuonna 1965 ilmestynyttä sotavuosista kertovaa versioita muistelmista⁶.

Eri vuosina muistelmia on ilmestynyt siis eri nimillä ja niiden sisältöä on jonkin verran muutettu lisäämällä jotain tai jättämällä jotain pois toisten asioiden kustannuksella. Tämän tutkimuksen kannalta on olennaista huomata, että eri versiot eivät ole täysin samanlaisia, vaan poikkeavat jonkin verran toisistaan. Kuitenkin ”suuri linja” muistelmassa säilyy samana. Ilmeisesti niillä on haluttu joka vuosikymmen tuoda oma osa neuvostopropagandan levittämiseen ja on siksi julkaistu uudet, hienokseltaan ”päivitetyt versiot”, jotka paremmin vastaisivat ajan tarpeita. Toisaalta eri muistelmaversioiden käyttäminen rinnakkain ja näin paljastetut eri vivahde-erot neuvostopoliitiikan tulkinnassa antavat tilaisuuden pohtia Maiskin roolia ja samalla

² Maiski 1987 (1971), 5-6.

³ Maiski 1964a.

⁴ Maiski 1987 (1971): Maiski, Ivan, Mihailovitš, Neuvostodiplomaatin muistelmat 1925 – 45. Moskova.

⁵ Maiski 1964b: Maiski, Ivan, Mihailovitš, Neuvostolähettilään muistelmat. Osa I: Matka menneisyyteen ja osa II: Rauha vai sota? Moskova.

⁶ Maiski 1965: Maiski, Ivan, Mihailovitš, Neuvostolähettilään muistelmat: Sota 1939 – 43. Moskova.

koko neuvostopolitiikkaa sen eritasoisten tiukentumisten ja vapautumisten trendien paineessa.

Vuoden 1987 (1971) muistelmaversioiden alussa on pitkäkö kuvaus englantilaisten kaivostyöläisten lakosta ja muutama sivu Kiinan vallankumouksesta, eli ensimmäinen luku on kokonaan omistettu luokkataistelun periaatteille. Tämä puuttuu muista versioista. Sivulta 120 eteenpäin vuoden 1987 (1971) ja 1964 versiot noudattelevat samaa otsikointia, mutta pieniä eroavaisuuksia löytyy melkein joka sivulta. Vuoden 1964 muistelmat päättyvät Neuvostoliiton ja Saksan hyökkäämättömyyssopimuksesta kertoviin tapahtumiin, eli toisen maailmansodan tapahtumista ne eivät kerro. Vuoden 1965 painos on jatkoa edellisille, mutta se on Suomea koskevilta osiltaan melko lailla samanlainen kuin vuoden 1987 (1971) versio, tosin poikkeuksiakin löytyy. Eroavaisuudet tuodaan jatkossa esiin vain siltä osin, kun niillä on merkitystä tutkimuksen kannalta.

Tämänkaltainen lähdeaineisto aiheuttaa tutkimukselle tiettyjä ongelmia, jotka on pyritty ottamaan huomioon. Melko hankala tehtävä on ollut selvittää, miksi eri muistelmaversioiden välillä esiintyy eroavaisuuksia, sillä julkaisemisen periaatteista ei ole ollut saatavilla kovinkaan paljon tietoa. Kysymykset siitä, miksi jotain on jätetty pois, on pyritty ratkomaan asettamalla julkaisuajankohta vasten kontekstiaan. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa on kiinnitetty erityishuomioita siihen, kuka muistelmat on julkaissut, miksi ne on julkaistu ja ketä niillä pyritään puhuttelemaan muistaen koko ajan se seikka, että muistelija muistelee yli 30 vuoden takaisia tapahtumia. On mahdollista, ettei Maiski itse ole kirjoittanut kaikkea, mitä muistelmassa on, mutta on vaikeaa erottaa näitä tekstin sävyeroja ja Maiskin tyyliä jonkun muun kirjoittajan tyylistä, varsinkin kun kirjasinlaji näyttää pysyvän samana. Sen sijaan eri muistelmaversioiden välillä olevat selvät ristiriitaisuudet tai eriskummallisuudet paljastuvat vertaamalla niitä muihin lähteisiin ja suhteuttamalla ne kontekstiinsa. Todellisenä esimerkkinä edellä olevasta on neuvostoliittolaisen historiantutkijan Viljam Vasiljevitš Pohlebkinin⁷ väite siitä, että vuoden 1971 muistelmien ilmestyessä Maiski oli 87-vuotias ja vaikeasti sairas, joten “hänen muistelmansa laati painatuskuntoon, lyhensi ja täydensi niitä uusilla tiedoilla pääasiallisesti erityinen

tuskuntoon, lyhensi ja täydensi niitä uusilla tiedoilla pääasiallisesti erityinen toimituskunta”⁷. Neuvostoyhteiskunnan periaatteet tuntien ja muistelmien ilmestymismotiivit suunnilleen tietäen oheinen väite ei tunnu mahdottomalta. Ongelma onkin siinä, kuka johti edellä mainittua toimituskuntaa tai ketä siihen kuului. Tätä tutkimusta varten ei ole tiedossa seikkoja, jotka voisivat valaista kysymyksiä kovin monipuolisesti, mutta on oletettavaa, että toimituskunta liittyi jotenkin Neuvostoliiton tiedeakatemiaan, jonka jäsen Maiskikin oli. Miksi muistelmia sitten yleensäkin tuli muokata uuteen uskoon? Tähän pyritään vastaamaan tutkimuksen kuluessa, mutta todettakoon tässä, että erilaiset neuvostopolitiikan painotukset ovat luonnollisesti jättäneet jälkensä myös eri muistelmaversioihin. Tässä tutkimuksessa lähdetään tästä yhdestä suuresta selittävästä tekijästä, joka ikään kuin toimii kehyksenä koko tutkittavalle aiheelle. Myöhemmin tutkimuksessa tuodaan tarkemmin esiin ne seikat, joissa toimituskunnan kädenjälki mahdollisesti näkyy.

Edellä olevat perustelut asettavat lisähaasteita tämän tutkimuksen tekemiselle. Maiskin muistelmat ovat tyyliltään hyvin erilaiset. Vuoden 1964 kaksiosaisen muistelmateoksen ensimmäinen osa on romaanityylinen, jossa autenttisen tuntuisesti kerrotaan lapsuus- ja nuoruusvuosista. Saman muistelmateoksen toinen osa sekä tämän tutkimuksen päälähte ovat taas poliittisesti värittyneitä. Kun jälkimmäisiä vertaa esimerkiksi Suomen Lontoon lähettilään G. A. Gripenbergin muistelmiin, on kontrasti melkoinen. Gripenbergin muistelmat edustavat aitoa, omien tuntemusten mukaista muistelmatyyppiä, eikä – kuten Maiskin tapauksessa – ole syytä olettaa jonkun muun puuttuneen niiden sisältöön tai kirjoittamiseen. Gripenbergin muistelmista ei pysty löytämään lauseisiin piilotettua kärjekästä arvostelua, saati sitten ollenkaan propagandaan liittyviä, mielen tai muistin manipuloimiseen liittyviä seikkoja. Maiskin vastaavat taas ovat sisällöllisesti pääsääntöisesti varautuneita ja voisipa sanoa jopa yksinkertaisia, samaa toistavia. Tosin näin käy yleensä aina silloin, kun kriittisen tutkimuksen mahdollisuus puuttuu olosuhteista johtuen.

⁷ Vaikka Pohlekinia ei Suomessa välttämättä pidetä kaikkein kriittisimpänä historian tutkimuksen ammattilaisena, voidaan hänen Maiskiin liittyviä huomioita pitää oikeina. Mitään syytä ei ole epäillä toisin. Pohlekinista katso esimerkiksi Vihavainen 1980, 184-187.

⁸ Pohlekin 1980, 78.

Maiskin muistelmien yhteys ulkopolitiikan päättäviin elimiin löytyy Neuvostoliiton tiedeakatemiasta, jonka jäsen Maiski oli. Muistelmat ovat varsinaisesti julkaisseet organisaatiot nimeltä ”tiede” eli наука ja ”kansainvälisten suhteiden instituutti” eli института международных отношения. Varmaa yhteyttä noiden organisaatioiden ja tiedeakatemian välillä ei ole pystytty tätä tutkimusta varten selvittämään, mutta nimien perusteella kyse saattaisi olla tiedeakatemian alaisista tahoista, sillä akatemian alaisuudessa toimi useita tutkimusyksiköitä.

Tutkimuksen lähdeaineiston kautta ei pysty esittämään kovin pitkälle meneviä tulintoja Maiskin henkilökuvasta, persoonallisuudesta tai yksityiselämästä. Tässä tapauksessa oleellista onkin esittää Maiski osana sosialistista ja totalitaarista yhteiskuntaa. Tutkimuksen lähdeaineistoa ei ole käytetty ennen tämäntapaisessa tutkimuksessa. Suomalaisista tutkijoista ainakin Keijo Korhonen ja Tuomo Polvinen ovat käyttäneet Maiskin muistelmia, mutta eri lähtökohdista kuin tässä tutkimuksessa.

Lähteiden käytöstä on huomautettava tässä yhteydessä, että tutkimuksessa käytetyt lainaukset ovat minun omia käännöksiäni suoraan venäjän kielestä, mistä otan tietenkin täyden vastuun. Translitteroinnissa on ohjeena käytetty Muusa Ojasen Venäjän kielioppi -kirjaa.

1.2 Metodit

Edellä esitetyn perusteella olen halunnut rajata tutkimusmetodin väljästi, enkä halua tiukasti pitäytyä historian tutkimuksen metodeissa. Historiantutkimuksen kannalta kyseessä on kuitenkin historialliskvalitatiivinen tutkimusmenetelmä, jossa pyrin käsittelemään mielipiteiden ja kommenttien taustalla olevia syitä eli menemään ”rivien taakse”. Näin saadaan muistelmat asetetuiksi poliittisen tilanteen yhteyteen. Tutkimusmetodi on toisaalta lähellä politiikantutkimusta ja siitä voidaan löytää yhtymäkohtia propagandatutkimuksiin ja sieltä kautta tuttuun jaotteluun ”meihin” ja ”muihin”. Huomiota pyritään kiinnittämään siihen, miten jokin asia kerrotaan ja miten eri näkemyksiä tuotetaan erottelujen ja luokitusten kautta. Edelleen tutkimusmetodi on yhteydessä sosiologiaan sekä yhteiskuntapolitiikkaan sillä ajatuksella, että toimijat ovat oman sosiaalisen ympäristönsä kasvatteja. Tutkimuksen toteuttamisessa

on pyritty eläytymään kohdehenkilön toimintaan ja siihen aikaan, jossa lähettiläs vaikutti, siltä osin kun se on lähteiden puitteissa ollut mahdollista. Toisin sanoen tutkimusmetodia voisi kuvailla lyhyesti “try to walk in his shoes”.

Muistelmien ollessa lähdeaineistona on erityishuomiota kiinnitettävä lähdekritiikkiin. Tutkijan on pidettävä mielessä, että kysymyksessä on menneisyyden toimijan jälkeensä jättämiä tietoisia ja tiedostamattomia viestejä. Pentti Renvall jakaa lähdekritiikin ulkoiseen ja sisäiseen lähdekritiikkiin. Ulkoisessa lähdekritiikissä asiakirjalähdettä tarkastellaan jäänteinä jostakin historiallisesta tapahtumasta ja siinä pyritään jäljittämään asiakirjalähteen syntyprosessi. Sisäisessä lähdekritiikissä puolestaan pyritään arvioimaan kunkin asiakirjan sisällön todistusvoimaa ja paikkansapitävyyttä.⁹ Jaakko Paavolaisen mukaan lähdekritiikin tärkein tehtävä on lähteen funktion eli tarkoitusperän löytäminen. Mitä paremmin tarkoitusperä tunnetaan, sitä paremmin voidaan eri ilmiöitä selittää.¹⁰ Muistelija pyrkii yleensä antamaan tapahtumista myönteisen kuvan ja pyrkii hakemaan oikeutusta tapahtumille ja teoille. Tässä mielessä muisti on valikoiva ja epätarkka, jopa jälkiviisaskin. Vuosikymmenien kuluttua syntyneillä muistelmateoksilla on tavallisesti jokin tarkoituksellinen päämäärä, jota pyritään pönkittämään. Ari Uinon mukaan kirjoittaja tavallisesti muistaa paremmin sen, mitä olisi pitänyt tehdä, kuin sen, mitä todella tehtiin. Lisäksi asiat muistetaan positiivisessa valossa, ja negatiiviset tapahtumat jäävät kertomatta.¹¹ Maiskin tapauksessa tuo päämäärä, jota pyritään pönkittämään on propagandaluonteinen: muistelmat on ensi sijassa nähtävä osana Neuvostoliiton propagandaa, jonka tarkoituksena oli lujittaa sosialistisen valtion sisäistä yhtenäisyyttä. Toisaalta muistelmat voivat myös kyseenalaistaa menneisyyttä sen viisauden varjolla, jonka jälkikäteen selittäminen mahdollistaa.

Saattaa olla myös niin, että kirjoittaja saa tapahtumat näyttämään loogisina jatkumoina, mitä menneisyys ei useinkaan ole. Muistelmien käyttö lähteenä vaatii siis lähdekritiikkiä ja “rivien välistä lukemista” sekä tulkintaa ehkä enemmän kuin mitkään muut historian lähteet. On kyettävä alistamaan ne tarkastelun alle ja pohtia, mikä niissä on sellaista, joka on saanut muistelijan tarttumaan kynään tai mikä on

⁹ Renvall 1965, 199-203.

¹⁰ Paavolainen 1994, 33.

niiden kokonaistarkoitus. On otettava huomioon, että kirjoittaja selvittää tapahtumia jälkikäteen, lopputulokset tietäen. Hän pääsee esittämään sanottavansa valikoidun harkitusti ja niistä voidaan löytää ”kotiin päin” vetäviä piirteitä. Muistelmat ovatkin luonteeltaan teleologisia. Neuvostolähettilään kirjoituksia luettaessa on huomioitava myös Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan liittyviä käsitteitä laajemmin. Rivien välistä lukeminen edellyttää, että huomioiduksi tulevat paitsi vallankumoususko myös nationalismi, patriotismi ja Suuren Isänmaallisen sodan muistot.

Muistelmien käyttö historiantutkimuksen lähteenä edellyttää kolmen aikaperspektiivin – menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden – huomioonottamista. Menneisyys on antanut ainekset muistelmien syntyyn ja nykyisyys eli kirjoitushetki kertoo niistä tarpeista, joiden tyydyttämiseksi ne ovat syntyneet. Tulevaisuus taas kuvaa tavoitteita, joihin niillä pyritään.¹² Kuvat menneisyydestä voivat ajan kuluessa unohdettua, vääristyä tai ”täydentyä”, toisin sanoen henkilö luulee muistavansa jotain tietystä menneisyyden tapahtumasta, mutta todellisuudessa hänen tietonsa pohjautuvatkin tuorempiin tietoihin, jotka ovat jälkikäteen täydentäneet muistikuvaa.

Muistelija voi myöhemmin asettua sen asiointilan puolelle, joka vaikuttaa kirjoitushetkellä voittajalta. Näin saatetaan aktiivisesti unohtaa ne tapahtumat, jotka johtivat väärin lopputuloksiin. Menneisyys onkin helppo esittää sellaisessa valossa, josta on hyötyä kirjoitushetkellä.¹³ Muistelmissa nykyaika on siis omalla tavallaan aina läsnä. Nykyaika (Maiskin tapauksessa kirjoitusaika) asettaa ne mittarit, jonka mukaan menneisyyttä arvioidaan. Tutkijan tulisikin huomata, että muistelmissa esiintyvä, kirjoitushetkellä tärkeäksi koettu asia ei ollut välttämättä samassa asemassa menneisyydessä.¹⁴ Kirjoitushetkellä pinnalla olevat poliittiset asiat voivat lisäksi vaikuttaa käsityksiin ja muistoihin menneisyydestä, ja muistelmien syntyyn ylipäänsä on voinut vaikuttaa poliittiset motiivit¹⁵. Lähdekritiikin avulla voimme selvittää, mikä asema niillä on ollut ja miten tuo seikka on vaikuttanut niiden sisältöön. Muistelmien

¹¹ Uino 1994, 55.

¹² Renvall 1965, 41.

¹³ Vares 1995, 134-135 ja Hutton 1999, 86.

¹⁴ Vares 1995, 161.

¹⁵ Iggers 1999, 49 ja 57 sekä Peltonen 1999, 117-118.

sisällön on määrännyt se, mikä on ollut tarpeellista tietyn päämäärän aikaansaamiseksi.¹⁶

Neuvostolähtelään taustalla olevat motiivit olivat vuonna 1924 kommunistisen puolueen puoluekokouksessa luodut pelisäännöt lehdistön ja painotuotteiden kautta tapahtuvalle työläisten ja talonpoikien sivistämiselle. Tiede ja kirjallisuus muodostuivat pian politiikasta erottamattomiksi. Koko koulutussysteemi, taide, media ja kirjallisuus valjastettiin ”massojen” opettamista varten.¹⁷ Maiskin muistelmat ovat tarkoitettut lukemiseksi juuri ”massoille” (для массового читателя)¹⁸ ja ne ovat siksi politisoituneita. Kontrollin alaisuudessa syntyneet tekstit ovat tyyliltään sellaisia, että ne avautuvat mahdollisimman monelle.

Muisti on sosiaalinen prosessi, ja kulttuuri vaikuttaa vahvasti siihen, mitä muistamme. Muisti välittää kulttuurille ominaisia ajattelumalleja, kokemuksia, arvoja, asenteita ja uskomuksia. Tässä mielessä ei olekaan mielekästä väittää, että muistelijä muistaisi väärin tai että hän pyrki antamaan menneisyydestä väärän kuvan.¹⁹ Sen sijaan, että tutkija keskittyisi arvioimaan muistelmien vääryyttä tai oikeellisuutta, tulisi kiinnittää huomio siihen, että miksi tiettyjä asioita muistetaan ja tiettyjä unohdetaan, tai miksi eri kulttuureissa menneisyys rekonstruoidaan eri tavoilla (tässä tutkimuksessa esimerkiksi suomalainen tulkinta talvisodasta verrattuna neuvostoliittolaiseen tulkintaan). Idea väärin muistamisesta tulisi korvata pohtimalla sitä, mikä on *tietyllä tavalla* muistamisen merkitys. Muistelmissa (kuten kaikissa teksteissä) käytettävä argumentaatio vetoaa aina kulttuurissa yleisesti hyväksytyihin ja totena pidettyihin perusteisiin²⁰. Neuvostoliiton tapauksessa nämä arvot pohjautuivat ideologiaan ja niitä pönkitettiin propagandalla.

Muistilla on tärkeä rooli kollektiivisen identiteetin ylläpitämisessä. Muistin poliitikalla voidaan ymmärtää sitä, että historialliseen tietoisuuteen valikoituvat ne kokemukset, jotka vahvistavat kollektiivista identiteettiä, jolla puolestaan on psykologi-

¹⁶ Renvall 1965, 166.

¹⁷ Carr 1978b, 82 ja 87 sekä Shlapentokh 2001, 34.

¹⁸ Maiskij 1987 (1971), ks. nimiölehti.

¹⁹ Ollila 1999, 9 ja 14 sekä Kalela 1999, 141.

²⁰ Alasuutari 1994, 155-157.

nen ja kulttuurinen merkitys. Ne menneisyyden kokemukset, jotka saattavat uhata kollektiivista yhteenkuuluvuuden tunnetta, me-henkeä, jätetään mieluusti pois historiallisesta tietoisuudesta. Tämä tulee myöhemmin hyvin esiin neuvostohistorian kirjoituksessa, jossa talvisodasta ei moneen vuosikymmeneen kirjoitettu mitään siihen liittyvän kunniantomuuden johdosta. Yleensä jokin ideologinen sanoma on yhteydessä muistin politiikkaan, ja muistin voima ulottuu yli nykyhetken ja tulevaisuuden odotusten asettaen tietynlaisen kehikon sosiaalisille rakenteille. Kollektiivisen identiteetin vahvistajana muistitieto asettuu helposti palvelemaan jonkun tietyn ryhmän tiettyjä intressejä ja sitä voidaan jopa käyttää poliittisen oikeutuksen välineenä.²¹ Kollektiivinen muisti onkin eräänlainen vallan instrumentti. Muisti asettuu osaksi valtapeliä, kun sillä oikeutetaan tiettyjä tekoja. Kun muistamisella tai unohdukseen jättämisellä historia asetetaan palvelemaan tiettyjen piirien etuja, niin myös jokainen sellaisessa yhteiskunnassa kasvava yksilö kouliutuu tietyn totuuden toisintajaksi. Jokaisen yksilön itsetuntohan, “self image”, rakentuu pitkälti juuri historian avulla. Yhteisössä juuri johtavilla henkilöillä, ryhmittymillä tai luokilla on erinomaiset mahdollisuudet tehdä itsestään muistin tai unohduksen hallitsijoita. Asiat, joita ei muistella tai joita ei mainita historiassa ilmaisevat hallitsevien mekanismeja, joilla yritetään manipuloida kollektiivista muistia²². Muistin politiikkaa on mahdollista analysoida syvällisemmin, kun pyrkii paljastamaan tarkemmin kunkin toiminnan takana vaikuttavat päättävät voimat.

Historiaa ja muistia hyväksikäyttävät ryhmät hakevat identiteeteille vahvistusta menneisyydestä, ja mennyttä hyväksikäyttämällä voidaan koota joukkoja yhteen. Muistitiedon manipulointi on kuitenkin ristiriidassa kriittisen historiantutkimuksen kanssa. Tähän Maiskikin olisi halunnut ilmeisesti puuttua, sillä hänen mukaansa Stalinin henkilöpalvonta on aiheuttanut sen, että neuvostoliittolaisten politiikkojen ja diplomaattien muistelmat ovat sisällöltään köyhiä²³. Toisaalta Maiskin omatkaan muistelmat eivät tuo tilanteeseen korjausta (muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta), kuten saamme nähdä.

²¹ Braembussche 1999, 185-187 ja 191.

²² Le Goff 1992, 54.

²³ Maiskij 1964b I, 8.

Muistelmien voi tulkita olevan henkilöhistorian alalaji. Henkilöhistorian ja elämäkertojen kohdalla tutkija joutuu jatkuvasti kohtaamaan kysymyksen, kuinka paljon olisi tuotava esiin taustaa ja aikakauden tapahtumia, jotka auttavat ymmärtämään henkilön toimia. Pentti Renvall korostaa taustojen ja yhteyksien ottamista mukaan todetessaan, ettei kukaan kasva tai toimi erillään muista tai irti ajastaan. Oleellista on siis toimijan suhde koko siihen ympäristöön, jossa hän vaikuttaa.²⁴ Ari Uinon mukaan ilman historiallisen taustan esiin tuomista ei voida tietää, mistä kohdehenkilön toimissa on ollut kysymys, mitä ne ovat merkinneet hänelle tai mikä on kokonaisuudessaan ollut henkilön panos niiden asioiden kehitykseen, joihin hän on puuttunut.²⁵ Tutkija tulisi saada syntymään sopiva vuorovaikutus itse kohteen ja sitä ympäröivän ympäristön ja aikakauden välille. Tällöin on mahdollista ymmärtää paremmin henkilön toimintaa ja käyttäytymistä, kun ilmiöt voidaan heijastaa taustaansa nähden. Maiskin kohdalla on nähtävä hänet laajemmin tietyn aseman ja pyrkimyksen edustajana. Tämän takia on pohdittava, millaisen vastuun alla muistelmat ovat syntyneet tai millaisen kontrollin alaiseksi ne on ajateltu joutuvan. Maiskin muistelmat ovat luonteeltaan julkisia ja siksi niiden kirjoitustyyli poikkeaa yksityisestä. Maiskin muistelmat ovat syntyneet jonkin tietyn vaikutuksen aikaansaamiseksi ja tämän tutkiminen ei onnistu ilman, että Maiskin asema ja tehtävät kussakin tilanteessa tunnetaan. Muistelmassa näkyikin tiettyä persoonattomuutta ja voidaan sanoa, että Maiski oli vain asemansa symboli.²⁶

Tutkijan tulee ottaa huomioon ne poliittista päätöksentekoa ohjaavat organisaatiot ja yhteisöt, jotka vaikuttavat toimijan elämään. Tämän tutkimuksen kannalta neuvostodiplomatian poliittista päätöksentekoa ohjaava organisaatio on Neuvostoliiton kommunistinen puolue ja sen keskuskomitea. Jukka-Pekka Pietiäisen mukaan yksilön toimintaa ei voida ymmärtää ilman, että suhteutamme sen johonkin sidosryhmään ja taustaan²⁷. Tässä suhteessa henkilöhistoriallinen historiantutkimus ei poikkea muusta historiantutkimuksesta. Elämäkertatutkimus on aina osa myös sosiaalihistoriaa, sillä yksilö on osa jotain ikä- ja sukupuoliryhmää, ammattikuntaa, sosiaaliluokkaa, yhteisöä ja kokonaista aikakautta ja näiden kanssa vuorovaikutuksessa. Tätä kautta saa-

²⁴ Kostiainen 1994, 21-22 ja Renvall 1965, 249.

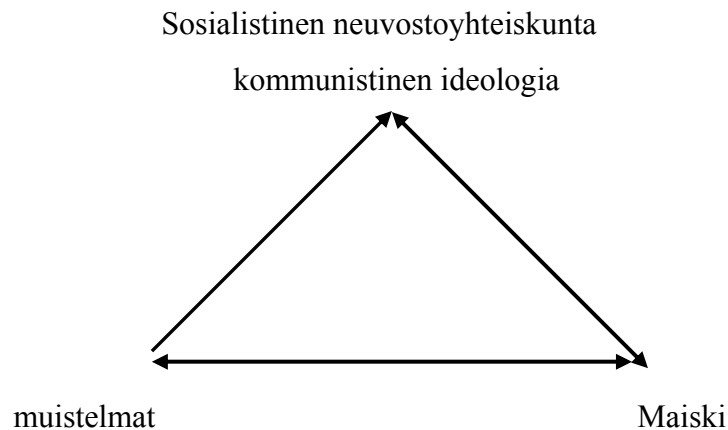
²⁵ Uino 1994, 51.

²⁶ Renvall 1965, 129.

²⁷ Pietiäinen 1994, 47.

daan yhteys yhteiskuntatieteisiin ja siellä käytettyihin metodeihin. Pertti Alasuutari on todennut, että muistelmat voidaan ymmärtää kertomuksiksi, joista voidaan erotella sosiaaliin suhteisiin liittyviä riippuvuuksia. Maiskin muistelmat eritoten ovat hyvä esimerkki siitä, miten tasapainoilu vapauden ja sosiaalisten suhteiden edellyttämien velvollisuuksien välillä siirtyy tekstiksi, jossa totuus esitetään varsin yksinkertaisena.

Maiskin ja hänen muistelmiensa yhteyttä kontekstiinsa voi kuvata seuraavan tyyppisellä kaaviokuvalla:

Sosialistinen yhteiskunnan/kommunistisen ideologian ja Maiskin välillä oleva kaksisuuntainen nuoli kuvaa molemminpuolista vaikutussuhdetta. Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestys asetti Maiskin toiminnalle puitteet ja sen piirissä Maiskin minuus ja identiteetti rakentuivat. Tähän kuuluvat marxismi-leninisin opit luokkataistelusta ja vallankumouksesta, sekä erityisesti autoritäärisen järjestelmän sananvapauden puute ja yhden puolueen diktatuuri propagandoineen, jotka kehystivät Maiskin toimintaa. Maiski vuorostaan reflektoi yhteiskunnan valtaapitävien suuntaan kirjoittamalla muistelmissaan Marxin ja Leninin oppien mukaan esimerkiksi englantilaisten kaivostyömiesten lakosta. Tärkeämpää on kuitenkin huomata autoritäärisen järjestelmän pakko ja propagandaluonne, joiden oletetaan tässä heijastuvan Maiskin kirjoitustyyliin: joistakin asioista ei saanut kirjoittaa, joistakin oli pakko kirjoittaa. Tämä esti esimerkiksi laajamittaisen neuvostojärjestelmän arvostelemisen.

Maiskin ja muistelmien välillä oleva kaksisuuntainen nuoli on selvä: Maiski siirtää muistelmiin suoraan yhteiskunnan johdolta tulevat toiveet ja odotukset. Omia henkilökohtaisia mielipiteitä ei juuri siirry niihin, muistelmat eivät olleet Maiskin oma projekti. Toisaalta taas muistelmista Maiskiin päin tuleva nuoli kuvaa sitä arvonantoa, jota Maiski sai niiden kirjoittamisen kautta. Voidaan kysyä, että tekivätkö muistelmat Maiskin tunnetuksi? Kommunistisella puolueella oli tapana tukea kaikkein ”lahjakkaimpia” kirjoittajia, jotka ajoivat puolueen linjaa ja voittivat siten ”porvarilliset ennakkoluulonsa”²⁸. Muistelmien ja sosialistisen yhteiskunnan/kommunistisen ideologian välillä oleva nuoli on yksisuuntainen. Muistelmien vaikutussuhde yhteiskuntaan on kollektiivista identiteettiä rakentava ja me-henkeä luova. Muistelmilla haluttiin omalta osaltaan vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta. Toisaalta taas – kun aika oli otollinen – niillä haluttiin avata yhteiskunnan suljettua rakennetta ja ylläpitää keskustelua menneisyyden kipeistä asioista.

Muistelmien ollessa tutkimuskohteena on syytä kiinnittää vielä huomiota erilaisiin tulkintatasoihin. Tässä tutkimuksessa niillä on ainakin kolme eri tasoa: Maiskin henkilökohtaiseen mielipiteeseen kuuluva taso, Neuvostoliiton virallinen ulkopoliittikan taso eli ns. suljetun ideologian taso ja propagandataso eli ns. avoimen ideologian taso. Neuvostoliiton yhteiskunnan suljetusta luonteesta johtuen tässä tutkimuksessa oletetaan, että muistelmat noudattelevat pääosiltaan viimeksi mainitun mukaista linjaa. Huomiota pyritään kiinnittämään siihen, näkyykö muistelmassa Maiskin henkilökohtaista mielipidettä.

1.3 Aikaisempi tutkimus

Pelkästään Ivan Maiskin muistelmiin pohjautuvaa tutkimusta ei ole ennen tehty. Kuten aikaisemmin todettiin, ovat Keijo Korhonen ja Tuomo Polvinen käyttäneet Maiskin muistelmia, mutta osana suurempaa tutkimusongelmaa. Tässä tutkimuksessa lähtökohta muistelmien käyttämiselle on toinen.

²⁸ Carr 1978b, 82 ja 87.

Neuvostoliiton ulkopolitiikkaa 1920–40-luvulla ja 1960–80-luvulla sekä sosialistista yhteiskuntajärjestystä on tutkittu verrattain paljon. Tässä tuodaan esiin tärkeimmät tutkimukset, joita on voitu käyttää apuna tutkimuksen taustoituksessa. Adam Ulamin vuonna 1974 ilmestynyt *Expansion and coexistence, Soviet foreign policy 1917–73* on neuvostoulkopolitiikan perusteos, jota tuskin kukaan aihetta tutkiva voi sivuuttaa. Ulamin tutkimuksessa on myös Maiskin henkilöhistoriaan liittyvää tietoa. Vanhahkot, mutta silti aiheen perusteokset edelleen ovat E. H. Carrin tutkimukset vuodelta 1978 Neuvosto-Venäjän alkuaikojen historiasta. Carrin tutkimuksissa käydään perusteellisesti läpi tärkeimpien instituutioiden luominen – nämä eivät muuttaneet luonnettaan koko Neuvostoliiton historian aikana. Uudempi neuvostoulkopolitiikan tutkimus on Alexander Dallinin vuonna 1992 toimittama artikkelikokoelma *Soviet foreign policy 1917–90*, jossa on muun muassa kriittinen Robert Tuckerin Stalinin ajan ulkopolitiikkaa koskeva artikkeli. Dallinin kokoelma edustaa perestroikan jälkeisen ajan tuloksia. Robert Servicen tutkimus *A history of the twentieth-century Russia* (1998) käsittelee laajahkosti Neuvostoliiton historiaa vuosilta 1917–1991. Tutkimus ei ole tiukasti ulkopolitiikkaan suuntautunut, vaan siinä tuodaan esiin neuvostoyhteiskunnan sisäinen rakentaminen ja etenkin Stalinin ajan vainot, joilla on ollut merkitystä myös muistelmien sisältöön. Kershawin ja Lewinin toimittama, vuonna 1997 ilmestynyt artikkelikokoelma *Stalinism and nazism, dictatorships in comparison* on painottunut Stalinin ajan ulkopolitiikkaan, mikä on ollut hyödyksi tässä tutkimuksessa. Neuvostoyhteiskunnan sisäistä rakennetta ja luonnetta ennemminkin kuin ulkopolitiikkaa kuvataan esimerkiksi Shlapentokhin uudessa (2001) tutkimuksessa *A normal totalitarian society*. Tutkimuksessa korostuu tämän aiheen kannalta tärkeä avoimen ja suljetun ideologian osuus. Zubokin ja Pleshakovin vuonna 1996 ilmestyneessä tutkimuksessa *Inside the Kremlin's cold war* on taas painotettu enemmän Hruštševin ja Brežnevin aikaa, mutta siitäkin saa uusien lähteiden valossa hyvän käsityksen myös yhteiskunnan oloista. Venäläissyntyisten tutkijoiden tutkimukset antavat uskoakseni lisähyötyä mille tahansa tutkimukselle, sillä vahvemalla kielitaidolla jo pelkästään neuvosto aikaisten lähteiden käyttö on sujuvampaa.

Suomen ja Neuvostoliiton suhteita on myös tutkittu runsaasti. Maiskin muistelemien tapahtumien eli oikeistoradikalismien ja talvisodan ajoilta tärkeimpiä tutkimuksia ovat

Keijo Korhosen kaksiosainen *Naapurit vastoin tahtoaan*. Se on perustutkimus vuosilta 1966 ja 1971 ja sen tulokset ovat yhä edelleenkin relevantteja. Olli Vehviläisen ja O. A. Ržeševskin toimittamassa, vuonna 1997 ilmestyneessä tutkimuksessa *Yksin suurvaltaa vastassa – talvisodan poliittinen historia* Maiskin muistelmia on jonkin verran käytetty, mutta eri lähtökohdista kuin tässä tutkimuksessa. Vehviläisen ja Ržeševskin tutkimuksessa on tuotu esiin talvisodan taustat ja tapahtumat aina 1920-luvun lopulta lähtien niin suomalaisten kuin venäläistenkin tutkijoiden näkökulmasta. Maiskin Suomessa oloa värittäneestä venäläisvastaisesta ilmapiiristä saa perusteellisen kuvan Outi Karemaan tutkimuksesta *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä, venäläisviha Suomessa 1917–23* vuodelta 1998. Lisäksi Juhani Suomen vuonna 1994 ilmestynyt Urho Kekkosta käsittelevä tutkimus ja Tuomo Polvisen J. K. Paasikivi-tutkimukset (vuosilta 1992, 1995 ja 1999) ovat tärkeitä tämän tutkimuksen kannalta, sillä niistä saadaan käsitys siitä jälkikuvasta, jota Maiskin muistelmat rakentavat.

Aikalaistutkimusta ja neuvostoliittolaista tulkintaa toiseen maailmansotaan johtaneesta kehityksestä edustaa neuvostodiplomatianhistorian suurteos vuodelta 1945. Kyseinen teos edustaa mielestäni varsin kattavasti koko Neuvostoliiton propaganda-henkistä tulkintaa historian kulusta.²⁹ Neuvostoliitossa Suuren Isänmaallisen sodan voitto vaikutti psykologisesti koko neuvostoyhteiskunnan rakenteisiin useiden vuosikymmenien ajan, ja edellä mainittu teos edustaa voitettuun sotaan perustuvaa tulkintaa mielestäni parhaimmillaan. Tutkimuksen toimittajana on ollut entinen Neuvostoliiton opetus- ja varaulkoministeri, joten siinä on ollut takana varsin korkea auktoriteetti³⁰. Tätä on ollut hyödyllistä verrata Maiskin muistelmiin, koska tällöin on pystytty näkemään Stalinin ajan ulkopoliitikasta suurelle yleisölle annettuun kuvaan.

1.4 Totalitaarinen yhteiskunta ja yksi sen jäsenistä

Ivan Mihailovitš Maiski syntyi vuonna 1884 Kirillovassa Novgorodin alueella. Hän opiskeli Pietarin yliopistossa historiallis-kielitieteellisellä laitoksella ja oli mukana tsaarin vastaisessa vallankumousliikkeessä. Vuodesta 1903 lähtien hän kuului Venäjän Sosialidemokraattiseen Työväenpuolueeseen ja sen menševikkisiipeen. Maiski

²⁹ Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.). *Istoria diplomatii*. Tom tretij. *Diplomatija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojnny 1919 – 1939 gg*. Moskva.

³⁰ Vronskaya & Chyguev 1989, 336.

opiskeli myös Sveitsissä, jonka jälkeen hän muutti Englantiin, jossa hän työskenteli emigranttilyhdistyksessä.³¹

Vallankumouksen jälkeen valta siirtyi Venäjällä bolševikeille, ja V. I. Leninin johdolla alkoi kommunistisen yhteiskunnan rakentaminen. Maiski taisteli sisällissodassa bolševikkeja vastaan, mutta hänet hyväksyttiin kommunistisen puolueen jäseneksi vuonna 1921.³² Maiskillä, tai muillakaan menševikeillä, ei olisi ollut jatkossa mahdollisuuksia toimia. Käytännössä ne ja sosialistivallankumouksellisten oikea siipi sekä muut oppositioryhmittymät menettivät asemansa ja niiden toiminta liitettiin vastavallankumoukselliseen toimintaan. Tämä tarkoitti siirtymistä kohti yksipuoluejärjestelmää, ja viimeistään 1920-luvun alussa oli yhä vaikeampaa erottaa epälojalisuutta puoluetta tai valtiota kohtaan: ne olivat käytännössä samaistuneet. Sama henkilö samoilla periaatteilla johti sekä puoluetta että valtiota.³³ Leninin tavoitteena oli maailmanlaajuinen sosialistinen vallankumous, joka loisi edellytykset kommunistiselle yhteiskunnalle. Maiski tuo muistelmissaan esiin menševikkitaustansa, mutta kertoo tämän suuntauksen olleen suuri virhe hänen elämässään³⁴.

Samoihin aikoihin Maiski aloitti diplomaattiuransa ja toimi kansainvälisten asioiden komissariaattina lehdistöosastolla. Hänet nimitettiin lähetystöavustajaksi Lontooseen vuonna 1925 ja Tokioon 1927. Suomessa Maiski oli suurlähettiläänä vuosina 1929–32, josta hän siirtyi taas Englantiin suurlähettilääksi ollen siellä aina vuoteen 1943 asti.³⁵

Maiskin kotimaassa sosialismin rakentaminen eteni Marxin oppien mukaan. Marxilaisuus oli ainoa sallittua uskonto³⁶, vallankumoukselle haettiin perusteluja sieltä käsin ja proletariaatin oikeutetusta luokkataistelusta kehittyi tautologinen hokema yhteiskunnan sisälle. Leninin ja myöhemmin Stalinin ihailu kehittyi henkilöpalvonaksi. Leninin luomuksia olivat kansalaisyhteiskunnan, sananvapauden, oikeusvaltion ja markkinatalouden hävittäminen, joita pönkitettiin ideologisella intoleranssilla

³¹ Wieczynski 1981, 237.

³² Wieczynski 1981, 237.

³³ Carr 1978a, 40-41, 158-162 ja 165-169 sekä 211-215.

³⁴ Maiskij 1964b I, 14-15.

³⁵ Wieczynski 1981, 238.

³⁶ Service 1998, 90 ja 135-136.

ja poliittisella väkivallalla. Tämä projekti käynnistettiin heti 1920-luvun alussa.³⁷ Maiskin suhtautuminen edellä mainittuihin asioihin oli ennen kaikkea riippuvainen paitsi olosuhteista, myös hänen omasta taustastaan.

Neuvostoyhteiskunnassa noudatettiin kahdenlaista ideologiaa: suljettua ja avointa/julkista. Julkinen ideologia oli suunnattu massoille, se oli sisällöltään vääristynyttä ja sitä ylläpidettiin propagandan avulla. Suljettu ideologia oli puolestaan realistinen ja suunnattu ainoastaan puolueen eliitille. Avoin tai julkinen ideologia koostui puhtaasti fiktiivisistä aineksista, kuten esimerkiksi työväestön johtavasta asemasta yhteiskunnassa tai sosiaalisesta ja kansallisesta tasa-arvoisuudesta. Suljettu ideologia piti sisällään taas tietoja muun muassa elintason alhaisuudesta, korkeista varustelukustannuksista, juutalaisvastaisuudesta tai puolueen ja KGB:n kontrollista yli jokaisen elämäntilanteen. Neuvostoliitossa tiedon vääristely oli elintärkeää propagandataroituksia varten, sillä se ylläpiti johtajien valtaa. Tietoa manipuloitiin mediassa, kirjallisuudessa, taiteessa sekä elokuvissa, ja väärennetyt tiedot oli suunnattu myös länsimaihin. Julkinen/suljettu -jaottelusta seurasi, että mikä tahansa oli mielivaltaisesti totta, jos se vain palveli hyvin puolueen etua.³⁸ Tämän tutkimuksen eräs lähtökohta on se, että avoimen ja suljetun ideologian suhde on vaikuttanut myös Maiskin muistelmiin ja jatkossa pyritään pohtimaan tämän jaottelun näkymistä.

Stalinin valtaannousun jälkeen Neuvostoliitossa tapahtui voimakas sisäisen järjestyksen vahvistaminen ja byrokratian lisääminen. Stalinin valta oli seurausta puhdistuksista, jotka samalla eliminoivat mahdollisen vastarinnan uuden sosialistisen järjestyksen tieltä. Tilalle luotiin erityinen nomenklatuura-systeemi (номенклатура), jolla taattiin, että johtaviin virkoihin valittiin vain luotettavia bolševikkipuolueen jäseniä.³⁹ Vainot ja massamurhat alkoivat maaseudun kollektivoinnin yhteydessä, jolloin toteutettiin ns. kulakkien eli varakkaiden talonpoikien likvidoinnit, joita seurasi johtavien virkojen puhdistukset vuodesta 1936 alkaen. Yhteiskunta eli kontrollin alaisuudessa, eikä epäkohdista saanut kirjoittaa tai saati sitten puhua.⁴⁰ Stalin halusi kontrolloida ihmisten mieliä ja määräsi, miten historiaa tai kirjallisuutta tuli kirjoittaa

³⁷ Vihavainen 1998, 27 ja Service 1998, 92-93 ja 123.

³⁸ Shlapentokh 2001, 31 ja Vihavainen 1998, 87-88.

³⁹ Service 1998, 148-149 ja Suny 1997, 48-50.

⁴⁰ Service 1998, 169, 179-181 ja 183 sekä Vihavainen 1998, 32 ja 37-38 sekä 91-92.

tai kuinka musiikkia ja filmejä tuli tehdä. Tällä hän halusi ohjailla kansallishenkeä kohti taistelua vihollisia vastaan.⁴¹ On syytä pohtia, mikä onkaan siis loppujen lopuksi Maiskin muistelmien todellinen yleisö?

Vuosien 1937–38 jälkeen puhdistukset kohdistuivat myös Puna-armeijaan. Käytännössä kaikki, jotka olivat poliittisissa tai hallinnollisissa viroissa elivät pelon keskellä. Arvioiden mukaan noin 2,9 miljoonaa henkilöä tuomittiin vankileireille vuoteen 1939 mennessä, ja joukossa oli myös valtaapitäville lojaaleja henkilöitä. Puhdistuksilla haluttiin taata valtion turvallisuus ja poliittinen linja, ja voidaan todeta, että tässä onnistuttiinkin. Jokainen omaa turvallisuuttaan ajatteleva bolševikkijäsen uskoi, että yhden puolueen ja ideologian järjestelmä pönkitettynä terrorilla oli hyväksyttävä tapa hallita.⁴² Jokainen heistä oli tietoinen vastavirtaan asettumisen seurauksista, joten mahdollisuuksia muuhun ei yksinkertaisesti ollut. Kaikki edellä mainittu oli varsin radikaalia verrattuna sosialismin alkuperäiseen ideaan – sellaiseen, jota Marx ja Engels aikoinaan tavoittelivat. Maiski, jolla oli taustansa puolesta ollut hillitympi asenne reformeihin, lienee suhtautunut kammoksuen edellä mainittuihin tapahtumiin. Jatkossa pyrin tuomaan esiin sen, miten tämä mahdollisesti heijastuu hänen muistelmissaan.

Stalin raivasi tieltään eri uskontokuntien edustajia, erityisesti juutalaisia⁴³. Paradoksaalisesti itse Karl Marxhan oli juutalainen, mutta sitä kukaan ei halunnut muistella. Juutalaiset poistettiin vähitellen armeijan ja KGB:n johdosta sekä puolueen keskeisiltä paikoilta. Heidän panostaan tieteeseen, kulttuuriin ja teollisuuteen vähennettiin tai se jopa kiellettiin kokonaan. Juutalaisena oli mahdotonta toimia menestyksekkäästi Neuvostoliitossa tuntematta merkkejä juutalaisvastaisuudesta.⁴⁴ Tämän tutkimuksen kannalta on erityistä merkitystä sillä, mikä oli Maiskin asema ja status neuvostojohdon silmissä. Puolueen linjan hyväksyvälle luovalle älymystölle tarjottiin erityisiä privilegioita ja parempi elintaso kuin massoille. Luovaan älymystöön lukeutuivat monet kirjailijat, runoilijat, muusikot ja näyttelijät sekä korkeimmat oppineet.⁴⁵

⁴¹ Lewin 1997b, 132-133.

⁴² Service 1998, 210-211 ja 220, 222-225 sekä 154.

⁴³ Service 1998, 198-199 ja 203-204.

⁴⁴ Shlapentokh 2001, 161-162.

⁴⁵ Shlapentokh 2001, 68.

Tähän puolueen linjaa myötäilevien ryhmään voidaan myös Maiskin katsoa kuuluneen. Maiski oli paitsi kokenut diplomaatti, myös puolueen keskuskomitean jäsen vuosina 1935–37 ja arvostetussa asemassa Neuvostoliiton tiedeakatemiassa vuodesta 1946 alkaen. Toisaalta Maiskin selviäminen hengissä tuntuu todelliselta ihmeeltä, sillä kaikkien niiden, jotka hakivat korkeimpiin virkoihin tuli perinpohjaisesti selvittää sosiaalinen taustansa ja yhteytensä ulkomaille.⁴⁶ Tässä yhteydessä viimeistään on käynyt ilmi Maiskin tausta.

Maiski edusti eräällä tavalla poikkeusta koko neuvostoyhteiskunnassa edellä mainittua taustaa vasten tarkasteltuna. Suomen viranomaisten tietojen mukaan Maiski oli juutalaista syntyperää ja oli kuulunut alun perin menševikkeihin⁴⁷. Maiskin onnistui nousta neuvostoyhteiskunnassa korkealle taustastaan huolimatta, mitä voidaan pitää varsin poikkeuksellisena, mutta ei ainutlaatuisena, sillä vastaavanlaisia tapauksia tiedetään olleen muitakin⁴⁸. Maiski edusti kaikkea sitä, mitä edellä olevan perusteella voi pitää vaarallisena neuvostoyhteiskunnassa ja voidaan olettaa, että tästä oltiin tietoisia neuvostojohdon piirissä. Maiski oli neuvostodiplomatiassa ns. vanhan koulun edustaja⁴⁹ ja nähnyt tsaarinvallan ajan sekä saanut tuntumaa diplomaattipesteisiin länsimaiseen sivistykseen. Kaikki edellä mainitut seikat antoivat aiheita epäillä lähettilään lojaalisuutta neuvostohallitusta kohtaan. Neuvostodiplomaattina Maiski oli pakotettu puolustamaan hallituksensa linjaa esimerkiksi Stalinin massamurhien aikana. Voidaan tulkita tämän olleen vaikea tehtävä, sillä monet Maiskin ystävästä kuolivat murhissa.⁵⁰ Merkillepantavaa on esimerkiksi, että Maiskin edeltäjä Suomessa (1920–21) Jan Beržin sekä seuraaja Eric Assmus (1935–37) kuolivat molemmat Stalinin väkivaltakoneiston uhrina⁵¹.

Toisen maailmansodan aikana Maiski oli neuvostojohdon piirissä hyvin suosittu. Jotain hänen luonteestaan paljastaa hänelle annettu lempinimi “pussy face”, joka

⁴⁶ Shlapentokh 2001, 136.

⁴⁷ KA, EK-Valpon valvontakortisto, kotelo XI ja UM 6 O ”Maiskin henkilöfile”: asiainhoitaja Rafael Hakkaraisen laatima katsaus ministeri Jean Maiskystä ulkoasiainministeriölle, päivätty 29.9.32 Moskovassa.

⁴⁸ Esimerkiksi Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaarina vuosina 1930 – 39 toiminut M. M. Litvinov oli juutalaista syntyperää.

⁴⁹ Zubok & Pleshakov 1996, 31-31 ja 38.

⁵⁰ Wieczynski 1981, 238.

⁵¹ Polvinen 1992, 436 ja 523 sekä Suomen diplomaattiset suhteet ulkovaltoihin 1997, 87.

voidaan suomentaa omahyväiseksi, kissamaiseksi “keikistelijäksi”.⁵² Taustansa johdosta Maiski oli silti vaarassa joutua likvidoiduksi nimenomaan Stalinin aikana. Maiski todella myös pelkäsi näin käyvän. Esimerkiksi vuonna 1938 hänet kutsuttiin Englannista Moskovaan ja lähteissään hän pyysi entistä Englannin pääministeriä David Lloyd Georgea lähettämään hänelle myöhemmin postikortin. Maiski ajatteli ilmeisesti tämän olevan todiste hänen Englannin eliittipiireissä nauttimastaan kunnioituksesta, joka mahdollisesti suojelisi salaisen poliisin terrorilta.⁵³ Maiskin selviytyminen Stalinin ajan puhdistuksista saattoi itse asiassa olla kiinni vain muutamista viikoista, kuten myöhemmin käy ilmi.

Maiskista ei tiettävästi ole ilmestynyt biografiaa, eikä ole tiedossa, milloin hän oli alkanut käyttää “taiteilijanimeä” tai saati sitten miksi hän oli tehnyt niin. Varsin mielenkiintoista on, jos hän oli vaihtanut nimensä peittääkseen juutalaisuuttaan. Tosin Neuvostoliitossa oli varsin tavanomaista esiintyä pseudonyymeillä. Muun muassa Stalin oli oikealta nimeltään Džugasvili ja Molotov taas Skryabin. Stalin merkitsee suomeksi “teräsmiestä” ja molotov taas “vasaramiestä”. Näiden pseudonyymien käyttämisellä haluttiin viestiä työläisten vallankumouksen henkeä.⁵⁴ Maiskin oikea nimi oli Liakhonovetškij, ja venäjän kielen sana майский (maiskij) taas voidaan kääntää toukokuiseksi. Ei ole selvyyttä siitä, mitä Maiski halusi symboloida nimenvaihdoksellaan.

Maiskin voi katsoa kuuluneen siihen hierarkian ylä- tai keskiluokan ryhmään, johon ministerit, puolueihmiset ja armeijan sekä turvallisuuspalvelun johto tyypillisesti kuuluivat. Heidän elämänsä oli elintasoltaan parempaa kuin tavallisen kansan. Toisaalta hekin elivät jatkuvan pelon vallassa tietäen, että yksikin virhesiirto saattaisi johtaa vankileirille.⁵⁵ Todennäköisesti Maiski ei pystynyt julkaisemaan muistelmiaan Stalinin aikana juuri edellä mainitun pelon takia. Tämä selittää pitkän ajan itse muisteltavan ajan ja julkaisuhetken välillä.

⁵² Vronskaya & Chuguev 1989, 250.

⁵³ Wieczynski 1981, 238.

⁵⁴ Zubok & Pleshakov 1996, 78.

⁵⁵ Service 1998, 320.

Stalinin kuoleman jälkeen Neuvostoliiton johtoon nousi Nikita Hruštšev, jonka aikana neuvostoyhteiskunnassa tapahtui lievää olojen vapautumista. Vuonna 1956 aloitettiin ns. de-stalinisointi, johon liittyen Hruštšev piti vuonna 1961 XXII puoluekokouksessa salaisen puheen, jossa hän tuomitsi Stalinin teot. Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut historiantulkintaan, vaan Neuvostoliiton ulkopolitiikan ja puolueen toiminnan katsottiin olleen oikeaa koko ajan. Kommunistisen puolueen ote historiankirjoituksesta lieveni kuitenkin jonkin verran. Julkaisutoimintaa kontrolloitiin edelleen, mutta tiukka ideologinen pakko häveni Hruštševin aikana.⁵⁶ Todennäköisesti tämä olojen lievä vapautuminen on mahdollistanut myös Maiskin muistelmien kirjoittamisen yli kolmenkymmenen vuoden hiljaisuuden jälkeen.

Loppuelämänsä Maiski oli kunniallisessa asemassa tiedeakatemiassa. Hän kuoli vuonna 1975 Moskovassa 91-vuotiaana.

1.5 Tutkimustehtävä

Muistelmat käsittävät ajanjakson, joka ulottuu 1920-luvulta vuoteen 1945. Tässä tutkimuksessa keskitytään lähinnä toiseen maailmansotaan johtaneeseen kehitykseen ja muistelmien julkaisuaikaan eli 1960-luvun puolivälin tienoille. Perusteena edelliselle on se, että sodan loppuvaiheita kuvataan muistelmissa lähinnä vain raportointityylisesti neuvostojoukkojen kulkiessa voitosta voittoon, eikä tähän ole kovinkaan hedelmällistä keskittyä tutkimusmielessä. Jälkimmäistä perustelen sillä, että tuona aikana yhteiskunnassa sallittiin hetkeksi menneisyyden kritisointi, millä on ollut vaikutusta muistelmien sisältöön. Kyseessä on siis tapaustutkimus ja pyrkimyksenä on tutkia sitä, miten muistelmat vastaavat niihin tosiasioihin, joita meillä on Neuvostoliiton historiasta ja ulkopolitiikasta sekä itse neuvostoyhteiskunnasta. Muistelmia on tässä tutkimuksessa käsitelty yhtenä politiikan teon instrumenttina ja lähtökohtana on pohtia sitä, minkä kuvan Neuvostoliiton johto on halunnut Maiskin ja muistelmien kautta välittää ja miten ne suhteutuvat nykyisiin käsityksiimme Neuvostoliiton historiasta. Huomioon on otettu erityisesti se, missä määrin Maiski toisintaa niin sanottua virallista politiikan linjaa ja missä määrin taas pyrkii siitä poikkeamaan. Tämän selvittämiseksi on vertailtu muistelmia Stalinin aikana julkaistuun laajaan

⁵⁶ Nevakivi & Hentilä & Haataja 1993, 107; Vihavainen 1998, 325-327; Service 1998, 338-339 ja

Neuvostoliiton diplomatianhistoriaa käsittelevään suurteokseen. Tutkimuksen tarkoituksena ei ole arvioida muistelmien oikeellisuutta tai vääryyttä, vaan pohtia, miksi lähettiläs kirjoittaa jollain tietyllä tavalla, mitkä olivat hänen motiivinsa tehdä niin, miksi jotain on painotettu tai miksi jotain on jätetty pois (ei haluta tai uskalleta ottaa jotain asiaa esiin)? Lisäksi on otettu huomioon, kenelle lähettiläs suuntaa tekstinsä ja missä kontekstissa muistelmat on laadittu. Maiskin henkilöhistorian kautta taas arvioidaan hänen asemaansa neuvostoyhteiskunnassa. Tutkimuksen alakysymykset voidaan muotoilla seuraavasti:

Miten Maiski kuvailee Neuvostoliiton toiseen maailmansotaan johtanutta ulkopoliittikkaa? Mitä hän kertoo lähettiläänä olojastaan ja mitä muistelmat kertovat erityisesti Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden vaikeista vuosista eli oikeistoradikalismista ja talvisodasta?

Keiden nimiä lähettiläs nostaa esiin ja miten hän kuvailee Suomen ja Neuvostoliiton ja toisaalta Neuvostoliiton ja muiden kapitalististen maiden välisiä suhteita?

Maiskin muistelmissa ei selvitetä lähellekään kaikkia Neuvostoliiton ulkopoliitiikan merkittäviä käännteitä. Muistelmat keskittyvät monelta osin vain selostamaan perin pohjin joitain vähämerkityksellisiä asioita, kuten neuvostolähetystön rakennusta tai henkilökuntaa Englannissa. Toisaalta niissä selostetaan pitkästi Englannin pääministeri Chamberlainin politiikkaa, mistä sinällään ei nouse kiinnostavia tutkimusongelmia. Muistelmissa Suomea koskeva osuus on varsin suppea, mutta silti siitä käy ilmi muistelmiin liittyviä erityispiirteitä vaikenemisen traditioineen ja ystävä-vihollinen konseptineen. Tutkimuksessa tuodaan edellä mainituista syistä suhteellisen paljon esiin taustaa, sillä ilman sitä muistelmia ei voida ymmärtää. Erityishuomio kiinnitetään siihen kontekstiin, jossa muistelmat ovat julkaistu, sillä ne heijastavat sitä neuvostoulkopolitiikan linjaa, jota haluttiin tuoda esiin 1960 – ja 70-luvulla eli Hruštševin ja Brežnevin aikana. Vertaan näitä aikaisempaan Stalinin ajan tulkintaan Neuvostoliiton ulkopoliitikasta, sillä Maiskin toiminta Suomessa ajoittui Stalinin aikaan ja sitä aikaa Maiski juuri muistelee. Tällä perusteella Stalinin aika saa tutkimuksessa paljon huomioita. Toisaalta myös Hruštševin aika nousee näkyvään osaan, sillä hänen ajallaan oli suuri vaikutus muistelmien sisältöön. Tutkimuksessa ajan merkitys nousee korostetusti esille, sillä muistelmat on julkaistu yli kolmenkymme-

nen vuoden kuluttua itse asioiden tapahtuma-ajankohdasta. Näiden vuosien sisälle mahtuvat muun muassa Stalinin ajan vainot ja tiukka poliittinen ilmapiiri, joiden voidaan katsoa osittain vaikuttaneen vielä 1960-luvullakin muistelmien sisältöön.

Tutkimuksessa käytetty lähestymistapa pyrkii konstruoimaan Maiskin elämää – siltä osin kun se on mahdollista niukkojen lähdetietojen valossa. Tutkimuksessa pyritään tuomaan esiin tietoa Maiskin taustoista ja pohtimaan sitä, miten Maiski on toimintansa kokenut, ja mitä merkityksiä hän antaa eri asioille. Tutkimuksessa kiinnitetään huomiota myös Maiskin hoitamien tehtävien luonteeseen ja hänen kirjoitteluun pyritään arvioimaan muun muassa niiden suomalaisten kautta, joita lähettiläs itse nostaa muistelmissaan esiin eli J. K. Paasikivi ja G. A. Gripenberg.

2. KAKSI TOTUUTTA NEUVOSTOLIITON ULKOPO- LITIIKASTA

Neuvostoliiton ulkopoliittika perustui marxilais-leniniläiseen teoriaan ja sen johdossa oli kommunistisen puolueen keskuskomitean politbyroo, joka toimi Kremlistä käsin. Politbyroon kiinteässä alaisuudessa olivat Komintern, kaikkien maiden kommunististen puolueiden keskuselin sekä Narkomindel, ulkoasiain kansankomissariaatti (Народный комиссариат по иностранным делам, НКВД). Komintern toimi yhteistyössä työväenjärjestöjen kanssa kaikkialla maailmassa pyrkien levittämään maailmanvallankumousta, kun taas Narkomindelia voidaan pitää ulkoasiainministeriönä⁵⁷. Marxilais-leniniläisen teorian mukaan työläisten vallankumouksen jälkeen koko ulkopoliittikka ei enää tarvittaisi ollenkaan, mutta kun vallankumous viivästy, suhteet kapitalistisiin maihin tulivat uudelleen arvioinnin kohteiksi.

Maiski oli neuvostodiplomatiassa Leninin ajan edustaja ja hänen lähettämisenä diplomaattuuralle liittyy Neuvostoliitossa muodostuneeseen tapaan lähettää kotimaassaan epäsuosioon joutuneita henkilöitä ulkomaille ”maanpakoon” diplomaatti-

⁵⁷ Narkomindelin tehtävistä ks. lisää Vygotskij 1965, 35-36.

selle uralle⁵⁸. Maiski kuvailee muistelmissaan, kuinka Maksim Litvinov pyysi häntä vuonna 1925 Englantiin, sillä Neuvostoliitto tarvitsi kipeästi diplomaattisia työntekijöitä. Litvinov oli Maiskin mukaan todennut, että Maiski sopisi tehtävään hyvin, sillä hän tunsikin maan kielen ja kulttuurin, koska oli ollut siellä emigranttina. Lähettiläs jättää siis mainitsematta, oliko hän vapaasta tahdostaan ryhtynyt diplomaattiuralle vai ei. Maiski toteaa, että hänet lähetettiin rauhan ja ystävyyden sanansaattajaksi Neuvostoliiton ja Englannin välille ja että hän otti tehtävän ilolla vastaan.⁵⁹

Maiskin muistelmat julkaisseella Neuvostoliiton tiedeakatemiolla oli kiinteät suhteet puolueen keskuskomitean kansainväliseen osastoon. Kansainvälinen osasto tukeutui akatemian asiantuntemukseen muotoillessaan ulkopoliittisten doktriinien muotoilemiseen ja puheiden kirjoittamiseen. Kansainvälinen osasto huolehti puolestaan salaiseksi luokitellun materiaalin integroimisesta akateemikkojen töihin.⁶⁰ Osasto huolehti myös propagandan kylvämisestä sekä omien kansalaisten keskuuteen että myös ulkomaille käyttäen hyväksi tiedeakatemian eri tutkimusyksiköitä⁶¹.

2.1 Rauhanpolitiikkaa massoille...

Neuvostolähettiläs Ivan Maiskin muistelmat noudattavat omalta osaltaan tarkasti sitä neuvostodiplomatian linjaa, jota toisen maailmansodan jälkeen on julkaistu. Tämä käy ilmi verrattaessa muistelmia Stalinin aikana julkaistuun diplomatianhistorian suurteokseen. Maiskin muistelmat ilmestyivät 1960-luvulla vastalauseena “lännen neuvostoulkopolitiikkaa vääristäville tulkinnolle” ja lännessä vallinneelle antineuvostoliittolaiselle ilmapiirille.⁶² Toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitossa oli varsin yleistä propagoida imperialistisia ja antidemokraattisia voimia vastaa, millä viitattiin juuri länsimaihin. Propagandassa tuotiin lisäksi usein esille se seikka, että Neuvostoliiton menestys Suuressa Isänmaallisessa sodassa olisi johtunut kommunismin paremmuudesta suhteessa kapitalismiin.⁶³ Maiskin muistelmat on kirjoitettu tätä henkeä mukaillen. Marxilais-leniniläiseen ideologiaan kuului olennaisena osana

⁵⁸ Ulam 1974, 141-143 ja Zubok & Pleshakov 1996, 31-32.

⁵⁹ Maiskij 1987 (1971), 7 ja 154.

⁶⁰ Kitrinov 1992, 307 ja 310-312 sekä 320-321.

⁶¹ Kitrinov 1992, 322-323.

⁶² Maiskij 1987 (1971), 6.

lineaarinen kehitysoptimismi. Historiallisen materialismin edellyttämä kapitalismin kriisi tulisi aikanaan johtamaan kommunistiseen maailmanjärjestykseen feodalismi-kapitalismi-sosialismi-kommunismi -kaavan mukaan.

Vaikka Maiskin muistelmissa ei ole kuvattu neuvostoulkopolitiikkaa kovin yksityiskohtaisesti, voi kirjoittajan tyylin mukaista propagandahenkistä tunnelmaa aistia myös neuvostoliittolaisesta näkökulmasta kirjoitetusta ideologisväritteisestä diplomatianhistorian suurteoksesta, jossa maailmansotien välinen aika periodisoidaan kolmeen päävaiheeseen. Ensimmäisessä vaiheessa vuosina 1919–23 kansainvälisen tilanteen perustana oli voittajavaltujen luoma Versailles'n järjestelmä, jota johdettiin luokkaintressien pohjalta ja josta Neuvostoliitto oli eristetty. Versailles'n järjestelmä varmisti neuvostoliittolaisen tulkinnan mukaan erimielisyydet voittajien sekä voitettujen välillä ja tätä järjestelmää takaamaan luotiin Kansainliitto. Seurauksena oli kahden järjestelmän, kapitalismin ja sosialismin, syvä kiulu. Toisessa vaiheessa (vuodet 1923–29) Neuvostoliiton kansainvälinen arvostus kasvoi tunnustamisten myötä samalla kun Versailles'n järjestelmä alkoi rapistua. Ajanjaksolle sijoittuva Locarnon sopimus tulkittiin luonteeltaan antineuvostoliittolaiseksi, ja siihen liitettiin Suomen sekä Baltian maiden reunavaltioyhteistyö (Baltian alueen Locarno, Привалтийское Локарно). Kolmatta vaihetta vuosina 1929–39 kuvaa aggressiivisten, sotaa lietsovien maiden blokin syntyminen (блок поджигателей войны) Saksan, Italian ja Japanin ympärille. Voittajavallat Englannin ja Ranskan johdolla noudattivat noina vuosina pidättyväistä ja Saksaa myötäilevää linjaa (политика невмешательства).⁶⁴

Maiskin muistelmissa näkyy samankaltainen jako, vaikka lähettiläs ei yksityiskohtaisesti sitä kuvailekaan. Maiski tuo esiin, että Versailles'n järjestelmä takasi voittajavaltujen eli Englannin, Ranskan ja USA:n herruuden Euroopassa ja että sodan jälkeen Eurooppaan oli muodostunut monimutkainen poliittinen ja taloudellinen systeemi, *cordon sanitaire*. Maiski toteaa, että systeemi oli suunnattu etenkin Neuvostoliittoa vastaan, sillä kapitalististen maiden johtajat pitivät lokakuun vallankumousta suurempana uhkana kuin Saksan imperialismia. Lähettiläs tulkitsee, että sen johdosta

⁶³ Service 1998, 311 ja 321.

Neuvostoliittoa alettiin kutsua ”saastuneeksi” alueeksi.⁶⁵ Lähettilään arviot perustuivat neuvostoulkopolitiikan perustana olevalle ajatukselle kapitalistisen ja sosialistisen järjestelmän vastakkainasettelusta.

Rauhanpolitiikasta propagoiminen oli Leninin ajatus. Lenin muotoili vuonna 1917 julkaistun rauhanasetuksen, декрет о мире, joka määritteli vallankumouksen pääpiirteet ja rauhaa rakastavan yhteiselon periaatteen kansojen kesken⁶⁶. Neuvostodiplomatian tutkimuksessa Neuvostoliiton ulkopolitiikkaa toisen maailmansodan syttymiseen saakka luonnehditaan Stalinin sanoin:

“Meidän ulkopolitiikkamme on selvä...se on rauhan turvaamisen politiikkaa ja kauppasuhteiden vahvistamista kaikkien maiden kanssa. Se, joka haluaa rauhaa ja pyrkii tekemisissään meidän yhteyteen, löytää meiltä aina tukea⁶⁷.”

“Me harjoitamme rauhan politiikkaa ja olemme valmiita allekirjoittamaan porvarishallitusten kanssa hyökkäämättömyyssopimuksen⁶⁸.”

“Meidän hallituksemme politiikan perusta muodostuu rauhan idealle. Taistelu rauhan puolesta, taistelu uutta sotaa vastaan (...) on meidän tehtävämme⁶⁹.”

Tutkimuksessa halutaan korostaa neuvostohallituksen taistelua rauhan, vapauden sekä demokratian puolesta ja sen herättämiä sympatioita laajoissa kansanjoukoissa. Tutkijoiden mukaan suuret kansanjoukot Euroopassa pelkäsivät sotaa jo 1920-luvun lopulla ja uskoivat rauhantoiveensa Neuvostoliiton haltuun.⁷⁰ Lähettiläs Maiskin muistelmat ovat samalla tapaa ideologisesti värittyneitä. Hän esittää muistelmissaan propagandistisella asenteella arvioita kansainvälisestä tilanteesta, jossa Neuvostoliitto oli jatkuvan vihamielisen ilmapiirin alainen ja pakotettu toimimaan kuten toimi. Hänkin luonnehtii neuvostoulkopolitiikkaa rauhan ja ystävyyden politiikaksi:

“Itse asiassa me emme halua sotaa, me vihaamme sotaa ja inhimillisten mahdollisuuksien keinoin yritämme välttää sotaa. (...) Jos historian kuluessa olemme joutuneet sotimaan, on käynyt niin, että sota on tunkeutunut meille vihamielisten ulkopuolisten voimien toimesta.”⁷¹.

⁶⁴ Potjomkin 1945, 1-4 ja Mints 1945a, 53-54 sekä Pankratova 1945a, 285-287; Pankratova 1945b, 355-357 sekä 365; Pankratova 1945e, 366-367 ja Pankratova 1945d, 554.

⁶⁵ Maiskij 1987 (1971), 142-143.

⁶⁶ Vygodskij 1965, 29.

⁶⁷ Potjomkin 1945, 4.

⁶⁸ Pankratova 1945a, 286-287.

⁶⁹ Pankratova 1945a, 310.

⁷⁰ Ks. esimerkiksi Potjomkin 1945, 5 ja Pankratova 1945e, 381.

⁷¹ Maiskij 1987 (1971), 154-155.

Sekä muistelmissa että neuvostodiplomatian suurteoksessa tulkinnat menneisyydestä on pyritty sovittamaan kommunistista maailmankatsomusta ja ideologiaa vastaaviksi, joten tulkinnat muodostuvat sellaisiksi, joiksi ne on odotettukin muodostuvan. Molempien tarkoituksena on ikään kuin profiloida menneisyyttä ja korostaa ideologissävyytteistä vaihtoehtoa. Molempien rooli identiteettien rakentamisessa on merkittävä. Kansalaiset voivat samaistua muistelmien ja historiateoksen kieleen ja niiden avulla erotella, organisoida ja ryhmitellä muita ihmisiä. Molemmissa teksteissä toistuu räikeä me-muut konseptio. Korostettaessa me-henkeä (me neuvostokansa) luodaan vaikutelma yhteisistä tavoitteista ja samalla puolella olosta kussakin tilanteessa. Lukijalle syntyy vaikutelma yhteenkuuluvuuden tunteesta, kun monikon kolmatta persoonaa viljellään ikään kuin yhteneväisenä mielipiteenä. Teksteihin sisältyy implisiittinen ajatus siitä, että vastaanottajien joukko olisi homogeeninen, ja tähän on käytännössä mahdotonta. Teksteissä oletetaan surutta, että kaikilla olisi samanlainen käsitys vallitsevista oloista: luodaan vaikutelma, että on kaikkien etu puolustaa nykyistä poliittista linjaa. Tekstien tarkoituksena on luoda neuvostokansan välille anonyymiä solidaarisuutta ja sitä varten toiseus sivuutettiin ja marginalisoitiin.

Maiskin mukaan rauhanpolitiikan intresseihin kuului hyvien suhteiden ylläpito kapitalistisiin maihin, etenkin Englantiin ja Ranskaan. Lähettiläs toteaa neuvostovaltion luonteesta seuraavaa:

”(Rauhaan pyrkimisen, A. A.) periaatteet liittyvät neuvostohallituksen luonteeseen rauhanhallituksena, missä ei ole mitään luokkaa tai ryhmittymää, jotka voisivat hyötyä sodasta. Työläiset, talonpojat, intelligentsija – kaikki sosiaaliset elementit, joita neuvostoyhteiskunnassa on – voisivat vain kärsiä sodasta.”

Lähettilään mukaan neuvostoliittolaiset ihmiset haluavat rauhaa ja ovat taistelussaan rauhan puolesta valmiita ystävystymään mitä tahansa systeemiä edustavan maan kanssa, jos tämä päättäväisesti tavoittelee sodan ehkäisemistä.⁷² Neuvostoideologiasa vedottiin usein juuri työläisten ja talonpoikien rauhantahtoisuuteen. Propagandistisessa hengessä esitetään neuvostokansa yhtenäisenä, jotta raja muihin saa korostetun aseman. Valmius ystävyyden levittämiseen kuvastaa peitellysti ideaa Neuvostoliiton vaikutusvallan laajentamista. Toisaalta Maiskin arvioita neuvostokansalaisten yhtenäisestä suhtautumisesta helpottaa se seikka, että neuvostoyhteiskunnassa kaikki

⁷² Maiskij 1964a, 9 ja Maiskij 1987 (1971), 154-156 sekä 323.

asiat näyttivät olevan kollektiivisesti tehtyjä. Näennäinen yhtenäisyys oli yksi propagandan keinoista.⁷³

Maiski ei kuitenkaan suoraan kirjoita mitään neuvostovaltion intressien turvaamisesta, mihin jatkuvalla avunantosopimuspolitiikalla pyrittiin. Neuvostoliitto suunnitteli 1930-luvulla Itä-Euroopan maiden välille solmittavia sopimuksia, ns. Baltian pöytäkirjaa ja itäpaktia, jolla alueen turvallisuus olisi taattu. Ehdotuksia tehtiin Baltian maille, Puolalle ja Saksalle. Niiden kariuduttua Neuvostoliitto sai Ranskan ja Tšekkoslovakian kesken turvallisuussopimukset. Taustalla oli ajatus Neuvostoliiton aseman vahvistaminen ja vaikutusvallan lisääminen Itä-Euroopassa. Samalla alue tulisi toimimaan puskurina kapitalististen maiden interventiopyrkimyksille. Neuvostohallituksen pääajatuksena oli välttää joutumasta vastakkaiseen leiriin Englannin, Ranskan ja Saksan kanssa. Yhtenäisen neuvostovastaisen rintaman syntyminen oli neuvostotoukopolitiikan huolenaiheena jo 1920-luvun puolivälistä alkaen, jolloin Saksa haki paikkaansa Kansainliitossa⁷⁴. Maiski toisintaa samaa ideaa ja toteaa, että Englannilla ja Ranskalla oli yhdessä Saksan kanssa tarkoitus muodostaa läntinen blokki Neuvostoliittoa vastaan. Maiskin mukaan “Neuvostoliitto eristettiin kansainvälisestä politiikasta”, jolloin se joutui “kovalla työllä luomaan normaalit poliittiset ja taloudelliset suhteet muihin maihin”.⁷⁵ Kapitalististen maiden saartolinja Neuvostoliiton rajalla oli peribolševistinen idea, nimenomaan Leninin luomus. Se oli muotoutunut jo sisällissodan aikana, kun länsimaat tukivat valkoisten venäläisten vastavallankumouspyrkimyksiä.

Neuvostodiplomatian tutkijat ovat tulleet tutkimuksissaan samankaltaisiin tuloksiin. Neuvostohistorioitsijoiden mielestä Länsi-Euroopan maat hankaloittivat Neuvostoliiton pyrkimyksiä solmia normaaleita diplomaattisuhteita muihin maihin. Genovan ja Haagin kansainväliset konferenssit vuonna 1922 olivat neuvostodiplomatian mukaan osoituksia kapitalististen maiden pyrkimyksistä luoda yhtenäinen linja Neuvostoliittoa vastaan. Myös vuoden 1928 Kellogg-Briandin sopimus tulkittiin Narkomindelin piirissä yhdeksi osoitukseksi eristää Neuvostoliitto kansainvälisestä politiikasta. 1920-luvun lopun kiristyvässä kansainvälisessä ilmapiirissä Neuvostoliiton tulkitaan

⁷³ Bonwetsch 1997, 202.

⁷⁴ Korhonen 1966, 101-102.

pitäneen kiinni taistelusta rauhan puolesta ja yhteistyöstä kapitalististen maiden kanssa. Silti länsimaat pitivät yllä epäluuloa neuvostovaltiota kohtaan ja kokivat sen vallankumouksellisena.⁷⁶ Maiskin mukaan esimerkiksi Englannin yleinen suhtautuminen Neuvostoliittoa kohtaan oli aina vuodesta 1917 asti ollut vihamielistä ja kielteistä. Hän kertoo, että se johtui porvarillisen maan luokkaintresseistä sekä yleisestä vastakkainasettelusta kapitalismin ja sosialismin välillä.⁷⁷ Neuvostoliitossa nähtiin hyökkäämättömyyssopimukset välttämättömänä osana yleismaailmallisen rauhan turvaamista⁷⁸.

Toiseen maailmansotaan johtanut kehitys esitetään tältä pohjalta väistämättömänä. Kesällä 1939 Neuvostoliitto, Englanti ja Ranska kävivät kolmiliittoneuvotteluja tavoitteena keskinäinen avunantosopimus Saksan aggressioita vastaan. Lähettiläs kuvaa neuvottelujen kariutumista Englannin ja Ranskan “systemaattiseksi sabotaa-siksi neuvostoyhteistyötä kohtaan” ja toteaa, että Chamberlainin hallitus teki kaikkensa ajaakseen Neuvostoliiton ja Saksan sotaan keskenään⁷⁹. Tämän johdosta Neuvostoliitto oli *pakotettu* sopimukseen Saksan kanssa (ns. Molotov-Ribbentropin sopimus). Maiskin mukaan toinen maailmansota olisi voitu jopa kokonaan välttää, jos kolmiliitto olisi toteutunut. Lähettiläs toteaa, että Chamberlainin hallituksen politiikka oli ”sokeaa ja tyhmää”, mutta lisää, että näin käy aina historiassa, kun valta on ”taantumuksellisen ja hämäräperäisen” hallituksen käsissä.⁸⁰ Tässä kohtaa Maiskin arvioita helpottaa jälkiviisaus, sillä hänelle sodan lopputulos oli kirjoitushetkellä jo selvillä. Nämä arvioinnit kuvastavat laajemmin juuri sitä suurelle yleisölle tarkoitettua tulkintaa neuvostoulkopolitiikasta, mihin Maiskin muistelmat integroituvat. Maiski ei näe oman hallituksensa toimia hämäräperäisinä, vaikka neuvostohallituksen toimissa oli paljon sellaista, mikä kuului suljetun ideologian puolelle.

Voidaan loogisesti ajatella, että todettuaan Englannin ja Ranskan hallitusten toimet riittämättömiksi neuvostohallitus olisi etsinyt jotain muuta sopimuskumppania. On esitetty, että Neuvostoliitto pelasi kaksinaista peliä kevään ja kesän 1939 aikana:

⁷⁵ Maiskij 1987 (1971), 16 ja 315.

⁷⁶ Pankratova 1945a, 290-291 sekä Pankratova 1945f, 404 ja 407-408.

⁷⁷ Maiskij 1987 (1971), 449.

⁷⁸ Pankratova 1945c, 442.

⁷⁹ Maiskij 1987 (1971), 381, 401 ja 419 sekä Maiskij 1964a, 199.

⁸⁰ Maiskij 1987 (1971), 390 ja 429-432.

toisaalta se neuvotteli Englannin ja Ranskan kanssa ja samaan aikaan Saksan kanssa mahdollisesta sopimuksesta. Maiski kiistää muistelmissaan nämä väitteet jyrkästi ja kirjoittaa:

”Todistaakseen tuon kaksinaisen pelin olemassaolon Yhdysvaltojen hallitus julkaisi vuonna 1948 erikoisen kirjan Neuvostoliiton ja Saksan välisistä suhteista vuosina 1939–41. (...) kaikki väitteet kaksinaisesta pelistä ovat parjausta ja ilkeämielistä vääristelyä.”

Maiski viittaa *Nazi-Soviet relations 1939–41* -teokseen ja toteaa, että neuvottelut Saksan kanssa alkoivat vasta elokuussa.⁸¹ Maiskin esittämän tulkinnan pohjalta lukijalla on mahdollisuus kyseenalaistaa neuvostohallituksen kyky arvioida muuttuvia reaalipolitiikan tilanteita: miksi neuvostohallitus sitten luotti noihin tyhmiin ja hämäräperäisiin johtajiin? Maiski ei muistelmissaan huomaa tätä ristiriitaa. Nykyään venäläisetkin tutkijat ovat kuitenkin todenneet, että Neuvostoliitto kävi samanaikaisesti neuvotteluja niin Englannin ja Ranskan kanssa kuin Saksan kanssa⁸². Lähettiläs ei kerro mitään Neuvostoliiton etupiirihakuisuudesta, eikä Molotovin-Ribbentropin sopimukseen liittyneestä salaisesta lisäpöytäkirjasta, jolla Suomi, Baltian maat sekä Puola jaettiin Saksan ja Neuvostoliiton intressialueisiin. Sopimus oli sodan jälkeen vaiettu asia Neuvostoliitossa, ja vasta vuonna 1991 on Moskovassa julkaistu dokumenttiaineistoa asiasta. Ei ole varmaa tietoa siitä, onko lähettiläs tiennyt lisäpöytäkirjaan liittyvistä seikoista, vaikka esimerkiksi Suomessa sopimuksesta tiedettiin heti jatkosodan jälkeen.⁸³ Neuvostolähettiläät eivät aina olleet tarkasti tietoisia kotimaansa hallituksen toimista. Toisaalta voidaan ajatella, että vaikka Maiski olisi asiasta tiennytkin, ei hän asian salaisuuden takia voinut kirjoittaa suurvaltojen välienselvittelyyn kuuluvista reunavyöhykkeistä.

Samalla tapaa myös neuvostohistorian suurteoksessa kuvataan kansainvälistä tilannetta 1930-luvun lopulla sopimuspeliksi, jossa Neuvostoliitto ei kelpannut sopimus-kumppaniksi Englannille ja Ranskalle, vaan se oli pakotettu etsimään liittolaista Saksasta. Neuvostoliiton ja Saksan välistä hyökkäämättömyyssopimusta (23.8.1939) kuvataan Stalinin sanoin:

“Hyökkäämättömyyssopimus on sopimus rauhasta kahden valtion välillä⁸⁴.”

⁸¹ Maiskij 1964a, 201-202 sekä 213-214.

⁸² Ks. esim. Ržeševski 1997, 94-94 ja Ulam 1974, 271-273.

⁸³ Manninen 1994a, 139 ja 179-180.

⁸⁴ Pankratova & Potjomkin 1945, 686-689.

Neuvostokansalaisille eli muistelmien ja historiateoksen lukijoille, pyritään viestimään kuvaa rauhantahtoisesta isänmaasta, jonka kohtalo oli joutua sotaan kapitalististen maiden saartamana. Itse asiassa koko kansan elämäntapaa pyritään muokkaamaan: kansalaiset hahmottavat menneisyyttään historian (tässä näiden tekstien) kautta. Elämän ulkoiset reunaehdot olivat tuolloin valmiiksi saneltu ja sotaan joutuminen oli välttämätöntä. Tältä pohjalta kirjoittajat haluavat vaikuttaa lukijoiden historiatajuun ja ohjailemaan sitä tietyn suunnan mukaiseksi sekä jakavan kollektiiviset käsitykset menneisyyden jäsentymisestä. Samalla implisiittisesti kohotetaan nationalismiin tunnetta kansalaisten keskuudessa.

Rauhantahtoisuuden ja ystävällismielisyyden takana oli kuitenkin suunnitelma tulevaa sotaa varten. Hyökkäämättömyyssopimukset ja ystävyysjulistukset rauhanvakuutteluineen olivat neuvostodiplomatian instrumentteja kohti näennäistä rauhaa rakastavaa politiikkaa. Neuvostokansan ideologista yhteenkuuluvuutta rakennettiin kyseenalaisin keinoin vääristämällä ulkopoliittikan todellisia päämääriä. Ei tunnu kummalliselta, jos Neuvostoliiton rauhantahtoiset ajatukset kiristyvässä kansainvälisessä ilmapiirissä leimattiin länsimaiden taholta demagogiseksi propagandaksi. Länsimaiden suhtautuminen Neuvostoliittoon asettuu muutenkin ymmärrettävään valoon, kun sitä tarkastelee antivenäläisessä kontekstissa. Kuten myöhemmin käy ilmi, venäläisvihamielisyys oli ollut monia vuosisatoja yleinen ilmiö Euroopassa ja sosialistisen neuvostovaltion synnyttyä se vain muuntui bolševismivihaksi. Saksan ekspansio oli aluksi suunnattu juuri Itä-Euroopan ja Neuvostoliiton suuntaan, minkä voi tulkita olleen länsimaille eduksi. Englanti ja Ranska pelkäsivät idästä tulevaa vallankumousta ja bolševismin leviämistä, mutta uhmakkaan Saksan takia ei haluttu tehdä sitoumuksia, vaan päädyttiin pitämään vaihtoehdot avoimina. Toisaalta erilaisten myönnytysten tekeminen olisi saatettu ehkä tulkita heikkouden osoitukseksi, eikä kansainvälinen tilanne antanut mahdollisuutta siihen. Lännen vastahakoisuus tulla Neuvostoliiton liittolaiseksi johtui myös siitä, että Neuvostoliiton kansainvälisen imagon uskottiin heikentyneen sisäisten puhdistusten myötä.⁸⁵ Maiski ei ota tätä muistelmissaan huomioon.

⁸⁵ Ulam 1974, 241-242 ja 252.

Edellä esitetty tulkinta, jolla halutaan vaikuttaa lukijoiden neuvostoulkopolitiikasta saamaan rauhantahtoiseen kuvaan, voidaan tiivistetysti esittää kaavion muodossa seuraavan Alasuutarin luoman mallin mukaan⁸⁶.

Toiminnan (ulkopolitiikan) päämäärä: * rauhan säilyttäminen	Keinot päämäärän saavuttamiseksi: * rauhanomainen rinnakkaiselo kapitalististen maiden kanssa
Esteet tai vastustajat: * kapitalistiset ja imperialistiset maat sekä niiden lietsoma sodanuhka	Vastustuksen muodot: * neuvostovihamielisyys ja Neuvostoliiton eristäminen kansainvälisestä politiikasta

2.2 ...ja reaali politiikkaa kulissien takana

Muistelmien sisältämä aikaperiodi ulottuu 1920-luvulta 1940-luvulle ja tämän lisäksi niiden sisältöön on vaikuttanut julkaisuajankohdat eli 1960–70-luvut. Neuvostoliiton johtajien ideologiset painotukset ja vallankumous- sekä imperialismiväritteinen motivaatio yhdistettynä kulloinkin harjoitettuun ulkopoliittikkaan länsivaltoja kohtaa ovat vaikuttaneet muistelmien sisältöön. Silti voidaan todeta, että muistelmien hyvin yksinkertaistettu perussanoma säilyy ennallaan. Muistelmien sisältämä rauhanpolitiikka-asetelma ei muutu 1970-luvullakaan julkaistuissa muistelmassa, vaikka ulkopoliittikan tilanne ja siinä kulloinkin edellytetyt toimintatavat ovat muuttuneet. Kontekstin vaihtuessa kysymyksiin menneisyydestä on siis tosin sanoen vastattu entiseltä, ideologiaan perustuvalta pohjalta. Yhdessä sensuurin kanssa tämä aiheutti sen, että neuvostohistorioitsijoilla ja muistelmantekijöillä oli julkisuudessa huono maine⁸⁷.

Totuus on kuitenkin ollut varsin toisenlainen ja monipuolisempi kuin suurelle yleisölle tarkoitetuissa muistelmassa annetaan ymmärtää. Muistelmat edustavat ideologiaan pohjautuvaa tulkintaa ja niissä näkyy ideologian ja kirjoittajan kyvyttömyys

⁸⁶ Alasuutari 1994, 118.

vastata muuttuvan ajan vaatimuksiin. Toisaalta niissä näkyy myös johdon kyvyttömyys irrottautua vanhoista tulkinnoista – heidän valvonnassaanhan muistelmat julkaistiin.

Reaalipolitiikka perustui marxilaiseen oppiin maailmanvallankumouksesta. Alussa idea edisti hyvin nuoren neuvostohallituksen tavoitteita: yhteiskunnan nähtiin olevan jotain uutta ja edistyksellistä, joka johtaisi aikaa myöten sosialismin voittoon. Stalinin reaalipolitiikassa vallankumousta oli mahdollista käyttää propagandatarkoituksessa, sillä vallankumoustavoitteet auttoivat puolueen jäseniä pysymään uskollisina teollistamisen ja kollektivoinnin aiheuttamien vaikeuksien aikana.⁸⁸ Stalinin jälkeen ajatus vallankumouksesta painui taka-alalle reaalipolitiikassa, eikä Maiskin muistelmissa aiheesta juurikaan kirjoiteta. Hruštševin aikana korostettiin aluksi rauhanomaisen rinnakkaiselon merkitystä kansainvälisissä suhteissa, eikä vallankumouksen ideaa toistettu enää aktiivisesti. Neuvostoliitto otti tavoitteekseen tukea lännen kommunistisia puolueita ns. kansanrintamataktiikan turvin. Voidaan silti tulkita, että kaikki kohdat, joissa lähettiläs kirjoittaa Neuvostoliiton kansainvälisen aseman lujittamisesta, liittyvät peiteltysti vallankumouksen idean toisintamiseen. Maiski muistelee alkuaikojä lähetysoavustajana Englannissa vallankumouksen hengessä:

”Keskuuteemme levisi elämän ilon, reippauden ja vallankumouksellisen innostuksen ilmapiiri”⁸⁹.

Toisaalla lähettiläs kertoo vuonna 1932 järjestetyistä diplomaattikutsuista, joissa sali hiljeni, kun hänet esiteltiin yleisölle. Lähettiläs tulkitsee tunnelmaa vallankumouksen hengessä:

”Te pelkätte ja vihaatte minua, haluaisitte kiivaasti heittää minut tästä hohteisesta salista marraskuun yön pimeyteen ja märkyyteen, mutta ette tohdi sitä tehdä! Minä saavuin tänne suuren vallankumouksen hengessä, minut lähetettiin tänne Neuvostoliiton hallituksen ja kommunistisen puolueen toimesta, ja te, huolimatta kaikesta vihastanne, olette pakotettuja minut ottamaan vastaan. Se on merkki meidän voimastamme ja meidän asteittaisesta voitosta koko maailmasta!”⁹⁰

⁸⁷ Von Hagen 1997, 287.

⁸⁸ Shlapentokh 2001, 46-47.

⁸⁹ Maiskij 1987 (1971), 15.

⁹⁰ Maiskij 1987 (1971), 163.

Maiski ei näe näissä lauseissa ristiriitaa rauhanpolitiikan harjoittamisen kanssa. Tässä kohtaa neuvostopropagandassa usein toistettu ajatus kommunismin mukanaan tuomasta paremmasta tulevaisuudesta työntyy esiin rauhanpolitiikan kustannuksella.

Suljetun ideologian takana harjoitettu reaalipolitiikka poikkesi avoimesti julistetusta rauhanrakkaudesta. Stalin lanseerasi pian valtaan päästyään ajatuksen “socialismista yhdessä maassa”. Huomio kiinnitettiin nationalismin hengessä maan sisäiseen rakennustyöhön ja sotaan valmistautumiseen.⁹¹ Rauhanpolitiikkakonseptio oli jo lähtökohdaisesti ristiriidassa se ajatuksen kanssa, että neuvostojärjestelmän synty merkitsi pysyvää vastakohtaisuutta sosialistisen ja kapitalististen maiden välillä. Perustana oli Leninin kehittänyt ajatus länsimaiden imperialististen piirien Neuvostoliiton vastaisesta sodasta. Stalinin organisoima viisivuotissuunnitelma tähtäsi vain yhteen päämäärään eli sen tuli valmistaa Neuvostoliitto sotaan ja ottaa kiinni länsimaiden etumatka teollistuneisuudessa. Edellä esitetyn rauhanpolitiikan todellinen käänköpuoli oli siis suunnitelma tulevaa sotaa varten. Sota olisi omiaan lietsomaan vallankumouksellisia liikkeitä ja kaatamaan kommunismin esteitä.⁹² Rauhasta propagoiminen oli keino voittaa aikaa ja kansalaisten sympatiaa neuvostovaltion täyden sotavalmiuden saavuttamiseksi. Stalinin puhdistukset olivat omalta osaltaan heikentäneet yhteiskuntaa, etenkin armeijan puolustuskykyä. On esitetty esimerkiksi, että Molotov-Ribbentropin sopimus olisi ollut vain Stalinin keino voittaa aikaa tulevaa Saksan vastaista sotaa varten.⁹³

Neuvostopropaganda ja sen rauhanvakuutukset syyttivät länsimaita imperialistisista pyrkimyksistä, mutta todellisuudessa sosialismi oli imperialistinen ideologia ja se perustui Venäjän imperiumin laajentumispyrkimyksille. Stalin piti itseään vanhan Venäjän imperiumin perijänä ja hänen tavoitteenaan oli anastaa takaisin Neuvostoliitolle vuosien 1915–21 aikana menetetyt alueet, joihin Suomikin kuului. Vuoteen 1945 mennessä tavoite olikin saavutettu, Suomea lukuun ottamatta.⁹⁴ Tämä fakta ei sopinut yksin edellä esitetyn rauhan politiikka linjan kanssa, joten Maiskikaan ei mainitse siitä.

⁹¹ Pursiainen 1999, 31 ja Ulam 1974, 165-166.

⁹² Vihavainen 1997, 41; Ulam 1974, 134-135; Tucker 1992, 31-35, 39 sekä Carr 1978b, 48-51.

⁹³ Lewin 1997a, 126 ja Ulam 1974, 133.

⁹⁴ Shlapentokh 2001, 154-157 sekä Zubok & Pleshakov 1996, 16-17.

Tätä tutkimusta varten ei ole ollut mahdollista selvittää, missä määrin Maiski oli todellisuudessa tietoinen edellä kuvatuista realiteeteista. Kuten myöhemmin Suomea koskevien muistelmien kohdalla tulee ilmi, neuvostolähettiläät eivät välttämättä olleet aina tietoisia ulkopoliittikkaa koskevien asioiden todellisesta kulusta kotimaassaan. Joka tapauksessa Maiski toisintaa muistelmissaan propagandaa rauhanpolitiikasta, eikä muuhun olisi sensuurin takia ollut mahdollisuuksiakaan.

Kuitenkin jollain tapaa muistelmista on havaittavissa tyytymättömyyttä sitä kohtaan, että vallankumousinto painetaan taka-alalle ja keskitytään sotavalmisteluihin viisivuotissuunnitelmien ja mielettömien ponnistusten voimin. Edellä esitetty vallankumouksen innostunut odottaminen näyttää edustaneen Maiskille jotain muuta kuin puhdistukset ja maan valjastaminen sotaan. Radikaalit muutokset saattoivat hämmentää lähettilästä, jolla oli maltillisempi menševikkitausta. Maiski osoittaa kyllästymistään ja kritiikkiään viisivuotissuunnitelmia kohtaan kuvaillessaan Englannin ja Neuvostoliiton välisiä kauppaneuvotteluja keväällä 1933:

”Muun muassa vuonna 1932 kaikista Englannista viedyistä koneista 80 % päätyi meidän maahamme. Sellaista oli meidän ensimmäisen viisivuotissuunnitelmamme tehokkuus!”⁹⁵

Kaiken kaikkiaan muistelmissa reaaliset ulkopoliittikan suunnanvaihtelut ovat kuitenkin jääneet huomioimatta. Neuvostoulkopoliittikan suunta muuttui ennen toista maailmansotaa milloin oikealle, milloin vasemmalle, eikä sitä mielestäni voi esittää edellä kuvaillun rauhanpolitiikkaversioon mukaan yksinkertaistamatta totuutta. Oikealle suuntautumisella ymmärretään tässä suuntausta kohti demokraattisia arvoja, kuten konfliktien välttämistä, stabiilisuutta ja konsensukseen pyrkimistä. Vasemmalle suuntaus taas on suuntausta kohti kansainvälisten konfliktien välttämättömyyttä, mobilisaatioita tai jännityksen ylläpitämistä. Alla olevaan taulukkoon on koottu mielestäni tärkeimmät neuvostoulkopoliittikan suuntaukset vasen/oikea -jaottelua seuraten. Huomioon on otettu toiseen maailmansotaan johtanut kehitys.

⁹⁵ Maiski 1987 (1971), 283.

OIKEA	VASEN
<p>* 1921–28 NEP-kausi (новая экономическая политика): pienimuotoisen yksityisyrittämisen salliminen, ulkomaankaupan elvytys</p> <p>* 1934–38 yhteistyö länsimaiden kanssa Saksaa vastaan, liitot rajamaiden kanssa</p>	<p>* 1928–33 Stalinin 1. viisivuotissuunnitelma: maatalouden kollektivisointi, keskittyminen raskaaseen sotateollisuuteen, pelko kapitalististen maiden interventiosta, sotaan valmistautuminen</p> <p>* 1939–40 Molotov-Ribbentropin sopimus: salainen etupiirijako</p>

Edellä mainitut suuntaukset huomioon ottamatta muistelmien antama kuva menneisyydestä muodostuu yksipuoliseksi. Itse asiassa Maiskin muistelmat noudattavat sitä tyyliä, josta hän itse arvostelee Englannin liberaalipuolueen johtajaa lordi John Simonia tämän vuonna 1952 ilmestyneistä muistelmista ”Retrospect”:

”Hän ei näe, tosiasiasa, ei halua nähdä todellisia piirteitä siitä, mitä todella tapahtui. Hän piirtää kuvan yleisestä, ilman yksityiskohtia. (...) Seurauksena ei ole historiaa, vaan historian karikatyyri.”⁹⁶

3. LÄHETILÄS MUISTELEE

Maiskin muistelmat käsittelevät suurimmaksi osaksi hänen diplomaattista uraansa Englannissa, eikä Suomea koskevia merkintöjä ole paljon. Tämä on ymmärrettävää, sillä Maiskin Suomessa oloaika kesti vain kolme vuotta. Voidaan olettaa, ettei Suomi tuolloin 1920–30-lukujen vaihteessa ollut Neuvostoliitolle yksinään kovinkaan merkittävä asia, kun taas Neuvostoliitto oli Suomelle huomattavasti suurempi kysymys.

⁹⁶ Maiskij 1987 (1971), 297.

Tämän osoittaa esimerkiksi se, että Suomi mainitaan neuvostoulkopoliittikkaa käsittelevässä teoksessa osana Baltian aluetta (Прибалтика, Прибалтийские страны), eikä Suomea käsitellä kovin paljon omana yksikkönään.⁹⁷ Tämä selittää sen, miksi Suomea koskeva osuus muistelmissa on niin vähäinen verrattuna esimerkiksi Englannissa oloaikaan koskeviin muistelmiin. Lähinnä Suomen asema olisi korostunut länsivaltojen liittolaisena, jolloin Neuvostoliitolla olisi ollut rajanaapurinaan ”imperialistis-mielisten valtioiden” ystävä. Tämä on se seikka, joka käy ilmi Maiskinkin muistelmissa ja se tekee Suomen asemasta tärkeän. Suomea koskeva osuus sisältää joitain eroavuuksia eri muistelmaversioiden välillä. Tässä tutkimuksessa lähdetään yhdestä suuresta muistelmien sisältöä selittävästä tekijästä. Ensinnäkin on otettava huomioon Suomen ja Neuvostoliiton suhteet sinä aikana, kun Maiski oli Suomessa lähettiläänä ja toiseksi taas se aika, jolloin muistelmat on julkaistu. Keskeistä on siis se, miten Suomi on kunakin aikana nähty ystävä-vihollinen konseptiossa.

3.1 Kokemuksia ryssävihan keskeltä

Maiski luonnehtii Suomessa oloaikaansa “erittäin vaikeaksi ajaksi”, josta kuitenkin katsoo oppineensa paljon. Suomen Moskovan lähettiläänä vuosina 1931–39 toiminut Aarno Yrjö-Koskinen on todennut puolestaan, että hänestä oli erittäin raskasta toimia lähettiläänä Moskovassa.⁹⁸ Jo pelkästään nämä arvioinnit kuvastavat maiden välisten suhteiden tilaa 1930-luvulla. Vuonna 1964 ilmestyneissä muistelmissa Maiski kertoo, kuinka suomen kieli vaikeutti kontakteja diplomaattien ja suomalaisten välillä. Maiski jatkaa:

“Suomen kieli on vaikea ja harvat ulkomaiset diplomaatit opettelivat sitä...on totta, että monet suomalaiset itse puhuivat vieraita kieliä, mutta läheisten kontaktien luomisessa diplomaattien ja paikkakunnan asukkaiden välillä nousi esiin toinen ongelma: Suomessa ei ole kovin paljon rikkaita henkilöitä, jotka olisivat voineet järjestään suurempia juhlia, johon diplomaattikunta ottaisi osaa. Kuten tunnettua, tuollaisia juhlia järjestää hallitus, ja ei kovin usein, yleensä virallisten päivien ja tilaisuuksien yhteydessä. Näissä olosuhteissa, luonnollisesti, diplomaattikunta Helsingissä eli pääasiassa omaa sisäistä elämäänsä edellä mainituista johtuen.”⁹⁹

Tosiasiassa Neuvostoliiton lähetystö toimi Suomessa lähes boikottia muistuttavissa olosuhteissa. Neuvostoliiton edustajien kanssa ei haluttu olla missään tekemisissä ja neuvostodiplomaatit olivat riippuvaisia suomalaisilta kommunisteilta saamistaan

⁹⁷ Mints 1945b, 181. Samaan tulkintaan on tullut myös Keijo Korhonen, ks. Korhonen 1971, 32 ja 51.

⁹⁸ Maiskij 1987 (1971), 116 ja 469 ja Korhonen 1971, 144.

⁹⁹ Maiskij 1964b II, 118.

tiedoista.¹⁰⁰ Toisaalta myös skp-läiset olivat varsinkin ns. suuren terrorin aikaan 1930-luvun jälkipuoliskolla pimennossa siitä, mitä Neuvostoliitossa todella tapahtui. SKP:hen näytettiin otettavan aktiivisesti yhteyttä vain kansainvälisten kriisien kohdatessa, kuten syyskesällä 1939.¹⁰¹ Maiski nostaa kielivaikeudet, eikä neuvostovastaista ilmapiiriä, syyksi kanssakäymisten vähyteen. Edellä esitetty kuvastaa Maiskin tarvetta selittää oman asemansa hankaluutta, mutta lähettiläs ei puhu mitään lähetystön eristyneisyydestä. Esimerkiksi Englannissa vallinneita olosuhteita Maiski kuvaillee huomattavasti tarkemmin, ja kertoo, että siellä neuvostovastainen ilmapiiri ympäröi lähetystörakennusta. Vihamielinen ilmapiiri tuli Maiskin mukaan näkyviin heti rakennuksesta poistuttaessa ja että se seurasi heitä joka kadun kulmassa. Lähettilään mukaan elämä Englannissa keskittyi oman piirin ympärille.¹⁰² Huomattavaa on, että edellä mainittu kohta suomen kielen vaikeudesta on poistettu myöhemmin ilmestyneistä muistelmaversioista, joko Maiskin itsensä tai ”erityisen toimituskunnan” toimesta. Jäljempänä käy ilmi, miksi näin on tehty.

Maiskin kohtaamat vaikeudet ja lähetystön eristyneisyys tulevat ymmärrettävään valoon, kun niitä tarkastelee Suomessa tuolloin vallinneen poliittisen ilmaston pohjalta. Suomessa vallitsi vahva antineuvostoliittolainen suuntaus, joka ei kuitenkaan poikennut yleiseurooppalaisesta suuntauksesta. On esitetty, että itsenäisyyden alkuvuosien venäläisvihan taustalla oli laajempi eurooppalainen Venäjä-kuva, jota jo varhain keskiajalta alkaen väritti russofobia, ”ryssänpelko”. Tämän kuvan mukaisesti Venäjän kulttuuria, uskontoa, valtiomuotoa ja yhteiskuntarakennetta pidettiin erilaisina verrattuna vastaaviin eurooppalaisiin. Venäläisiä kuvattiin epäluuloisesti kaikilla mahdollisilla negatiivissävytteisillä ilmauksilla.¹⁰³ Käsitteen ”suomalaisten suhtautuminen Venäjään ja venäläisiin” käyttäminen on kuitenkin melko ongelmallista. Mitään yhtenäistä koko kansan asennoitumista ei tietenkään voi olla olemassa, vaan on ”suuri ajallisesti, paikallisesti ja ryhmäkohtaisesti vaihdelleiden asennoitumistapojen joukko”, kuten Kari Immonen on todennut.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Polvinen 1992, 125.

¹⁰¹ Ks. esim. Rentola 1994, 60-61; 69-70 ja 139-140.

¹⁰² Maiski 1987 (1971), 16.

¹⁰³ Karemaa 1998, 12 ja 18; Tarkiainen 1986, 16-17, 87, 311-312.

¹⁰⁴ Immonen 1987, 69.

Maiski ei halua nähdä eroja asennoitumistapojen välillä, vaan tulkitsee koko kansan olleen yhtä venäläisvastainen. Silti hän kirjoittaa Suomessa oloaikanaan halunneensa myötävaikuttaa parempien naapurisuhteiden luomiseksi vaikeista ajoista huolimatta ja usein ajatelleensa täällä ollessaan seuraavasti:

“Kuinka sääli, että Suomessa on nyt niin voimakas antineuvostoliittolainen ja antivenäläinen ilmapiiri. Oi, jospa tuo kansa olisi meidän ystävä – kuinka se olisi uskollinen ja luotettava ystävä! Sellaisen tavoitteen eteen kannattaisi työskennellä”¹⁰⁵.

Vaikuttaa sinänsä aika mielenkiintoiselta, että lähettiläs kirjoittaa muistavansa ajatuksensa noin sanatarkasti. Tässä kohtaa voi helposti yhdistää lähettilään sanomiset myöhemmin syntyneiksi ja samalla osaksi koko neuvostodiplomatian perusliturgiaa. Maiskin arviot Suomen maineesta uskollisena ystäväenä ovat myöhemmän ajan, eli kirjoitusajan tuotteita. Huomio kiinnittyy lisäksi sanoihin uskollinen ja luotettava, joita ei sen kummemmin määritellä. Uskollisesta tulee mieleen lähinnä ketjussa seisova, taloa vahtiva koira. Tarkoittaako Maiski Suomea uskollisena siinä mielessä, että Suomi olisi ikään kuin sosialismin etuvartiossa Neuvostoliiton rajalla? Maiski jättää myös auki sen, mitä hän tarkoittaa sillä, että ystävyys eteen kannattasi työskennellä. Motiivi tuon houkuttelun takana on ilmeisesti halu nähdä Neuvostoliitto jonkinlaisena selustan turvaajana, silloin kun mahdollinen sota syttyy. Tätä asetelmaa käytettiin neuvostodiplomatiassa esimerkiksi ennen talvisotaa.

Outi Karemaan mukaan suomalaisten suhtautumisessa venäläisiin tapahtui kansalais sodan jälkeen voimakas muutos. Ajallisesti tuosta ei ole kymmentä vuottakaan siihen, kun Maiskin pesti Suomessa alkoi. Russofobiasta kehittyi rotuvihaa venäläisiä kohtaan, mitä erityisesti aktivistipiirit lietsoivat.¹⁰⁶ Karemaa näkee kansalaissodan tapahtumat oikeuttajana venäläisvihaan. Valkoiset pitivät venäläisiä uhkana, jota punaiset edustivat. Samantapaisiin tuloksiin on tullut myös Lauri Hyvämäki.¹⁰⁷ ”Ryssävihan” innokkain levittäjä oli vuonna 1922 perustettu Akateeminen Karjala-Seura, jonka ulkopoliittisena tavoitteena oli Suur-Suomen rakentaminen. Seurassa venäläisviha pyrittiin yhdistämään turvallisuus- ja ulkopoliittisiin näkökohtiin, jol-

¹⁰⁵ Maiskij 1987 (1971), 469.

¹⁰⁶ Karemaa 1998, 63-64 ja 68-71.

¹⁰⁷ Karemaa 1998, 72-73 ja Hyvämäki 1971, 78. Hyvämäki kutsuu vuoden 1918 tapahtumien seurauksena syntyneitä liikehdintää jälkiaktivismiksi, joka tavoitteena oli muun muassa Suomen turvaaminen Neuvosto-Venäjä vastaan ja yhteiskuntajärjestelmän suojaamista vasemmistokumouksen varalta. Jälkiaktivismi vaikutti noin 1918 – 1922.

loin venäläisyydestä puhuttiin uhkana länsimaiselle kulttuurille. Tässä kohtaa on hyvä muistaa, että vuoden 1922 jälkeen ns. keskustasuuntaus päättyi ja koko Suomen poliittista ilmastoa alkoi leimata oikeistosuuntaus. Tästä voidaan päätellä, että myös muualla kuin AKS:n piirissä oltiin valmiita korostamaan kansallista yhtenäisyyttä. Kansallistunteen korostaminen näytti onnistuvan parhaiten yhteisen vihollisen eli venäläisten avulla.¹⁰⁸

Karemaa ja Toivo Nygård ovat todenneet, että jo 1920-luvun alkupuolella esitettiin lähes kaikki niin neuvostovaltiota kuin venäläisiäkin koskevat luonnehdinnat ja arvostukset, jotka sitten myöhemmin siirtyivät muun muassa Lapuan liikkeen ja Isänmaallisen Kansanliikkeen mielipiteisiin sekä myös kollektiiviseen suomalaiseen ajatteluun. Maiskin ollessa Suomessa oikeistoradikalismi oli jäsentynyt 1920-luvun lopulla kansanliikkeeksi ja sillä oli pohjanaan vahvasti kansaan iskostunut venäläisviha.¹⁰⁹ Kansalaissodan aikana lietsotun ”ryssävihan” takana näyttää siis olleen valkoisten halu tehdä venäläisistä sodan ja kaiken muunkin pahan syntipukki ja siten motivoida suomalaisia valkoisten aatteiden taakse. Itse asiassa vaikuttaa siltä, että suomalaisten keskuudessa propagoitu ryssäviha tuli hyvin lähelle Maiskin muistelmissaan propagoimaa ideaa neuvostokansan rauhantahtoisuudesta suhteessa sotaan lietsoviin länsimaihin. Molemmissa korostuu jako meihin ja muihin, millä yritetään toisaalta erotella omia muista ja toisaalta taas yhdistää jakolinjan omalle puolelle jääviä kansalaisia.

Ryssävihasta huolimatta Maiski raportoi Moskovaan vuonna 1929, ettei Suomen ja Neuvostoliiton välillä ollut suurempia ongelmia, ja että maiden välisissä suhteissa oli saavutettu vakiintunut tila. Maiski ei kerro muistelmissaan ryssävihan heijastuksista lähettilään arkeen, mikä selittyy muistin valikoivalla luonteella: yksityiskohtia tai syntysyitä ei haluta muistella, varsinkaan jos ne ovat negatiivissävytteisiä. Hän ei myöskään pohdi Suomen oikeistosuuntauksen synnyn syitä, vaikka hänen koko kolmen vuoden Suomen pestin aikana oikeistoradikalismi oli näkyvin osa Suomen sisäpolitiikkaa. On todettu, että Lapuan liikkeen nousu vaikutti maiden välisiin suhteisiin viilentävästi ja että Suomi olisi jo 1930-luvulla käsitetty uhkatekijänä Neuvos-

¹⁰⁸ Karemaa 1998, 148 ja 157-159.

¹⁰⁹ Karemaa 1998, 168, 193 ja Nygård 1982, 63.

toliitossa. Ei silti pidä yksioikoisesti liittää Lapuan liikettä suhteiden viilenemiseen. Sen sijaan on paikallaan korostaa, että Suomi alettiin nähdä Neuvostoliitossa mahdollisena vihollisena 1930-luvun kuluessa, lähinnä vasta Japanin ja Saksan nousun jälkeen.¹¹⁰ Lähettiläs itse esitti lapualaismielisen Svinhufvudin presidentiksi valinnasta johtuen Moskovan huolestuneet terveiset Suomen ulkoministerille A. S. Yrjö-Koskiselle. Lisäksi hän arvioi 8.6.1931 ulkoasiain kansankomissariaatille (НКВД) lähettämässään kirjeessä, ettei Suomen puolueettomuudesta ollut silloisessa tilanteessa takuita.¹¹¹ Tämä kuvastaa sitä tapaa, jonka mukaisesti neuvostodiplomaatit reagoivat kärkevästi kaikkeen sellaiseen, joka näytti yhdistävän Suomen yleiseurooppalaisiin Neuvostoliiton vastaisiin ilmiöihin.

Voidaan silti tulkita, etteivät Lapuan liikkeen fasismiin viittaavat piirteet itsessään välttämättä olleet uhka Neuvostoliitolle. Fasismi tulkittiin Kremlissä marxilais-leniniläisessä hengessä kapitalististen maiden rappioilmiöksi, joka johtaisi ennemmin tai myöhemmin tuhoon ja korvautuisi sosialismilla.¹¹² Oikeistoradikalismin vaikutus maiden suhteisiin kesti loppujen lopuksi vain vähän aikaa. Suomessa äärioikeistolta riisuttiin hyvin nopeasti vaikutusvalta 1930-luvun alun tapahtumien jälkeen. Usein katsotaankin oikeistoradikalismin kauden päättyneen vuoden 1932 Mäntsälän kapinaan¹¹³. Tämä tuntuu oikealta näkemykseltä, sillä Lapuan liikkeen jälkeen perustettu Isänmaallinen Kansanliike ei ollut oikeistosuuntauksessaan radikaali, vaan yksi puolue muiden joukossa suomalaisen demokratian osana.

Maiski luonnehtii Lapuan liikettä “fasismin muunnokseksi” ja paheksuu vihamielisiä demonstraatioita, joita Neuvostoliiton edustuston edessä järjestettiin Suur-Suomi-idea agitoiden. Yksityiskohtia demonstraatioista hän ei kuitenkaan kerro. Lähettiläs niputtaa yhteen AKS:n ja Lapuan liikkeen ideologiat ja toteaa Suomessa levitetyn agitaatioita Suur-Suomesta, joka anastaisi osakseen osia Leningradista ja Karjalasta. Ilmapiiri oli lähettilään kannalta epämukava:

¹¹⁰ V. Baryšnikovin mukaan (Baryšnikov 1997, 69-70) Lapuan liikkeen nousu vaikutti maiden suhteisiin viilentävästi ja Markku Kangaspuro sekä Juri Kilin ovat tulleet siihen tulokseen, että Suomi oli jo 1930 uhkatekijä Neuvostoliitolle (Kangaspuro 1998, 64 ja 71). Vähittäistä kehitystä korostavat muun muassa Vehviläinen & Tšubarjan 1997, 25; Service 1998, 255 sekä Manninen 1994b, 10.

¹¹¹ Baryšnikov 1997, 69-70 ja Kangaspuro 1998, 64 ja 71.

¹¹² Korhonen 1966, 200.

¹¹³ Hyvämäki 1971, 8-10.

“...minut, Neuvostoliiton lähettilään, lapualaiset halusivat kaapata ja heittää keskelle synkkää metsää”.¹¹⁴

Tällä lähettiläs viittaa oikeistoradikaalipiirien harjoittamiin muilutuksiin, jotka pääsivät vauhtiin kesällä 1930 ja levisivät ympäri maan, mutta vaikenee niiden yksityiskohdista tai siitä, oliko hän itse todella joutunut muilutusyrityksen kohteeksi. Tosi-asiassa Maiski oli muilutettavien listalla, joten muistelijan vaikeneminen johtuu haluttomuudesta muistella epämiellyttävää asiaa.¹¹⁵

Karemaan tutkimuksen mukaan kansallisuusviha yhdistyi 1920-luvun lopulla bolševikkivihaan. Peittelemätön vihamielisyys heijastui Neuvosto-Venäjän lähetystön henkilökuntaa kohtaan, kuten Maiskikin muistelee. Toinen neuvostolähettiläs J. Beržin oli arvioinut jo aikaisemmin (vuonna 1921), ettei minkään muun porvarimaan lehdistö yltänyt venäläisvihamielisyydessään Suomen tasolle. Edustuston huoneistoissa pantiin toimeen jopa poliisitarkastuksia ja -kuulusteluja. Myös suomalaisilla virkamiehillä oli vaikeuksia suhtautua neutraalisti venäläisedustajiin, ja jopa muiden maiden lähettiläät panivat merkille, kuinka yleinen venäläisvihamielisyys vaikeutti lähetystön työtä. Kun neuvostolähettiläs saapui esittämään valtakirjaansa tasavallan presidentille, paikalle komennetun kunniakomppanian päällikkö kieltäytyi tervehtimästä häntä ja esittämään silloista Neuvosto-Venäjän kansallishymniä Kansainvälistä. Edellä mainitun perusteella on todettava, että nuoren Suomen tasavallan ulkopolitiittinen edustusto osoitti protokollan tuntemuksen heikkoutta, mikä johtui poliittisista ennakkoluuloista.¹¹⁶ Näistä ongelmista Maiski ei kerro mitään, eikä ylipääntäänkään tuo omia henkilökohtaisia tuntemuksiaan esille. Maiski varoo tarkasti rikkomasta neuvostodiplomatian yleisiä pelisääntöjä. Hänen muistelmistaan ei voi lukea auki subjektiivisia tunteita venäläisvihasta, ja tämä selittyy osaksi muistelmien kytköksellä propagandaan ja politiikkaan. Neuvostoliiton lähettiläille annettiin tarkat ohjeet siitä, miten ja mistä näkökulmasta heidän tuli tarkkailla asemamaansa oloja ja politiikkaa. Lähettiläät olivat vain passiivisia Moskovasta tulleiden ohjeiden toimeenpanijoita, eikä heidän ole katsottu koskaan muodostaneen omaileimaista *esprit de corpsia*.¹¹⁷ Paasikiven sanoja lainaten Maiski oli vain ”representatiivisen figuurin”

¹¹⁴ Maiski 1987 (1971), 469.

¹¹⁵ Hokkanen 1986, 30.

¹¹⁶ Karemaa 1998, 179-184; Korhonen 1966, 48-49; Nevakivi 1988, 153; Vares 1991, 43.

¹¹⁷ Vihavainen 1997, 53 ja Ulam 1974, 141-143.

asemassa suhteessa neuvostohallitukseen. Tästä syystä ei myöskään Maiskin muistelmat ole omia spontaanin henkilökohtaisia tuntemuksia sisältäviä, vaan ne ovat sidottuja tiettyyn ennalta määrättyyn ideologispohjaiseen raportointityyliin. Neuvostoliiton tapa suhtautua ulkopoliitiikan kysymyksiin poikkesi länsimaisesta tyylistä: Moskovalle oli tyypillistä etsiä naapurimaiden politiikasta vihamielisiä piirteitä ja salaliittoaikkeitä Neuvostoliittoa kohtaan¹¹⁸. Tällaisia piirteitä on havaittavissa myös Maiskin muistelmissa.

Lähettiläs Maiskin mukaan tuolloin “kaikki Neuvostoliiton puolelta tulleet yritykset maiden suhteiden parantamiseksi kohtasivat pistimen”.¹¹⁹ Hän ei kuitenkaan mainitse, mitä mahdolliset ehdotukset olivat olleet. Varmasti lähettiläs on ollut tietoinen Neuvostoliiton Suomelle 1920-luvulla tarjoamista avunantosopimuksista ja itse neuvotellut ja allekirjoittanut maiden välisen hyökkäämättömyyssopimuksen vuonna 1932. Näistä Maiski ei halua kuitenkaan kertoa mitään. Syykin on hyvin selvä: Neuvostoliitto irtisanoi sopimuksen yksipuolisesti ennen hyökkäystä Suomeen marraskuussa 1939, ja Maiskin kunniaksi luettava sopimuksen aikaansaaminen ikään kuin poljettiin maahan. Maiskin mainitsemien hyvien naapuruussuhteiden luonti kuului siihen neuvostoulkopolitiikan linjaan, jota usein toistettiin, sillä hyvät suhteet Suomen kanssa olisivat merkinneet Neuvostoliitolle yhtä huolta vähemmän.

Tammikuussa 1932 solmitun hyökkäämättömyyssopimuksen jälkeen Puna-armeijan esikunnassa katsottiin Suomen olevan “toissijainen sota-äyttämö”, ja keskeiseksi strategiaksi otettiin siltä osin vain Leningradin alueen turvaaminen.¹²⁰ Suomen ja Neuvostoliiton kesken solmittua hyökkäämättömyyssopimusta (21.1.1932) voidaan pitää Moskovalle edullisena, sillä se osoitti Suomen halua kehittää suhteitaan itänaapuriinsa. Suomi liitettiin Neuvostoliiton turvallisuusjärjestelmään, ja sopimus lopetti hetkeksi arvailut Suomen ulkopoliitiikan suunnasta. Länsi-Euroopan rajalle ikään kuin puskuriksi rakenneltu Moskova-keskeinen sopimusjärjestelmä oli täydellinen, kun sopimukset solmittiin myös Puolan, Romanian ja Baltian maiden kanssa¹²¹.

¹¹⁸ Vihavainen 1997, 53.

¹¹⁹ Maiski 1987 (1971), 469.

¹²⁰ Baryšnikov 1997, 69-70.

¹²¹ Korhonen 1966, 239.

Lähettilään luonnehdinnat oikeistoradikalismien ilmenemisestä vaikuttavat kärsivällisiltä ja ilmeisesti edustajan kohtaama ilmapiiri olisi todellisuudessa oikeuttanut kärjekkäämpäänkin arvosteluun. Maiskin arvioinneissa näkyy neuvostohallituksen vaihteleva suhde Lapuan liikkeeseen. Toisaalta aiheeseen suhtauduttiin miedosti ja pidettiin ilmiötä odotettuna imperialismien esiinmarssina, jolla oli taloudellinen peruste. Toisaalta taas neuvostohallitus oli huolissaan Suomen ulkopolitiikan suunnasta ja lähetti Suomelle kireäsanaisia nootteja asian suhteen. Neuvostolehdistö reagoi samoilla linjoilla.¹²² Lähettiläs ei vähimmäskään määrin asetu poikkiteloin Neuvostoliiton virallista linjaa vastaan, eikä tuo esiin henkilökohtaisia tuntojaan, vaikka entisenä menševikkinä Maiski oli koko ajan tietoinen siitä, että suhtautuminen Neuvostoliittoon voisi olla toisenlainenkin. Edellä esitetyn perusteella voi siis katsoa, että Maiski tässä suhteessa toisintaa virallista ulkopolitiikan linjaa, joka julkaisujankohdan hengen mukaisesti piti Suomea ystävänä. Suomessa oloajan negatiiviset muistot peittyvät sen alle, että 1960-luvulla Suomi nähtiin Neuvostoliiton ystävänä ja tämä määräsi pitkälti muistelmien sisällön. Maiski asettaa kirjoitushetkellä pinnalla olevat poliittiset premissit muistinsa ehdoiksi.

3.2 Ystävyyttä tilanteen mukaan

Lähettiläs katsoo, ettei Suomessa tuolloin ollut monia, joiden kanssa hyviin naapurisuhteisiin tähtäävät näkemykset olisi voitu jakaa. Maiskin mukaan mukava poikkeus tästä oli J. K. Paasikivi, joka tuolloin toimi KOP:n pääjohtajana. Lähettiläs tuo esiin sen seikan, että Paasikivi oli tuolloin ”näkyvä johtaja kokoomuspuolueessa, joka sijoittuu oikealle maan poliittisessa kentässä.” Maiski jatkaa:

“Vastakohtana monille muille suomalaisille vaikuttajille, Paasikivi oli mielellään yhteydessä neuvostolähetystöön. Me tapasimme usein ja keskustelimme eri teemoista, erityisesti Neuvostoliiton ja Suomen suhteiden näkökulmasta”.¹²³

Paasikiven kohdalla Maiski näyttää näin unohtaneen periporvarillisuuteen Neuvostoliitossa perinteisesti liitetyt antipatiat. Lähettiläs näkee Suomen ja Neuvostoliiton yhteiseksi tehtäväksi ponnistella hyvien naapuruussuhteiden puolesta, vaikka se olisi vaikeakin. Hänen mukaansa muuttumaton fakta on maiden huikean suuri ero asu-

¹²² Korhonen 1966, 202-205 ja 206-210.

¹²³ Maiski 1987 (1971), 470.

kasluvuilla mitattuna. Tämän realiteetin huomioonottaen lähettiläs toteaa vakuutellen:

“Neuvostoliitto ei yritä, eikä aio yrittää riistää Suomen eheyttä tai itsenäisyyttä, vaan haluaa, että molempien maiden välille luodaan normaalit diplomaattiset ja taloudelliset suhteet, eikä sitä, että Suomi olisi kuin ampieismainen tyyssija, jonka osia imperialistiset Neuvostoliiton vihamiehet voisivat hetkenä minä hyvänsä käyttää.”

“Normaalin ilmapiirin vallitessa Suomelle avautuvat suuret ja kannattavat neuvostomarkkinat ja sen kansainvälinen asema lujittuu vahvasti.”¹²⁴

Taloudellinen perustelu maiden välisissä suhteissa oli yleistä toisen maailmansodan jälkeen, esimerkiksi koska Suomi oli jättäytynyt Marshall-avun ulkopuolelle. Tässä voidaan nähdä vallankumouksen suoran levittämisen tilalle tulleen uudenlaisen muodon: kylmän sodan liennytyksen aikana itäblokin maiden taloudellinen menestys oli se seikka, jolla yritettiin tehdä kommunismia houkuttelevammaksi vaihtoehdoksi ja samalla luoda riippuvuutta Neuvostoliitosta. Muutoinkin etenkin Hruštševin aikana kommunismin idean hehkuttaminen oli yleistä¹²⁵. Maiskin ajatus siitä, että Suomen aluetta tulnaisiin käyttämään Neuvostoliittoa vastaan, on tuttu jo ensimmäisen neuvostoedustajan Beržinin ajoilta. Myös ampieismainen tyyssija käsitteenä esiintyy muun muassa Ždanovin valvontakomissiolle antamissa ohjeissa fasismin pesäkkeiden kitkemiseksi.¹²⁶ Tässä Maiski irtoaa siis muisteltavasta ajasta julkaisuajankohdan aikaan ja toisintaa virallista ulkopoliittikan linjaa. On lisäksi kiinnitettävä huomiota siihen, ketä Maiski tällä kertaa yrittää vakuuttaa. Viesti on suunnattu suomalaisille, todennäköisesti SDP:lle tai upseerikunnalle, jotka muistelmien julkaisuaikeihin suhtautuivat epäluuloisesti suhteiden lujittamiseen Neuvostoliiton kanssa. SDP:n tapauksessa viileä suhtautuminen oli havaittavissa myös Neuvostoliiton puolelta. Huonot suhteet periytyvät SDP:n oikeistona pidettyyn siipeen, Väinöihin Tanner ja Leskinen, joiden kommunisminvastainen asenne oli rasite maiden välisissä suhteissa. Upseerikunnan epäluuloinen suhtautuminen Neuvostoliittoon oli periytynyt aktivismin vuosista, talvi- ja jatkosodasta sekä vaaran vuosien kokemusten kautta.

Edellä esitetyn perusteella Maiski tuo muistelmissaan esille neuvostoulkopoliittikasta tutun poliittisen pelin, jossa Suomen ulkopoliittikan suunta on puntarissa. Vaihtoeh-

¹²⁴ Maiskij 1987 (1971), 470.

¹²⁵ Ulam 1974, 606.

dot rajataan kahteen: joko normaalit suhteet tai ampieismaisten tyysijojen salliminen. Ensimmäisellä tarkoitetaan tiiviimpää kanssakäymistä Neuvostoliiton kanssa ja jälkimmäisellä taas yhteistyötä länsivaltojen kanssa. Maiski esittää ensimmäisen vaihtoehdon houkuttelevampana, eikä kerro jälkimmäisen vaihtoehdon seurauksista mitään. Neuvostopropagandan tapaan kolmatta vaihtoehtoa eli puolueettomuutta ei ole¹²⁷.

Maiskin mukaan Paasikivi oli tuolloin 1930-luvulla hänen kanssaan samoilla linjoilla hyviä naapuruussuhteita koskien, joskin varauksin. Maiski kirjoittaa Paasikiven sanoneen, että nykyisessä tilanteessa on kovin vähän niitä, jotka uskaltavat tuoda tuonkaltaiset näkökannat esiin. Lähettiläs muistelee Paasikiven roolia poikkeuksellisen lämpimästi:

“Nyt, monen vuoden kuluttua, ajattelen suurella tyydytyksellä sitä, että juuri hän oli niin tärkeässä roolissa luomassa hyviä suhteita Suomen ja Neuvostoliiton välille, mistä noina vuosina saattoi vain unelmoida.”¹²⁸

Paasikiven esiin nostamisen voi katsoa johtuvan siitä suosiosta, jota Suomen ulkopolitiikan linja nautti Neuvostoliitossa 1960-luvulla (ns. Paasikiven–Kekkonen linja), eikä niinkään siitä, että Paasikivi olisi tuolloin 1930-luvun alussa ollut huomattavan neuvostoystävällinen. Muistelmien ajallinen yhteys itse tapahtumiin on tässä tapauksessa aiheuttanut muistojen kultaantumisen. Toisaalta kyse on ollut taas Neuvostoliiton propagandasta, jossa jako ystäviin ja vihollisiin ulottui kaikille yhteiskunnan sektoreille. Suomesta oli kirjoitettava propagandasääntöjen mukaan myönteisesti. Paasikiven esiin nostamisen myötä Maiskin myöhemmistä muistelmaversioista on otettu pois kohta, jossa puhutaan suomen kielen vaikeudesta ja siitä, ettei lähettiläillä ollut kontakteja paikallisten kanssa.

Tuomo Polvisen Paasikivi -tutkimus¹²⁹ ei tue Maiskin esittämiä väitteitä Paasikiven ja Maiskin tapaamisista. Polvisen tutkimuksessa on yksi ainoa maininta Paasikiven ja Maiskin tapaamisesta jälkimmäisen Suomessa oloaikana elokuun alussa 1930, ja silloinkin he keskustelivat puunvientiin liittyneistä seikoista¹³⁰. Neuvostoliittolainen

¹²⁶ Polvinen 1992, 77 ja Polvinen 1999, 279.

¹²⁷ Pursiainen 1999, 39-41.

¹²⁸ Maiski 1987 (1971), 470.

¹²⁹ Polvinen 1992: Polvinen, Tuomo, J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 1918 – 1939.

¹³⁰ Polvinen 1992, 266.

historiantutkija V. V. Pohlebin on tullut samankaltaisiin tuloksiin. Hänen mukaansa ei ole olemassa tietoja siitä, tapasiko Paasikivi Neuvostoliiton edustajia ja että tämä olisi ollut käytännössäkin mahdotonta.¹³¹ Tällä viitataan neuvostolähetystön eristettyyn asemaan ja Suomessa vallinneeseen venäläisvihamieliseen ilmapiiriin, jota erityisesti AKS:n ja IKL:n kannattajat propagoivat. Suomessa kommunistien toiminta oli ajettu maan alle: erityiset kommunistilait astuivat voimaan loppuvuodesta 1930, ja aikaisemmin esimerkiksi kommunistilehdet oli lakkautettu. Pohlebinin mukaan missään Maiskin Neuvostoliiton ulkoasiainkansankomissariaattiin vuosina 1929–32 lähettämässä papereissa ei lue Paasikiven nimeä. Pohlebin mainitsee toimineensa vuosina 1949–61 Neuvostoliiton tiedeakatemiassa historian laitoksella Maiskin kanssa samassa jaoksessa, eikä koskaan kuullut Maiskin maininneen, että hän olisi tavannut Paasikiven ennen sotaa.¹³² Pohlebinin mukaan Maiski oli kertonut sodan jälkeenkin tavanneensa Paasikiven vain virallisilla vastaanotoilla. Hänen mukaansa Maiski tapasi Paasikiven useita kertoja vuosien 1943–46 aikana toimissaan Neuvostoliiton varaulkoministerinä.¹³³

Maiskin Suomessa oloaikana Paasikivi suhtautui varauksellisesti kommunismiin sekä bolševismiin ja piti jälkimmäistä lyhytaikaisena “kuumetautina”, joka antaisi tilaa myöhemmin jollekin muulle järjestelmälle¹³⁴. Polvisen mukaan varauksellisesta suhtautumisesta huolimatta Paasikivi halusi, että bolševikkeja kohtaan oli käyttyävä asianmukaisesti. Esimerkiksi presidentin itsenäisyyspäiväkutsuilla Paasikivi pyrkikin Väinö Tannerin kanssa keskustelemaan neuvostolähettiläiden kanssa ja murtamaan heidän ympärilleen niin useasti muodostuneen tyhjiön.¹³⁵

Maiskin muistelmissa esiintyvät keskustelut ja niiden aihe vastaavat niitä ajatuksia, joita Paasikivi esitti sotien jälkeen, joten tässä tapauksessa Maiski on sekoittanut asioita ja aikakausia keskenään tai sitten Paasikiveä koskevat maininnat on jokin V. V. Pohlebinin mainitsema “erityinen toimituskunta” liittänyt Maiskin muistelmien myöhemmin ilmestyneisiin painoksiin. Tässä tapauksessa unohduksesta tai asioiden

¹³¹ Pohlebin 1980, 72.

¹³² Pohlebin 1980, 78.

¹³³ Pohlebin 1980, 78.

¹³⁴ Polvinen 1992, 114, 148 ja 200 sekä 390.

¹³⁵ Polvinen 1992, 126.

sekoittamisesta ei näyttäisi olevan enää kyse. 1960-luvulla, jolloin Maiskin muistelmat on pääosin julkaistu, Paasikiven luoma linja hyvistä suhteista naapurimaahan nautti Neuvostoliitossa luottamusta, joka heijastuu suosionosoituksina myös Maiskin muistelmissa. Paasikiven Neuvostoliitossa nauttima luottamus perustui hänen laajaan tietoisuuteensa Venäjän politiikasta, historiasta ja kulttuurista. Pariisin rauhan ja YYA-sopimuksen jälkeen maiden suhteet vakiintuivat ja jälkimmäisessä Paasikiven rooli oli merkittävä. Moskovassa Paasikiveä pidettiin persona gratana ja muun muassa Stalin piti A. M. Kollontain mukaan Paasikiveä suuressa arvossa¹³⁶.

Neuvostoyhteiskunnan periaatteista julkinen ja suljettu totuus -jaottelu on vaikuttanut muistelmien sisältöön: kaikkea ei ole haluttu tuoda julki, etenkin jos se ei ole edistänyt tiettyä asiaa. Sen tilalle on tuotu muunneltu totuus, joka on hallitsevien ryhmien ajaman tavoitteen mukainen. Muistelmien julkaisuaikaan Neuvostoliiton johtaman Itä-Euroopan maiden ja Yhdysvaltojen johtaman lännen välillä oli meneillään kylmän sodan aika, jolla on todennäköisesti ollut vaikutuksia muistelmien uudelleen muokkaamiseen. Suomea, joka oli kylmän sodan intressien rajamaa, haluttiin pitää ystävänä ja siksi myös Suomessa julkaistujen muistelmien tuli sisältää merkkejä tästä ystävyydestä, joka olisi kulminoitunut Paasikiven kautta ja jonka virheellisesti siis markkinoitiin alkaneeksi jo Maiskin Suomessa oloaikana. Nostamalla esiin Maiskin ja Paasikiven ystävyys halutaan implisiittisesti ilmaista Suomen ja Neuvostoliiton kuulumisen samalle puolelle.

On huomattava, ettei Maiski mainitse sanallakaan Kekosta. Presidenttinä ollessaan Kekkonen korosti juuri luottamuksellisten suhteiden säilyttämistä Neuvostoliittoon ja Suomen puolueettomuuspolitiikan jatkumista. Omituiseksi asian tekee se, että muistelmien julkaisuaikaan 1960 – ja 70-luvuilla Suomen ja Neuvostoliiton välillä vallitsivat hyvät ja luottamukselliset suhteet.¹³⁷ Etenkin Kekkonen ja Hruštševin välille oli kehittynyt henkilökohtaiset ja lämpimät suhteet ja jälkimmäinen luonnehti Kekosta nimenomaan Paasikiven linjan viitoittajaksi¹³⁸. Neuvostoliitossa johtaminen oli henkilöitynyt, joten suhde johtajaan määräsi pitkälle myös valtioiden välisten suhteiden luonteen. Puolue- ja valtiokoneiston huippu ei näin ollen voinut suhtautua Suo-

¹³⁶ Polvinen 1995, 169 ja 290-291 sekä 348.

¹³⁷ Ks. esim. Suomi 1994, 37-38; 49 ja 64-65.

meen toisin. Suomen erityisaseman säilyttäminen ystävänä oli Neuvostoliiton Suomen politiikan keskeisin päämäärä 1960-luvun alkupuolella, eikä tilanne muuttunut juurikaan Brežnevin aikana.¹³⁹ Siltikään näiden johtajien sana ei ole ollut vaatimassa Kekkonen nimeä laitettavaksi muistelmiin. Todennäköisesti Maiski ei nosta Kekkos-ta esiin siksi, että Kekkonen oli nuoruudessaan ollut venäläis- ja bolševismivastai-nen, saanut vahvasti vaikutteita AKS:lta ja muun muassa osallistunut Aunuksen retkikunnan järjestelyihin ihanteenaan Suur-Suomi ideologian mukaisesti alueen vapauttaminen bolševikkien vallan alta¹⁴⁰. Tässä on siis tärkeää huomata, että muis-telmien kirjoittamisaikoihin Suomea johtivat AKS-taustaiset henkilöt. Se, ettei Maiski mainitse Kekkostä kuuluu siten nähdä Maiski omana ratkaisuna muistelmien sisällön suhteen.

4. MYÖTÄILYÄ JA KRITISOINTIA SOTATEEMAN OHESSA

Neuvostoulkopolitiikkaa näyttää leimanneen koko 1920 – ja 30-luvun pyrkimys sopimuspolitiikalla turvata omat etuudet ja estää neuvostovihamielisen liittouman syntyminen. Hitlerin valtaannousu ja Saksan ekspansio asettivat Suomen ja Neuvos-toliiton suhteet uudelleenarvioinnin kohteiksi.¹⁴¹ Neuvostoliiton tavoitteeksi tuli Moskova-johtoinen sopimusjärjestelmä Saksan puoleiselle rajalle. Neuvostoliitto tekikin tunnusteluja naapurimaidensa kanssa turvallisuustakeiden saavuttamiseksi vuodesta 1938 alkaen. Suomi kieltäytyi liittymästä mukaan Neuvostoliiton johta-maan Itä-Euroopan turvallisuusjärjestelmään. Maiski arvioi Neuvostoliiton Tukhol-man lähettiläälle A. Kollontaille huhtikuussa 1939, että Suomea pidettiin Moskovas-sa jo täysin fasistisena maana. Kuitenkin Suomen Lontoon lähettiläs Gripenberg mainitsee muistelmissaan kuulleensa saman vuoden heinäkuussa Maiskin arvioista, joiden mukaan Neuvostoliitolla ei olisi minkäänlaisia pyrkimyksiä esiintyä aggres-

¹³⁸ Ks. esim. Suomi 1994, 135; 150-151; 263-264 ja 265-267.

¹³⁹ Suomi 1994, 151-152; 170; 287; 331; 426-427 ja 472.

¹⁴⁰ Uino 1985, 26; 38; 43; 52-53; 82-84 ja 88.

¹⁴¹ Tšubarjan 1997, 36.

siivisesti Suomea kohtaan.¹⁴² Jälkimmäinen toteamus käy yksiin Maiskin muistelmi-
en kanssa, joissa korostetaan Neuvostoliiton rauhantahtoa.

Kaiken kaikkiaan ei ole selvyyttä siitä, missä määrin Maiski oli tietoinen talvisodan suunnitelmista. Gripenbergin mukaan Maiski oli vielä lokakuussa 1939 vakuuttanut Englannin ulkoministerille lordi Halifaxille, ettei Suomen ja Neuvostoliiton väliset neuvottelut missään tapauksessa voisi johtaa sotaan. Tämä oli Gripenbergin mukaan tapahtunut sen jälkeen, kun Halifax oli kovistellut Maiskia tekemällä selväksi, ettei Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden kehitys ollut samantekevää Englannille.¹⁴³ Neuvostoliiton ulkomaiden lähetystöt eivät välttämättä saaneet tarpeeksi tietoja asioiden kulusta kotimaassa, sillä ne eristettiin neuvostoyhteiskunnasta etenkin Stalinin aikana.¹⁴⁴ Maiski ei kuitenkaan koskaan puhu tästä eristyneisyydestä, joka on todennäköisesti vaikuttanut asemamaassa lähettiläiden uskottavuuteen. Etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan neuvostolähettiläiden asema oli kiusallinen, koska kaikki ratkaisut oli siirrettävä Moskovaan, mistä johtuivat loppumaton kirjeenvaihto, puhelinkeskustelut ja viivytykset asiain hoidossa¹⁴⁵.

4.1 Valikoiva muisti

Vaikka Maiskin lähettiläänä oloaika Suomessa päättyikin vuonna 1932, on hänen muistelmissaan merkintöjä myös talvisodan aikaisista tapahtumista. Tämä tuntuu omituiselta, ja merkinnät tuleekin nähdä osana neuvostojohdon tarvetta selittää luki-
joille muistelmissa – joissa Suomea koskeva osuus on muutoin melko suppea – miten asiat oikein menivät ja oikoa mahdollisia virhekäsityksiä. Lähettiläs ei kuitenkaan mene sotatapahtumiin kovin yksityiskohtaisesti:

“Minun tehtäviini ei kuulu seikkaperäisesti kirjoittaa Neuvostoliiton ja Suomen välisestä so-
dasta, sillä minulla ei ole ollut siihen välitöntä kosketusta, joskin on joitakin hetkiä, jotka pa-
kottivat minut erikoisella huolellisuudella seuraamaan kaikkea sitä, mitä tapahtui vuosien
1939–40 vaihteessa sillä Euroopan kolkalla.”¹⁴⁶

Maiskin tapa asetella sanojaan kertoo neuvostoyhteiskunnassa vallinneista normatii-
visista käsityksistä: talvisota oli aiheena suljettu, jota ei saanut käsitellä. Rivien

¹⁴² Polvinen 1992, 494 ja Gripenberg 1960, 41.

¹⁴³ Gripenberg 1960, 81.

¹⁴⁴ Ulam 1974, 141-143 ja Korhonen 1971, 194.

¹⁴⁵ UM 6 O 18, Neuvostoliiton edustus Suomessa. P. M: oloista ja virkailijoista neuvostoedustustossa, lokakuu 1929. Etsivän keskuspoliisin päällikölle osoitettu promemoria.

välistä voidaankin lukea, ettei Maiskin oikeastaan pitäisi kirjoittaa koko asiasta. Maiskin tyyli paljastaa hänen olevan tietoinen siitä, että tässä kohdassa olisi mahdollista kirjoittaa toisinkin kuin hän nyt tekee eli kertoa totuus sodasta. Talvisota oli Neuvostoliitolle kunniaton sota, jos sitä vertaa esimerkiksi Suuren Isänmaallisen sodan voittoon, jonka muistoksi lähes jokaiseen neuvostoliittolaiseen kaupunkiin perustettiin voitonaukioita- ja puistoja. Muisti onkin tässä suhteessa valikoiva: epämiellyttäviä, tabu-luonteisia asioita ei haluta muistella.

Talvisodan syttyminen ja siihen johtaneet tapahtumat olivat pitkään eritavoin tulkitut Suomessa ja Neuvostoliitossa. Suomi sai vuoden 1939 lokakuussa kutsun Moskovaan neuvottelemaan konkreettisista poliittisista kysymyksistä. Neuvostoliitto halusi vuokrata Hangon tukikohdan ja saada käyttöönsä Suomenlahden suuret saaret. Maiski kuvailee tapahtumien kulkua seuraavasti:

“Neuvostoliiton ryhtyminen sotaan Suomea vastaan oli välttämätön askel. Suomen taantumuksellisen hallituksen harjoittaman huolestuttavan, rajojen turvallisuutta sabotoivan neuvostovastaisen politiikan johdosta Neuvostoliitto pyrki estämään Suomen käyttämisen sillanpääasemana sotatoimissa Neuvostoliittoa vastaan. Vuosien 1938–39 aikana neuvostohallitus ehdotti usein Suomen hallitukselle välttämättömiä parannuksia Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin ja hyväksymään toimenpiteet, jotka vahvistaisivat sekä Neuvostoliiton että Suomen turvallisuutta. Läntisten maiden rohkaisemana, fasistinen Saksa mukaan luettuna, Suomen hallitukset ilmaisivat leppymättömän asenteensa Neuvostoliittoa kohtaan.”¹⁴⁷

Sinänsä nämä Maiskin seikkaperäiset lauseet sisältävät faktoja – neuvotteluja käytiin useaan otteeseen – mutta ennemminkin niissä kulminoituu neuvostoliittolaiselle osapuolelle tyypillinen käsitys tapahtumien kulusta. Tulkinnessa korostuvat talvisodan välttämättömyys Neuvostoliiton intressien turvaamiseksi (Leningradin turvallisuus) ja käsitykset rajanaapurin joutumisesta imperialististen maiden kannustamalle neuvostovihamieliselle linjalle ja astinlaudaksi näiden valtioiden hyökkäykselle Neuvostoliittoon.¹⁴⁸ Parannusehdotusten tarkempaa sisältöä tai tavoitetta Maiski ei erittele. Tässä suhteessa lähettilään tulkinta ei eroa virallisesta tulkinnasta. Yhteys aiemmin esillä olleeseen rauhanpolitiikan teemaan säilyy: sota oli *välttämättömyys*, johon Neuvostoliitto ajautui pelastaakseen itsensä kapitalististen maiden eristykseltä. Huomattakoon vielä, että edellä mainittu kohta puuttuu vuoden 1987 (1971) muis-

¹⁴⁶ Maiski 1987 (1971), 469.

¹⁴⁷ Maiski 1965, 44.

¹⁴⁸ Talvisotaa edeltäneistä neuvotteluista ks. Manninen & Baryšnikov 1997, 114-116 ja 121-126. Maiskin muistelmia vastaavia tulkintoja esim. Vihavainen 1989, 180-181; Mints 1945c, 67-69 ja Mints 1945d, 119-121.

telmaversiosta. Voisi helposti tulkita tämän merkitsevän sitä, että tuolloin vanhan kaavan kyseenalaistavat tulkinnat neuvostoulkopolitiikasta saivat tilaa, ja siksi edellä mainittu kohta olisi jätetty myöhemmästä painoksesta pois. Kuitenkaan tuon 1987 (1971) painoksen muu sisältö ei tue tätä tulkintaa, joten kyseessä lienee vain tilan säästämiseksi tehty pois jättäminen myöhemmästä muistelmaversiosta.

Suomalaiset katsoivat Neuvostoliiton talvisodan alla esittämien suhteiden ”paranusehdotusten” heikentävän sen asemaa suvereenina valtiona. Suomen hallituksen kielteinen asenne johti neuvotteluyhteyden katkeamiseen ja marraskuun lopulla talvisodan syttymiseen kuuluisten, Neuvostoliiton provosoimien Mainilan laukausten seurauksena.¹⁴⁹ Maiskin talvisodasta kertovien merkintöjen selittävä luonne asettuu luonnolliseen kontekstiinsa, kun sitä tarkastelee yleisneuvostoliittolaisessa kontekstissa. Kremlissä oli mielletty Suomi kuuluvaksi Neuvostoliiton vaikutuspiiriin yhdessä Baltian maiden kanssa, eikä niihin konsepteihin kuulunut kieltäytyminen Neuvostoliiton ehdottamasta yhteistyöstä. Kun rauhaarakastava neuvostovaltio sitten joutui turvautumaan sotaan, oli sen kunniaton menestys kätkevä ja peiteltävä hiljaisuuden myyttiin. Yksinkertaisesti ei ollut mahdollista ajatella Suomen kaltaisen pienen valtion voineen torjua Puna-armeijan massiiviset hyökkäykset. Maiski ei näin ollen omalta osaltaan voinut muuta kuin jatkaa tuota vaikenemisen traditioita.

Talvisodan luonne suljettuna tutkimusaiheena tarkoitti sitä, että useimmat neuvostotutkijat lähtivät liikkeelle linjasta, jossa sota oli osa Suomen vallankumousta ja Saksan interventioita.¹⁵⁰ Talvisodan aiheesta vaiettiin, sillä Neuvostoliiton odotukset sodasta olivat olleet ylioptimistisia: sodasta piti tulla lyhyt ja voitokas. Sotasuunnitelmiin kuului Suomen miehittäminen, jossa Viipuri oli vallattava neljässä päivässä ja Helsinkiin oli määrä saapua kahdessa viikossa.¹⁵¹ Tässä suhteessa Maiskin antama kuva (talvi)sodan alkutapahtumista noudattaa tiukasti virallista linjaa: sodan tulkitaan olleen välttämättömyys ja Suomen politiikan leppymättömyyden seuraus, ja

¹⁴⁹ Manninen 1994a, 31-34 ja 37-38.

¹⁵⁰ Koko 1930-luvun tutkimus keskittyi käsittelemään suurelta osin vain Lapuan liikettä ja talouskysymyksiä. Ensimmäinen tulkinta talvisodasta saatiin vasta Stalinin kuoltua 1950-luvulla, ja silloinkin sota tulkittiin aseelliseksi konfliktiksi Suomen kanssa. Neuvostoliitossa päähuomio oli tutkia Suurta Isänmaallista sotaa vuosina 1941 – 45. Aiheesta enemmän ks. esim. Vihavainen 1989, 182-183.

¹⁵¹ Manninen 1994a, 27-28 ja 296-299.

lopusta ei puhutakaan, sillä koko sodalla oli Neuvostoliiton maineen kannalta kyseenalainen loppu.

Sodan tulkitseminen Suomen vallankumoukseksi tai aseelliseksi selkkaukseksi onkin nähtävä osana neuvostopropagandaa ja kaksijakoista totuussuhdetta. Maiski ei voi asian arkaluontoisuuden ja salaisen luonteensa takia kertoa asiasta enempää, sillä totuus sodan aloittamisesta kuului neuvostoideologiassa suljetun alueen puolelle. Neuvostopropagandassa toistettiin Puna-armeijan saapuvan Suomeen vapauttamaan työläiset valkoisen hallituksen hirmuvallan alta. Suomen hallitusta syytettiin muun muassa sotaprovokaattoriksi ja kansan viholliseksi.¹⁵² Tosiasiassa propaganda oli siis jyrkästi todellisuuden vastainen ja laadultaan ala-arvoinen. Talvisota termiä ei käytetty, ja asioiden työntäminen pois mielestä liittyi suljetun ja avoimen ideologian jakoon: mitään sotaa ei ollut ollutkaan, vain aseellinen selkkaus, joka oli nopeasti ratkaistu. Nöyryyttävää totuutta ei saanut verestää, sillä se ei palvellut yhteiskunnan etua, vaan se tuli korvata selityksillä ja miedommilla ilmauksilla.

Neuvostohallinto kulutti suunnattomasti resursseja käsitelläkseen salaisen ideologian puolelle kuuluvia asioita, mihin talvisodan muistotkin kuuluivat. Jokaisessa yhteiskunnan organisaatiossa oli erityinen osasto, joka suojeli valtion tai puolueen salaisuuksia ja keräsi samalla tietoa työntekijöistä ja opiskelijoista. Sensuurilla oli oma tärkeä osansa salaisuuksien ylläpidossa. Sensuurilaitoksen Glavlitin, Главлит, työntekijät lukivat huolella läpi jokaisen painetun sanan joka ikisestä julkaisusta. Laitoksen tehtävänä oli eristää neuvostoyhteiskunta bolševismille vaarallisilta ajatuksilta ja kontrolloida julkaisutoimintaa. Salaisuuksien ilmapiiri lisäsi omalta osaltaan pelkoa yhteiskunnassa. Tuhansia ihmisiä pidätettiinkin sillä verukkeella, että he olivat syyllistyneet salaisuuksien julkituomiseen.¹⁵³

Maiski kirjoittaa länsivaltojen (talvi)sodanaikaisesta tuesta Suomelle ja pitää näin ollen yllä Neuvostoliiton vastaisia tulkintoja sodasta. Maiskin mukaan etenkin Ranska esiintyi sodan aikana huomattavan aggressiivisesti Neuvostoliittoa kohtaan ja pyrki kiristämään Englannin ja Ranskan välejä Neuvostoliittoon. Syyksi tähän Mais-

¹⁵² Vihavainen 1998, 177-178 ja 183-185.

¹⁵³ Shlapentokh 2001, 58-59.

ki mainitsee Ranskan “taantumuksellisen” Daladier’n hallituksen ja sen kommunistien vastaiset toimet.¹⁵⁴ Maiskin tulkinnat tulevat lähelle Molotovin sodan aikana esittämiä ajatuksia siitä, että Englanti ja Ranska juonittelivat yhdessä Suomen kanssa hyökkäyksestä Neuvostoliittoon¹⁵⁵.

Maiski toteaa, että Suomen ja Neuvostoliiton sota aiheutti Englannissa “kaikki ennätykset lyövän” Neuvostoliiton vastaisen myrskyn, jota hän seurasi lähituntumasta ollessaan siellä suurlähettiläänä vuosina 1932–43. ”Myrskyn” syyt olivat Maiskin mukaan monitahoiset, mutta

”perusta oli Englannin (ja Ranskan) johdon pyrkimyksessä näytellä sotaa, toisin sanoen korvata siksi heille epämielulinen sota Hitlerin kanssa paljon miellyttävämmällä sodalla neuvostokommunismia vastaan. Salaa tuo johto laskelmoi sen varaan, että sellaisen uudelleenorientoitumisen myötä he ennemmin tai myöhemmin onnistuisivat luomaan yhtenäisen rintaman natsien kanssa ja voisivat yhteisillä voimilla jyrätä bolševistisen vallankumouksen, joka tuotti heille vain vaivaa.”¹⁵⁶

Tässä kohtaa Maiski toisintaa neuvostoulkopolitiikalle tunnusomaista propagandistista linjaa, jossa seikkaperäisesti esitetään huolestuminen Neuvostoliiton vastaisen rintaman synnystä¹⁵⁷. Länsimaissa esiintynyt neuvostovihamielisyys ja sosialistisen vallankumouksen uhka oli todellinen 1930-luvulla ja sen juuret olivat jo keskiajalta periytyneessä venäläisvihassa¹⁵⁸. Maiski ei kykene asettumaan länsimaisen ihmisen mentaliteettiin, eikä voi käsittää ilmiön historiallista taustaa, vaan kääntää vihamielisyyden propagandan työkaluksi.

Maiski toteaa, että ”myrskyn” syynä oli lisäksi se, että Suomi oli 1930-luvun lopussa suosittu Englannissa paitsi kauppattavuutena, myös sen takia, että se edusti “mallikelpoista” demokratiaa skandinaaviseen tyyliin. Hän tuo esiin myös suomalaisten sosiaalidemokraattien ja Englannin Työväenpuolueen hyvät suhteet. Maiskin mukaan Englannin pääministeri Chamberlain piti 30.11.1939 parlamentissa puheen, jossa hän asettui Neuvostoliittoa vastaan ja tukemaan Suomea. Sodan syttyttyä myös USA:ssa nousi neuvostovastainen kampanja, jota lehdistö ja radio pyörittivät. Maiski korostaa, että juuri USA:n vaikutus sai aikaan Neuvostoliiton sulkemisen Kansainliitosta

¹⁵⁴ Maiskij 1987 (1971), 468.

¹⁵⁵ Polvinen 1995, 134.

¹⁵⁶ Maiskij 1987 (1971), 465.

¹⁵⁷ Ulam 1974, 195.

¹⁵⁸ Tästä tarkemmin esim. Karemaan tutkimus 1998.

joulukuussa 1939.¹⁵⁹ Lähettiläs ei ota huomioon sitä seikkaa, että Neuvostoliiton omilla toimilla oli jotain tekemistä asian kanssa. Ei ole vaikea kuvitella, miten epämieluisassa asemassa neuvostolähettiläs tuolloin oli. Maiski ei kuitenkaan tuo esiin omia tuntemuksiaan tuosta neuvostovihamielisestä ilmapiiristä, vaan ikään kuin samaistuu maansa kohtaloon ja tyytyy vastaanottamaan vihamielisten ryöppyjen tulvan. Toisaalta kirjoittajan tyyli haluaa viestiä lukijalle tunnetta siitä, että Neuvostoliitto oli yksin ja eristetty neuvostovastaisessa ilmapiirissä.

Maiski mainitsee, että talvisodan aikana Englannin ja Ranskan hallitsevat piirit pyrkivät kaikin tavoin tukemaan Suomea, jotkut jopa vaativat välittömästi sodan julistamista Neuvostoliitolle. Maiskin mukaan Suomeen virtasi runsaasti myös aseellista apua ja suunnitelmissa oli lähettää sotajoukkoja vapaaehtoisnimikkeellä Suomen avuksi. Maiski tuo esiin Suomen Punaiselle Ristille kerätyn laajalti raha- ja tavaralähetyksiä, joihin Englannin kuningatar teki lahjoituksen näytöstyyliin. Lähettiläs kuvailee tunnelmaa seuraavasti:

“Suomen Englannin lähettilästä Gripenbergistä tuli päivän sankari, häntä kuvattiin, haastateltiin, kutsuttiin kaikkiin mahdollisiin vastaanottoihin ja yleensäkin kaikilla tavoin ilmaistiin hänelle myötätuntoa ja tukea.”¹⁶⁰

Lainauksesta voi aistia Maiskin ympärille muodostuneen tyhjiön. Suomen tuolloiselta Englannin lähettiläältä G. A. Gripenbergiltä Neuvostoliiton edustajaa kohtaan tunnettu viiveys ei jäänyt huomaamatta. Gripenberg kuvaa muistelmissaan englantilaisten tuntemaa myötätuntoa Suomea kohtaan, joka näkyi muun muassa eräillä lounaskutsuilla, johon oli kutsuttu lukuisia diplomaatteja, poliitikkoja, liikemiehiä ja mediaväkeä. Maiskin läsnäolo kutsuilla ei käy ilmi Gripenbergin muistelmissa, mutta jos hän on ollut paikalla, niin tunnelman voi jokainen aistia mielessään. Kutsuilla Englannin finanssiministeri Sir John Simon puhui sodasta ja poliittisesta tilanteesta ja nosti esiin Gripenbergin, kohotti maljan ja toivoi Suomelle kaikkea hyvää. Gripenbergin mukaan kaikki läsnäolijat nousivat seisomaan ja pitkien suosionsoitusten aikana jyskytettiin pöytiä ja huudettiin “Finland, Finland”¹⁶¹. Tuon kaltaisessa tilanteessa Neuvostoliiton edustaja varmaankin tunsikin itsensä yksinäiseksi ja halusi

¹⁵⁹ Maiski 1987 (1971), 464-465.

¹⁶⁰ Maiski 1987 (1971), 467.

¹⁶¹ Gripenberg 1960, 85-86.

vajota maan alle. Kuitenkin, kuten edellä on todettu, Maiski vaikenee siitä, miten edellä kuvattu tunnelma vaikutti häneen.

Gripenbergin toteamus Maiskista kuvaa diplomaatille ominaista toimintaa valoissa ja varjoissa:

“Olen nähnyt, miten Maiski on otettu vastaan Guildhallin juhlaillallisilla viileän vaiteliaasti. Olen nähnyt hänet liehakoituna ja imarrelluna. Joitakin kuukausia myöhemmin hän on ollut jälleen autiudessa.”¹⁶²

Lainauksesta käy ilmi se tunnelma, joka ympäröi diplomaattia kulloinkin vaihtuvassa poliittisessa tilanteessa. Välillä diplomaatit paistattelevat suosion auringonpaisteessa ja välillä heidän on ikään kuin rakennettava ympärilleen panssari, jonka suojusta voi olla suhteiden jäätyessä. Gripenberg kertoo Maiskin olleen jatkosodan aikana sankarin roolissa. Eräillä lounaskutsuilla, joihin diplomaatteja oli kutsuttu, Maiski istui kunniapaikalla Uuden Seelannin pääministerin Frazerin oikealla puolella, ja hänen kunniakseen juotiin malja. Läsnäolijat nousivat seisomaan ja osoittivat suosiotaan.¹⁶³ Maiski sai omalta osaltaan nauttia Neuvostoliiton menestyksestä toisessa maailmansodassa Saksan kukistuessa.

Maiski kertoo, että jo alkuvuodesta 1940 käytiin Suomen puolelta epävirallisia tunnusteluja rauhan solmimiseksi. Hella Vuolijoen ja A. M. Kollontain tapaamisessa Tukholmassa toivottiin välitöntä rauhan palauttamista maiden välille. Maiskin mukaan presidentti Kallio pyysi Englannilta ja Ranskalta myötävaikutusta sodan lopettamiseksi. Lähettiläs haluaa kuitenkin korostaa Neuvostoliiton roolia:

“Silloin Neuvostoliiton hallitus teki siirron, joka tavattomasti helpotti Suomen toiveiden täyttymistä.”¹⁶⁴

Maiski ei halua tuoda esiin vaikeuksia, joita Neuvostoliitolla oli sodan aikana. Sota oli todella raskas ja tappiollinen myös neuvostoliittolaisille, eikä sen päättymisen voi tulkita olleen armoteko suomalaisille, vaan helpotus myös Puna-armeijalle. Lähettiläs itse muistelee olleen yhteydessä Englannin ulkoministeriön edustajan, Richard Batlerin, kanssa ja keskustelleensa hänen kanssaan rauhanneuvotteluista. Vanha tuttu

¹⁶² Gripenberg 1960, 230.

¹⁶³ Gripenberg 1960, 188.

¹⁶⁴ Maiskij 1987 (1971), 470-471.

asetelma siitä, kummalle puolelle Suomen halutaan asettuvan, toistuu edelleen, kun Maiski kirjoittaa vastanneensa Batlerille näin:

“Meillä ei ole mitään vaatimuksia Ruotsia tai Norjaa kohtaan, me haluamme vain, että ne pysyvät neutraaleina Neuvostoliiton ja Suomen sodassa. Me emme aio valloittaa Suomea, mutta emme voi tehdä sovintoa sen kanssa, jos maan johtajat ovat valmiita palvelemaan kaikkia Neuvostoliiton vihollisia.”

Tosiasiassa Neuvostoliiton tavoitteena oli Suomen valloittaminen. Maiskin lauseissa tulee jälleen kerran esiin ajatus siitä, että Suomi muodostaisi Neuvostoliitolle uhan liittoutumalla länsimaiden kanssa, jolloin Neuvostoliitto olisi kapitalististen maiden eristämä¹⁶⁵.

Maiskin toteaa, että Neuvostoliiton Suomelle määräämät rauhanehdot olivat varsin kohtuulliset, mutta kertoo, ettei Englanti halunnut rauhanvälittäjäksi, sillä se piti rauhanehdoja kohtuuttomina. Ranska puolestaan lupasi Suomelle jopa aseellista tukea, jos se jatkaisi sotaa Neuvostoliittoa vastaan. Lopulta rauhansopimus saatiin allekirjoitettua Moskovassa 12.3.1940, ja lähettiläs mainitsee siitä, että se oli “Puna-armeijan voitto Mannerheimin linjasta”.¹⁶⁶ Mannerheimin linja oli juuri yksi talvisodan myyteistä, joista ei haluttu puhua. Englannin ja Ranskan vetäminen mukaan rauhanneuvotteluja koskeviin muistelmiin liittyy neuvostoulkopolitiikan käsitykseen, jonka mukaan Entente-maat olivat alun perin yllyttäneet Suomea sotaan. Taustalla on myös ajatus Neuvostoliiton vastaisesta rintamasta, johon länsimaat kuuluivat. Suomalaiset eivät missään nimessä kokeneet rauhanehdoja kohtuullisina, ja odottivat länsivaltojen tukea sodan jatkamiselle¹⁶⁷.

Jatkosodasta Maiskillä ei ole juuri mitään merkintöjä, vaan muistelmat keskittyvät Neuvostoliiton (ei Stalinin!) sankarimaiseen rooliin Hitlerin Saksan kukistajana. Lähettiläs pitää Suomea Saksan liittolaisena yhdessä Unkarin ja Romanian kanssa, mutta ei sen enempää kirjoita aiheesta¹⁶⁸.

Maiskin Suomessa kokemien tunnelmien ja talvisotaa koskevien arvioiden pohjalta lukijalle pyritään muodostamaan kuva Neuvostoliiton ja Suomen suhteista. Kuva

¹⁶⁵ Vehviläinen & Tšubarjan 1997, 25 ja Vihavainen 1997, 41 sekä Rentola 1994, 130-131.

¹⁶⁶ Maiskij 1987 (1971), 471-473.

¹⁶⁷ Katso esim. Polvinen 1995, 115-118.

¹⁶⁸ Maiskij 1987 (1971), 600.

voidaan esittää samalla tavalla kaavion muodossa Alasuutarin luoman mallin mukaan kuin sivulla 34 on tehty.

<p>Toiminnan (rinnakkaiselon) päämäärät:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Suomen saaminen uskolliseksi ja luottettavaksi ystäväksi 	<p>Keinot¹⁶⁹ päämäärien saavuttamiseksi:</p> <ul style="list-style-type: none"> * normaaleiden diplomaattisten suhteiden luominen * kiinteät taloudelliset suhteet * (Neuvostoliiton vaikutusvallan lisääminen Suomessa)
<p>Esteet ja vastustajat:</p> <ul style="list-style-type: none"> * lapualaiset ja fasistit * Suomen leppymättömät ja taantumukselliset johtavat piirit (pois luettuna Paasikivi) 	<p>Vastustuksen muodot:</p> <ul style="list-style-type: none"> * imperialististen valtioiden mielistely * antineuvostoliittolaisuus * Suomen toimiminen ampiaismaisena tyyssijana ja astinlautana hyökkäykselle Neuvostoliittoon

4.2 Kritiikkiä jälkiviisauden voimalla

Eri muistelmaversiot eroavat hiukan toisistaan sotateeman yhteydessä. Tässä kohtaa on kiinnitettävä huomiota aikaan, sillä 1960-luvun muutokset Neuvostoliiton hallinnossa ovat vaikuttaneet myös muistelmien sisältöön. Selvin esimerkki tästä ovat vuodet 1964–65, jolloin tietty avautuminen yhteiskunnassa salli kritiikin soluttamisen muistelmiin.

Talvisotateema tarjosi Maiskille mahdollisuuden kritisoida Stalinin ajan hallintoa, sen seurauksia ja itse Stalinia, koska aika sille oli otollinen. Timo Vihavaisen mukaan Neuvostoliitossa oli aina perestroikan kaudelle saakka tapana ymmärtää Neuvostoliiton ulkopoliittikka aina tilanteen mukaisesti oikeutettuihin päämääriin pyrkiväksi ja erehtymättömäksi¹⁷⁰. Maiskin muistelmissa esiintyvä kritiikki poikkeaa tästä. Maiski tekee huomattavan poikkeuksen virallisessa tulkinnassa pysymiseen

¹⁶⁹ Keinoja ei pysty yksiselitteisesti osoittamaan, sillä Maiskillä maiden välisten suhteiden parannusehdotukset jäivät kovin seikkaperäisiksi.

¹⁷⁰ Vihavainen 1989, 180.

vuoden 1965 muistelmissa, jossa hän antaa ymmärtää talvisodan todelliset seuraukset seuraavasti:

“1930-luvun loppupuolella Puna-armeijan maine vakavasti otettavana sotilaallisena voimana alkoi vähitellen raivata tietään länsimaihin. Ja nyt, neuvostoliittolais-suomalaisen sodan jälkeen tuohon maineeseen on piirretty suuri loukkaus. – Ei pelkästään laaja yhteiskunnallinen mielipide, vaan myös ne valtiolliset toimihenkilöt ja sotaspesialistit (...) ovat neuvostoliittolais-suomalaisen sodan jälkeen tulleet ajatukseen, että Puna-armeija on todella jättiläinen, jolla on savesta tehdyt jalat. Jälkiseurauksena tuolloisesta suorastaan herjaavasta arviosta Neuvostoliiton sotilaallisesta mahdista vaikutti myöhemmin niin Englannissa, Ranskassa, USA:ssa kuin Saksassakin. Tällaisesta arviosta seurasi koko joukko kyseisten maiden siirtoja, joilla oli vakava rooli toisen maailmansodan kuluessa.”¹⁷¹

Kyseinen kohta puuttuu vuoden 1987 (1971) muistelmaversiosta. Radikaaleiksi lauseet tekee se, että vaiettu Puna-armeijan heikko menestys yleensä edes on otettu käsittelyyn. On syytä ihmetellä, miten kyseinen kohta on lipsunut sensuurin läpi. Vertailuna voi käyttää Timo Vihavaisen tutkimustuloksia neuvostohistorian talvisotaa koskevasta kirjoituksesta. Vihavaisen mukaan vuonna 1989 (!) ilmestyi M. Semirjagan talvisotaa käsittelevä artikkeli, josta Vihavainen toteaa seuraavaa: “Semirjaga toteaa, että talvisota antoi ulkomaille epäedullisen kuvan Neuvostoliiton sotilaallisesta voimasta ja että erityisesti Berliinissä sitä alettiin pitää *savijalkaisena jättiläisenä* (kursiivit A. A.). Semirjagan artikkelin voidaan todeta poikkeavan rehellisyydessään edukseen kaikista aiemmista neuvostoliittolaisista esityksistä. (...) artikkeli on (...) merkkipylyvä aihetta koskevassa neuvostoliittolaisessa historiankirjoituksessa.”¹⁷² Maiski siis toi eksplisiittisesti esille saman asian jo 1965. Maiski ei *itse* selkeästi arvostele sodan lopputulosta ja syyttää moisia arvioita herjaaviksi, mutta tuo esille *joidenkin* tekemän niin. Implisiittisesti Maiski kuitenkin asettuu itsekin tälle kannalle. Rivien väliin on taitavasti kätkeytyä arvostelua huonosti mennyttä sotaa kohtaan (Puna-armeijalla oli talvisodassa vakavia puutteita niin organisaatiossa kuin varustuksessa ja Suomea karkeasti aliarvioitiin vastustajana¹⁷³) ja loppuvirkkeestä saa käsityksen, että talvisodan tappioita seurasi vakavia ongelmia myös Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon kesällä 1941, mikä sinänsä on totta.

Maiskin edellä oleva rivien väliin piilotettu Stalinin ajan arvostelu liittyy laajempaan ilmapiiriin lievenemiseen, jota oli havaittavissa Hruštševin aikana. 1960-luvulla

¹⁷¹ Maiskij 1965, 50.

¹⁷² Vihavainen 1989, 188.

Neuvostoliitossa muodostui jo joitain intellektuellipiirejä, jotka arvostelivat neuvostosysteemiä. Hruštševin aikana neuvostoyhteiskunnassa Stalinin ajan pelon ilmapiiri lieveni, ja kulttuurissa sekä tieteessä tehtiin muutoksia pyrkimällä avaamaan maata länteen päin. Hruštševin kausi oli tasapainoilua vapauksien sekä ideologisen ja sosiaalisen koheesion ylläpitämisen välillä, sillä menneisyyden tuomitsemisen rinnalla oli pyrittävä säilyttämään yhteiskuntajärjestelmä.¹⁷⁴ Tosi asiassa edellä kuvattu lipsuminen sensuurin läpi ei ollut pelkkää huolimattomuutta, vaan se kuvastaa koko Kommunistisen puolueen keskuskomitean hetkellistä liberalisoitumista, sillä Glavlit oli tuon organisaation alainen.

Hruštševin syrjäyttämisen jälkeen Neuvostoliitossa alkoi liikkua huhuja siitä, että ainakin osittain Stalin tulitisiin rehabilitoimaan. 25 huomattavaa tiedemiestä, kirjailijaa ja taiteilijaa laativat kevättalvella 1966 Brežneville kirjeen vastustaen tulevaksi uumoiltua rehabilitointia. Kirjeessä vastustettiin kaikkea, mikä oli vastoin sananvapauksia ja de-stalinisaation jatkumista. Kirjeen kirjoittajien joukossa oli myös Maiski, jota eräs Georgian tasavallan edustajista syytti oman maineen pönkittämisestä muistelmien avulla.¹⁷⁵ Myöhemmin Brežnevin aikana vahvan valtion tunnusmerkit pyrittiin kuitenkin palauttamaan ja idea reformeista jäähdytettiin 1960-luvun lopussa. Hallitukselta tuli selvä varoitus, ettei kirjailijoiden ja muistelmien kirjoittajien sallitaisi enää julkaista menneisyyden kannalta epämiellyttäviä asioita. Hallintoa johtivat vanhoilliset henkilöt, jotka laittoivat lopun skandaaleille.¹⁷⁶ Todennäköisesti siksi myös Maiskin edellä olevat radikaalit ajatukset poistettiin vuoden 1987 (1971) muistelmaversiosta Pohlebkinin mainitseman ”erityisen toimituskunnan” toimesta. Muistelmien sisältöä muokattiin ajan henkeä vastaavaksi. Muistelmat kuvastavat tältä osin neuvostoyhteiskunnan sisäisiä sulkeutumisia ja avautumisia.

Tässä kohtaa on tuotava esiin eräs Maiskin kirjoittama artikkeli muistelmien ulkopuolelta, sillä sen julkituomisen ehdot näyttävät olleen pitkälle edellä esitetyn kaltaiset. Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon kesällä 1941 Stalin piti radiopuheen, jonka

¹⁷³ Manninen & Ržeševski 1997, ks. esim. 24, 60 ja 77.

¹⁷⁴ Shlapentokh 2001, 150 ja 176-178 ja Ulam 1974, 606-607.

¹⁷⁵ Heer 1971, 27 ja 178-179.

¹⁷⁶ Shlapentokh 2001, 176-178 ja Ulam 1974, 712-713.

vuoksi Maiski kritisoi joulukuussa 1964 ilmestyneessä *Novyj Mir* lehdessä Stalinia seuraavasti:

”Se kuulosti huonolta. Stalin puhui kumeasti ja värittömällä äänellä, pitäen usein taukoja ja hengittäen syvään. Hän kuulosti vieraantuneelta ja voimiensa lopussa olevalta. Puhe ei voinut johtaa innostuksen kohoamiseen kuulijoiden keskuudessa.”¹⁷⁷

Maiski julkaisi samassa lehdessä myös lokakuussa 1964 ja elokuussa 1965 Stalinin sota-ajan hallintoa kärjekkäästi kritisoivia artikkeleita. Nämä seikat olivat suurin syy sille, että Maiski joutui XXIII puoluekokouksessa vuonna 1966 ankarien syytöksien kohteeksi vietyään de-stalinisaation liian pitkälle.¹⁷⁸ Vuoden 1965 muistelmaversioon ujutettu kritiikki liittyi siis laajempaan pyrkimykseen kritisoida Stalinin aikaa julkisesti. Toisaalta kritiikkiä helpotti jälkikäteen selittämisen mukanaan tuoma tulkinnan varmuus.

Kritiikin syy oli epäilemättä se, että Maiski vihasi Stalinia. Lähettiläs pidätettiin Stalinin toimesta vuonna 1953 epäiltynä vakoilusta Englannin hyväksi. Lavrentij Berija, silloinen turvallisuuspoliisin (KGB) päällikkö, kidutti häntä saadakseen tunnustuksen. Vaikka Stalin kuoli paria viikkoa myöhemmin, Maiski pidettiin vankeudessa, kunnes hänet todettiin syylliseksi vakoiluun ja petokseen vuonna 1955 ja määrättiin kuudeksi vuodeksi uudelleen vankeuteen. Hänet kuitenkin vapautettiin heti ja palautettiin puolueen jäseneksi. Tämän jälkeen Maiski jatkoi työtään tiedeakatemiasa.¹⁷⁹ Maiskin pidättäminen liittyi laajamittaisiin puhdistuksiin, jotka olivat käynnissä Stalinin loppuaikoina¹⁸⁰. Todennäköisesti vain Stalinin kuolema pelasti Maiskin kuolemalta.

Tuntuu kuitenkin epäuskottavalta, että Maiski olisi tuonut esiin kritiikin pelkästään kohottaakseen omaa arvostustaan. Muistelmissa näkyy jälkiviisauden tuomaa arvosteluherkkyyttä. Kuitenkin todennäköisesti juuri muistelmat tekivät Maiskin tunnetuksi laajemmin niin kotimaassaan kuin ehkä ulkomaillakin. Kaiken kaikkiaan vaikuttaa jollain tapaa siltä, että muistelmien taustalla piili koko ajan toivomus siitä, että Stalinin aika osoittautuisi erehdykseksi ja palattaisiin vanhaan vallankumouksen

¹⁷⁷ *Novyj Mir* 12/1964, tässä Ulamin 1974, 316 mukaan.

¹⁷⁸ Ulam 1974, 316 ja Wieczynski 1981, 239.

¹⁷⁹ *Polititšeskye dejatel'i Rossii* 1917, 199-200 ja Zubok & Pleshakov 1996, 85-86 sekä Wieczynski 1981, 239.

¹⁸⁰ Ulam 1974, 538-539.

aikaiseen tilanteseen. Joka tapauksessa Stalinin tavat – pukeutumisesta alkaen – olivat sellaiset, jotka eivät tuntuneet miellyttävän lähettilästä:

”Kaikki me olimme pukeutuneet tavalliseen tapaan pukuihin ja solmioihin – vain Stalin muodosti poikkeuksen: hänellä oli harmaa takki, harmaat housut ja pitkät saappaat.”¹⁸¹

5. JOHTOPÄÄTÖKSET

Muistelmiensa esipuheessa Maiski kirjoittaa seuraavasti:

”Tehdessäni lukijoille tunnetuksi erilaisia historiallisia kuvauksia, en ole pyrkinyt käyttämään vain yhtä mustaa tai yhtä valkoista väriä. Todellinen elämä on monitahoinen ja todelliset ihmiset ovat kirjavia ja muuttuvia. Jos näitä olosuhteita ei ota huomioon, muistelmankirjoittaja ei voi tehdä historiaa, vaan väärennettyä historiaa.”¹⁸²

Tulkittaessa tätä ja muita tässä tutkimuksessa esiintyneitä lainauksia voi osoittaa monessakin kohtaa Maiskin muistelmia kirjoittaessaan tehneen juuri niin kuin edellä kiistää tehneensä eli esittänyt Neuvostoliiton ulkopolitiikan mustaa valkoisella, yksinkertaistettuna ja monet tosiseikat huomioon ottamatta. Kysymys ei ole siitä, etteikö Maiskillä olisi ollut kykyä esittää todellinen elämä ja ihmiset monipuolisesti muuttuvissa konteksteissa. Maiski oli akateemisesti sivistynyt, kielitaitoinen ja työskennellyt Neuvostoliiton tiedeakatemiassa opetus- ja tutkimustyössä. Muistelmien sisältöön on vaikuttanut se yhteiskunnallinen ilmapiiri, joka Neuvostoliitossa vaikutti inhimilliseen elämään. Stalinin aikana Neuvostoliiton resurssit oli valjastettu sosialismin tarpeisiin, ja propagandan sekä koulutuksen avulla vahvistettiin Stalinin johtajakulttia. Valtion poliisi takasi viime kädessä hallituksen tahdon, oppositiosta tuli rikos ja ihmisten elämää hankaloitti jatkuva valvonta. Pelko rangaistuksi tulemisesta auktoriteettien toimesta lisäsi tottelevaisuutta yhteiskunnassa. Neuvostoliitossa ei ollut sananvapautta, sillä Glavlit piti huolen sensuurista, eikä kommunistisella ideologialla ollut vaihtoehtoja. Stalinin jälkeen propagandan käyttö avoimen ideologian välineenä ei vähentynyt, vaan pikemminkin kommunismin paremmuutta pyrittiin tuomaan kylmän sodan hengessä esiin tehokkaammin, ja Suuren Isänmaallisen sodan

¹⁸¹ Maiskij 1987 (1971), 317. Näin Maiski kuvailee tunnelmia maaliskuussa 1935 Englannin ja Neuvostoliiton edustajien tapaamisessa.

¹⁸² Maiskij 1965, 9.

voittoa kansakunnan identiteettiä kohottavana voimana käytettiin hyödyksi. Maiskin muistelmissa vapaan mielipiteen muodostuksen puute näkyy elämän kirjavuuden mustavalkoistamisena.

Maiskin tapauksessa voidaan siis katsoa, ettei lähettiläs kirjoita omasta puolestaan, vapaasti tai ohjailmatta siitä, mitä hän on kokenut, tuntenut tai tehnyt. Sosialistinen ideologia asetti Maiskin tapauksessa ne mittarit, joiden puitteissa hän arvioi menneisyyttä. Neuvostoliiton poliittinen kulttuuri vaikutti Suomeen verrattuna erilaisiin tulkintoihin historiasta. Tämän perusteella voidaan todeta, että muistelmat olivat väline, jolla opetettiin neuvostokansalle esimerkiksi Suureen Isänmaalliseen sotaan johtanutta kehitystä ja sitä seurannutta voittoa, joka kohotti kansallishenkeä. Viime kädessä muistelmien todellinen yleisö oli kuitenkin valtaapitävien joukko, joka muistelmien kautta halusi ideologisen liturgian peilautuvan.

Jälkikäteen, ”parhain päin” selittäminen tulee selvästi esiin muistelmissa, sillä ne ovat ilmestyneet yli kolmekymmentä vuotta myöhemmin asioiden todellisesta tapahtumisesta. Maiski kirjoittaa asioista, joiden lopputulos oli tiedossa kirjoitushetkellä, mutta ei vielä 1930-luvulla. Lähettiläs kirjoittaa esimerkiksi vuoden 1939 tapahtumista ikään kuin jo silloin olisi ollut selvää, että Neuvostoliitto tulee olemaan yksi sodan voittajista. Ajan kulumisen myötä muisti on heikentynyt, mutta myös riski sotkea myöhempi informaatio muistikuviiin on lisääntynyt.

Tutkimuksessa avoimen ja suljetun ideologian kaksijakoisen suhteen voidaan tulkita asettaneen ehdollisen kehikon muistelmien kirjoittamiselle. Muistelmat eivät kyseenalaista, kiellä tai esitä vaihtoehtoja harjoitetulle politiikalle, sillä se ei ollut mahdollista. Ne toisintavat pitkälti neuvostoulkopolitiikan virallista linjaa. Rauhapolitiikan propagoimisen taustalla oli kapitalististen ja sosialistisen maiden vastakkainasettelu, jonka mukaan kaikki sosialismin ulkopuolella oleva oli taantumusta. Stalinin ajattelun mukaan maailmansodat olivat seurausta kapitalististen maiden ristiriitaisuuksista, jotka kuitenkin tarjosivat samalla mahdollisuuden Neuvostoliitolle levittää vallankumousta. Neuvostohallituksen esittäminen rauhaan pyrkivänä tarjosi keinon voittaa aikaa tulevaa sotaa varten, mutta samalla sillä yhtenäistettiin puhdistusten heikentämää kansakuntaa. Maiskin muistelmissa esiintyneet tulkinnat

on siis sovitettu kommunistista maailmankatsomusta ja ideologiaa vastaaviksi, joita vasten tosiasiat on nähty. Tätä silmällä pitäen kirjoitukset vaikuttavat varsin päämäärähakuisilta: niissä lopputulos on ollut tiedossa jo pelkästään ideologian vuoksi. Maiskillä teleologisuus pohjautuu sosialismi vastaan kapitalismi -konseptiolle. Muistelmien taustavaikuttimen eli marxilais-leniniläisen teorian mukaan kehitys tulisi ajan myötä johtamaan sosialismin voittoon. Tätä ajatusta kirjoitukset toisintavat, sillä yksilön kokemusmaailmaan kuuluvat olennaisena osana käsitykset muutoksesta ja ajallisesta kehityksestä.

Suomea koskevissa muistelmissa toistuu toisaalta virallinen, etenkin Molotovin puheista tuttu konseptio Leningradin turvallisuudesta, jota uhkasi Suomen leppymättömän vihamielinen asenne Neuvostoliittoa kohtaan. Suomen katsottiin olevan tuki-kohtana Neuvostoliiton vastaiselle sodalle ja samalla imperialististen valtojen talutusnuorassa. Talvisodan teemassa tulee hyvin näkyviin se, että Maiskin muistelmat edustavat ovat avoimen ideologian tuotteita, sillä niissä ei käsitellä juuri olleenkaan salaisiksi luokiteltuja asioita. Toisaalta muistelmien julkaisuajankohtana maiden välillä vallinneet hyvät ja luottamukselliset suhteet ovat lieventäneet muistelmien sanamuotoja. Kylmän sodan hengessä maiden ystävyydelle on pyritty hakemaan juuria jo Maiskin Suomessa oloajalta Paasikiven kautta. Tässä kyseenalaista onkin se, missä määrin Pohlebkinin esiintuoma ”erityinen toimituskunta” on vaikuttanut muistelmien sisältöön.

Maiski oli leniniläisen perinnön jatkaja, vanhemman polven diplomaatti, joka kaikesta päätellen pelkäsi ja vihasi Staliniä. Maiski ei esimerkiksi itse tuo esille juutalaista syntyperäänsä, eikä hän edes mainitse muistelmissaan vanhempiensa todellisia nimiä, vaan kutsuu heitä lempinimillä. Syyksi tähän voi katsoa olleen pelon: juutalainen syntyperä merkitsi poliittista ajojahtia tai kuolemaa Stalinin aikana. Viha purkautuu muistelmissa kritiikkinä Stalinin hallintoa kohtaan talvisodan teeman yhteydessä. Kritiikki mahdollistui vuosina 1964 – 65 ja se kuvastaa yleisemmin neuvostojohtajien suhtautumista menneisyyteen ja sen vaikeaan muistoon. Hruštšev salli kritiikin, mutta hänen jälkeensä sensuuria kiristettiin ja liiallista vapautta rajoitettiin myös muistelmien kohdalla. Tästä syystä myöhemmin ilmestyneistä muistelmista talvisotaa kritisoivat kohdat poistettiin. On vaikea sanoa, missä määrin Maiski on

henkilökohtaisesti nähnyt ulkopolitiikan tulkinnat hyväksyttävänä eli maailmankatsomustaan vastaavina. Enemmistö neuvostoliittolaisista oli lojaaleita järjestelmää kohtaan ja piti sitä normaalina. Virallisen ideologian vahvuus ja anarkian kautta saavutettu valtaapitävien pelonsekainen kunnioitus lisäsivät lojaalisuutta. Vaikeinta oli niillä, jotka vihasivat järjestelmää, mutta eivät pelon takia voineet jakaa mielipiteitään kenenkään kanssa. Tämän tutkimuksen lähdetietojen valossa ei ole ollut mahdollista selvittää Maiskin henkilökohtaista suhtautumista esimerkiksi niihin seikkoihin, joissa hän on nähnyt historiaa väärennettävän. Tällaisten seikkojen arviointia vaikeuttaa se, että neuvostodiplomaatit olivat varsinkin Stalinin aikana usein tietämättömiä oman hallituksena toimista. On kuitenkin ollut seikkoja, jotka ovat selvinneet Maiskillekin, mutta silti hän on kiistänyt ne. Esimerkkinä tästä ovat ns. Katynin metsän löydöt vuodelta 1943, mistä Maiski ei puhu muistelmissaan mitään, mutta joiden vuoksi hän oli joutunut vastaamaan Neuvostoliiton ylle langenneisiin epäilyksiin.¹⁸³ Kuten todettua, Maiskin muistelmat eivät sisällä henkilökohtaisia tuntemuksia. Ehkä protesti olisi johtajaa ja koko systeemiä kohtaan olisi ollut voimakkaampaa, jos siihen vain olisi ollut aikanaan mahdollisuus. Maiskihan oli nuoruudessaan edustanut sosialismin suuntaa, joka oli lähempänä eurooppalaista traditiota ja jossa tavoiteltiin maltillisia reformeja. Bolševistien ja myöhemmin Stalinin yhteiskuntajärjestys eriytyi loppujen lopuksi varsin kauaksi alkuperäisestä Marxin ja Engelsin ideasta, joka esimerkiksi korosti massojen aktiivista roolia hallinnossa ja poliittisia vapauksia.

Maiskin *todellinen* minä jää tämän tutkimuksen perusteella melko tuntemattomaksi. Tutkimus on avannut runsaasti lisäkysymyksiä, joiden vastaamiseen vaaditaan perehtymistä tarkemmin Maiskin henkilöhistoriaan. Aiheen tutkiminen jatkossa edellyttää myös matkustamista neuvosto aikaisten arkistojen luo. Kuten työn alussa totesin, ei minun oikeastaan koskaan olisi pitänyt lähteä tutkimaan mitään, mikä liittyy itäiseen naapuriimme. Suvussani on kuitenkin jo tarpeeksi ”ryssävastaisuutta”, ja nyt jälkeinpäin on todettava, että tämä työ oli todella mielenkiintoinen. Nykyajan muotisanaa oppimisprosessia lainaten voisin todeta, että olen oppinut paljon naapurimaamme kulttuurista sekä historiasta ja ennen kaikkea kaatanut monia ennakkoluuloja. Ym-

¹⁸³ Ulam 1974, 344. Metsästä löytyi tuhansia puolalaisupseereita teloitettuna Stalinin toimesta.

määrän nyt paremmin, että Maiskin tavoin neuvostokansalaiset olivat hekin vain tavallisia ihmisiä.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki

UM 6 O "Maiskin henkilöfile"

UM 18 O "Neuvostoliiton edustus Suomessa"

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

EK-Valpon valvontakortisto, kotelo XI

PAINETUT LÄHTEET

Alkuperäislähteinä käytetty kirjallisuus

Maiskij 1964a: Maiskij, Ivan, Mihailovitš, Kuka auttoi Hitleriä? (suom. Irja Lindroos). Moskova.

Maiskij 1987 (1971): Maiskij, Ivan, Mihailovitš, Vospominanija sovetского diplomata 1925–1945 gg. Izdanie vtoroe. Moskva.

Maiskij 1964b: Maiskij, Ivan, Mihailovitš, Vospominanija sovetского posla. V dvuh knigah. I: Putešestvie v prosloe. II: Mir ili voijna? Moskva.

Maiskij 1965: Maiskij, Ivan, Mihailovitš, Vospominanija sovetского posla: Voijna 1939–43. Moskva.

Aikalaiskirjallisuus

Gripenberg 1960: Gripenberg, G. A., Lontoo-Vatikaani-Tukholma. Suomalaisen diplomaatin muistelmia. (Suom. Lauri Karen). Porvoo.

Mints 1945a: Mints, I. I., Versals'kij mir 1919 g. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomacija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojny 1919–1939 gg. Moskva.

Mints 1945b: Mints, I. I., Genuja 1922 g. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomacija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojny 1919–1939 gg. Moskva.

Mints 1945c: Mints, I. I., Inostrannaja vooružjonnaja interventcija v Sovetskoj Rossii 1918–1920 gg. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomacija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojny 1919–1939 gg. Moskva.

Mints 1945d: Mints, I. I., Sovetskaja diplomacija v bor'be za dlitel'nuju mirnuju peredyšku 1921 g. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomacija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojny 1919–1939 gg. Moskva.

Pankratova 1945a: Pankratova, A. M., God priznanij SSSR 1924 g. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomacija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojny 1919–1939 gg. Moskva.

Pankratova 1945b: Pankratova, A. M., Neudatša politiki "zamirenija" Evropy posle Lokarno 1926 g. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomacija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojny 1919–1939 gg. Moskva.

Pankratova 1945c: Pankratova, A. M., Obrazovanie otšaga vojny na Daln'em Vostoke 1931–1933 gg. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomacija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojny 1919–1939 gg. Moskva.

Pankratova 1945d: Pankratova, A. M., Politika ”nevmešatel’ctva” demokratitšeskih pravitel’stv Evropy 1935–1937 gg. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomatiija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojnijny 1919–1939 gg. Moskva.

Pankratova 1945e: Pankratova, A. M., Proval popytok obrazovanija edinogo fronta protiv SSSR 1925–1927 gg. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomatiija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojnijny 1919 – 1939 gg. Moskva.

Pankratova 1945f: Pankratova, A. M., Rost voennoj opasnosti i problema razoruženija 1927–1929 gg. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomatiija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojnijny 1919– 1939 gg. Moskva.

Pankratova & Potjomkin 1945: Pankratova, A. M. & Potjomkin V. P., SSSR – dejstvitel’nyj faktor mira 1939 g. Teoksessa Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomatiija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojnijny 1919– 1939 gg. Moskva.

Potjomkin 1945: Potjomkin, V. P. (red.), Istorija diplomatii. Tom tretij. Diplomatiija v period podgotovki vtoroj mirovoj vojnijny 1919–1939 gg. Moskva.

Tutkimuskirjallisuus

Alasuutari 1994: Alasuutari, Pertti, Laadullinen tutkimus. Toinen painos. Tampere.

Baryšnikov 1997: Baryšnikov, V. N., Suomen suhteiden kehitys sotaa edeltäneellä kaudella. Teoksessa Vehviläinen & Ržeševski 1997: Vehviläinen, Olli & Ržeševski, O. A. (toim.), Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia. Jyväskylä.

Bonwetsch 1997: Bonwetsch, Bernd, Stalin, the Red Army, and the ‘Great Patriotic War’. Teoksessa Kershaw & Lewin 1997: Kershaw, Ian & Lewin, Moshe (editors), Stalinism and Nazism. Dictatorships in comparison. Cambridge.

Braembussche 1999: Braembussche, Antoon van den, *The politics of time: Reflections on time, memory and history*. Teoksessa Ollila 1999: Ollila, Anne (editor), *Historical perspectives on memory*. *Studia Historica* 61. SHS: Helsinki.

Carr 1978b: Carr, E. H., *A history of the Soviet Russia VI. Socialism in one country 1924–26*. Volume two. London.

Carr 1978a: Carr, E. H., *A history of the Soviet Russia I. The Bolshevik revolution 1917–23*. Volume one. London.

Dallin 1992: Dallin, Alexander (editor), *Soviet foreign policy 1917–1990*. New York.

Heer 1971: Heer, Nancy Whittier, *Politics and history in the Soviet Union*. Cambridge.

Hokkanen 1986: Hokkanen, Kari, *Kyösti Kallio. Osa 2: 1930–1940*. Juva.

Hutton 1999: Hutton, Patrick, *Mentalities, matrix of memory*. Teoksessa Ollila 1999: Ollila, Anne (editor), *Historical perspectives on memory*. *Studia Historica* 61. SHS: Helsinki.

Hyvämäki 1971: Hyvämäki, Lauri, *Sinistä ja mustaa*. Helsinki.

Iggers 1999: Iggers, Georg, G., *The role of professional historical scholarship in the creation and distortion of memory*. Teoksessa Ollila 1999: Ollila, Anne (editor), *Historical perspectives on memory*. *Studia Historica* 61. SHS: Helsinki.

Immonen 1987: Immonen, Kari, *Ryssästä saa puhua. Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39*. Keuruu.

Kalela 1999: Kalela, Jorma, The challenge of oral history – The need to rethink source criticism. Teoksessa Ollila 1999: Ollila, Anne (editor), Historical perspectives on memory. *Studia Historica* 61. SHS: Helsinki.

Kangaspuro 1998: Kangaspuro, Markku, Karjalan jääkäripataljoona ja suomalaiset kommunistit. Teoksessa Saarela, Tauno & Krekola, Joni & Parikka, Raimo & Suoranta, Anu (toim.), *Aave vai haave. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura*. Saarijärvi.

Karemaa 1998: Karemaa, Outi, Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. *Bibliotheca historica* 30. SHS: Helsinki.

Kershaw & Lewin 1997: Kershaw, Ian & Lewin, Moshe (editors), *Stalinism and Nazism. Dictatorships in comparison*. Cambridge.

Kitrinos 1992: Kitrinos, Robert, W., International department of the CPSU. Teoksessa Dallin 1992: Dallin, Alexander (editor), *Soviet foreign policy 1917–1990*. New York.

Korhonen 1966: Korhonen, Keijo, *Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta Talvisotaan. Osa I: Naapurit vastoin tahtoaan*. Helsinki.

Korhonen 1971: Korhonen, Keijo, *Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan. Osa II: Turvallisuuden pettäessä*. Helsinki.

Kostiainen 1994: Kostiainen, Auvo, *Elämäkerta historiantutkimuksena. Käsitteistä ja ongelmista*. Teoksessa Koivunen & Soikkanen 1994: Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), *Yksilö ja yhteisö, henkilöhistoriallisia artikkeleita. Poliittinen historia. Julkaisuja c:48*. Turun yliopisto.

Le Goff 1992: Le Goff, Jacques, *History and memory*. Translated by Steven Rendall and Elizabeth Claman. New York.

Lewin 1997a: Lewin, Moshe, Bureaucracy and the Stalinist state. Teoksessa Kershaw & Lewin 1997: Kershaw, Ian & Lewin, Moshe (editors), Stalinism and Nazism. Dictatorships in comparison. Cambridge.

Lewin 1997b: Lewin, Moshe, Stalin in the mirror of the other. Teoksessa Kershaw & Lewin 1997: Kershaw, Ian & Lewin, Moshe (editors), Stalinism and Nazism. Dictatorships in comparison. Cambridge.

Manninen 1994a: Manninen, Ohto, Molotovin cocktail – Hitlerin sateenvarjo. Toisen maailmansodan historian uudelleenkirjoitusta. Helsinki.

Manninen 1994b: Manninen, Ohto, Talvisodan salatut taustat. Porvoo.

Manninen & Baryšnikov 1997: Manninen, Ohto & Baryšnikov, N. I., Syksyn 1939 neuvottelut. Teoksessa Vehviläinen & Ržeševski 1997: Vehviläinen, Olli & Ržeševski, O. A. (toim.), Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia. Jyväskylä.

Manninen & Ržeševski 1997 : Manninen, Ohto & Ržeševski, Oleg, A. (toim.), Puna-armeija Stalinin tentissä. Talvisodan jälkipuinti Kremlissä 14. – 17.4.1940. Helsinki.

Nevakivi 1988: Nevakivi, Jukka, Ulkoasiainhallinnon historia I 1918–1956. Ulkoministeriö. Helsinki.

Nevakivi & Hentilä & Haataja 1993: Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haataja, Lauri, Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen. Loimaa.

Nygård 1982: Nygård, Toivo, Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä. Ideologiset juuret, järjestöllinen perusta ja toimintamuodot. Studia Historica Jyväskyläensia 25. Saarijärvi.

Ollila 1999: Ollila, Anne, Introduction: History as memory and memory as history. Teoksessa Ollila 1999: Ollila, Anne (editor), Historical perspectives on memory. *Studia Historica* 61. SHS: Helsinki.

Paavolainen 1994: Paavolainen, Jaakko, Biografisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen & Soikkanen 1994: Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö, henkilöhistoriallisia artikkeleita. Poliittinen historia. Julkaisuja c:48. Turun yliopisto.

Peltonen 1999: Peltonen, Ulla-Maija, The return of the narrator. Teoksessa Ollila 1999: Ollila, Anne (editor), Historical perspectives on memory. *Studia Historica* 61. SHS: Helsinki.

Pietiäinen 1994: Pietiäinen, Jukka-Pekka, Elämäkerrallisesta historian tutkimuksesta. Teoksessa Koivunen & Soikkanen 1994: Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö, henkilöhistoriallisia artikkeleita. Poliittinen historia. Julkaisuja c:48. Turun yliopisto.

Pohlekin 1980: Pohlekin, Viljam, Vasiljevits, J. K. Paasikivi ja Neuvostoliitto. (Suom. Ulla-Liisa Heino). Espoo.

Polvinen 1992: Polvinen, Tuomo (myös Heikkilä, Hannu ja Immonen, Hannu), J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö II 1918–1939. Juva.

Polvinen 1995: Polvinen, Tuomo, J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö III 1939–1944. Juva.

Polvinen 1999: Polvinen, Tuomo (myös Heikkilä, Hannu ja Immonen, Hannu), J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö IV 1944–1948. Juva.

Pursiainen 1999: Pursiainen, Christer, Venäjän idea, utopia ja missio. Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja nro 6. Helsinki.

Rentola 1994: Rentola, Kimmo, Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937-1945. Juva.

Renvall 1965: Renvall, Pentti, Nykyajan historiantutkimus. Juva.

Ržeševski 1997: Ržeševski, O. A., Kesän 1939 neuvottelu ja Suomen kohtalo. Teoksessa Vehviläinen & Ržeševski 1997: Vehviläinen, Olli & Ržeševski, O. A. (toim.), Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia. Jyväskylä.

Service 1998: Service, Robert, A history of the twentieth-century Russia. Cambridge.

Shlapentokh 2001: Shlapentokh, Vladimir, A normal totalitarian society. How the Soviet Union functioned and how it collapsed. New York.

Suomi 1994: Suomi, Juhani, Presidentti. Urho Kekkonen 1962–1968. Keuruu.

Suny 1997: Suny, Ronald, Grigor, Stalin and his Stalinism: power and authority in the Soviet Union 1930–53. Teoksessa Kershaw & Lewin 1997: Kershaw, Ian & Lewin, Moshe (editors), Stalinism and Nazism. Dictatorships in comparison. Cambridge.

Tarkiainen 1986: Tarkiainen, Kari, Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. Historiallisia tutkimuksia 132. SHS: Jyväskylä.

Tšubarjan 1997: Tšubarjan, A. O., Neuvostoliiton ulkopoliittikka 1930-luvulla. Teoksessa Vehviläinen & Ržeševski 1997: Vehviläinen, Olli & Ržeševski, O. A. (toim.), Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia. Jyväskylä.

Tucker 1992: Tucker, Robert, C., The emergency of Stalin's foreign policy. Teoksessa Dallin 1992: Dallin, Aleksander (editor), Soviet foreign policy 1917–1990. New York.

Uino 1994: Uino, Ari, Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Koivunen & Soikkanen 1994: Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo (toim.), Yksilö ja yhteisö, henkilöhistoriallisia artikkeleita. Poliittinen historia. Julkaisuja c: 48. Turun yliopisto.

Uino 1985: Uino, Ari, Nuori Urho Kekkonen. Poliittisen ja yhteiskunnallisen kasvun vuodet 1900–1936. Helsinki.

Ulam 1974: Ulam, Adam, Expansion and coexistence. Soviet foreign policy 1917–73. Second edition. New York.

Vares 1991: Vares, Vesa, Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massa- ja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933). Poliittinen historia c: 35. Turun yliopisto.

Vares 1995: Vares, Vesa, Voi voittajia! “Voittajat” ja “häviäjät” historiantutkimuksen metodisena ongelmana. Teoksessa Soikkanen 1995: Soikkanen, Timo (toim.), Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia. Poliittisen historian tutkimuksia 1. Turun yliopisto.

Vehviläinen & Tšubarjan 1997: Vehviläinen, Olli & Tšubarjan, A. O., Sodan uhka Euroopassa. Teoksessa Vehviläinen & Ržeševski 1997: Vehviläinen, Olli & Ržeševski, O. A. (toim.), Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia. Jyväskylä.

Vihavainen 1980: Vihavainen, Timo, Näkökulma Paasikiveen. Historiallinen aikakauskirja 1980.

Vihavainen 1998: Vihavainen, Timo, Stalin ja suomalaiset. Helsinki.

Vihavainen 1997: Vihavainen, Timo, Suomen ulkopoliitikka ja Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden ongelmat maailmansotien välisenä aikana. Teoksessa

Vehviläinen & Ržeševski 1997: Vehviläinen, Olli & Ržeševski, O. A. (toim.), Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia. Jyväskylä.

Vihavainen 1989: Vihavainen, Timo, Talvisota neuvostohistoriankirjoituksessa. Historiallinen aikakauskirja 3/1989.

Von Hagen 1997: Von Hagen, Mark, Stalinism and the politics of post-Soviet history. Teoksessa Kershaw & Lewin 1997: Kershaw, Ian & Lewin, Moshe (editors), Stalinism and Nazism. Dictatorships in comparison. Cambridge.

Vygotskij 1965: Vygotskij, S. U., U istokov sovetskoj diplomatii. Moskva.

Zubok & Pleshakov 1996: Zubok, Vladislav & Pleshakov, Constantine, Inside the Kremlin's cold war. From Stalin to Khrushchev. Cambridge.

Muut lähteet

Polititšeskye dejatel'i Rossii 1917. Moskva 1993.

Suomen diplomaattiset suhteet ulkovaltoihin 1918–96. Ulkoministeriö, Helsinki 1997.

Vronskaya & Chyguev 1989: Vronskaya, Jeanne & Chyguev, Vladimir (editors), A biographical dictionary of the Soviet Union 1917–88. Oxford.

Wieczynski 1981: Wieczynski, Joseph, L. (editor), The modern encyclopedia of Russian and Soviet history. Vol. 20.